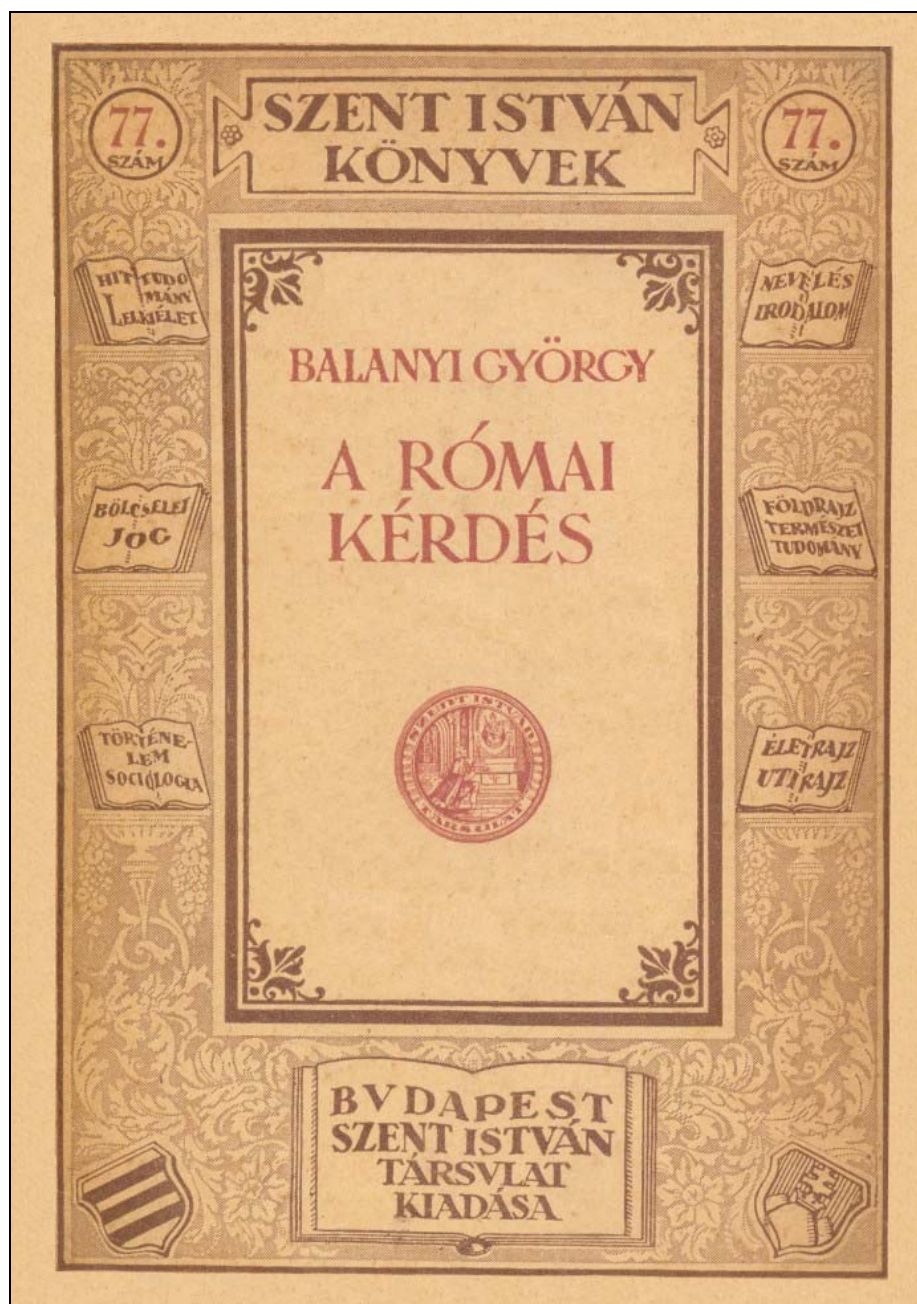


# Balanyi György

## A római kérdés

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)  
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért  
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.



# Impresszum

**Balanyi György**  
**A római kérdés**

Nihil obstat.  
Dr. Nicolaus Töttössy  
censor dioecesanus.

Nr. 2943.  
Imprimatur.  
Strigonii, die 17. Septembris 1928.  
Dr. Julius Walter  
vic. gen.

---

## **A könyv elektronikus változata**

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 1929-ben jelent meg a Szent István Társulat kiadásában. Az elektronikus változat a Szent István Társulat engedélyével készült. A könyvet lekipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más szerzői jog a Szent István Társulaté.

## Tartalomjegyzék

Impresszum .....	2
Tartalomjegyzék .....	3
I. Az egyházi állam keletkezése és fejlődése .....	4
II. Az egyházi állam megszűnése.....	16
III. A garanciális törvény .....	32
IV. A római kérdés elmérgesedése .....	42
V. XIII. Leo pápa és a római kérdés (1878–1903) .....	48
VI. X. Pius pápa (1903–1914) és a római kérdés .....	64
VII. XV. Benedek pápa (1914–1922) és a római kérdés .....	70
VIII. A római kérdés legújabb fejleményei .....	81
IX. A római kérdés mérlege.....	88
Függelék. A garanciális törvény eredeti szövege .....	94
Felhasznált irodalom.....	97
Betűrendes névmutató.....	100
Részletes tartalom .....	107

## I. Az egyházi állam keletkezése és fejlődése

Krisztus Urunk megváltói művének állandósítására és a kereszthalálával kiérdemelt kegyelem közlésére látható társaságot, egyházat alapított, melynek a világ végezetéig fenn kell maradnia. Az egyház az isteni Mester elgondolása szerint öncélú és minden más közülett, tehát az állammal szemben is független és önálló társaság, mely sem térben, sem időben nem tűr korlátozást. Határai nincsenek politikai határokhoz rögzítve, hanem körülfontják az egész földkerekséget és magokba ölelnek minden nemzetet. És mint a térnek, fölötte áll az időnek is: nem egyes, hamar tovatűnő korok, hanem minden idők számára van alapítva. Általánossága mellett másik szembetűnő jellemvonása az egyháznak kitűnő szervezeti felépítése, melynek segítségével megszakítatlanul és hatályosan dolgozik természetfölötti rendeltetése betöltésén: a Krisztusban való természetfölötti istenközösség megvalósításán és Krisztus titokzatos testének kiépítésén.

Az egyháznak, mint eleven organizmusnak feje maga az alapító Jézus Krisztus. Az apostol szava szerint ő a feje „az egész anyaszentegyháznak, mely az ő teste és teljessége annak, aki mindent betölt mindennel”. (Ef 1,22–3) Ő a fő, „kitől az egész test összeköttetvén és egybefoglaltatván, minden íznek szerkezete által, minden tagnak kijelölt munkálkodása szerint a test növekedését szerzi a maga épülésére, a szeretet általa. (Uo. 4,16)

Mivel azonban az egyház természetfölötti rendeltetése ellenére halandó emberekből álló látható társaság, és mint ilyen bele van ágyazva a történeti fejlődés folyamatába, szükséges volt, hogy Krisztus, a láthatatlan fő látható főről is gondoskodjék számára, aki helyette és nevében intézze az ügyeket. Ő erre a megtisztelő szerepre eleitől fogva Péter apostolt szánta, akit éppen ezért meghívása első percétől kezdve följe helyezett minden más tanítványának. Mindjárt első találkozásuk alkalmával új nevet adott neki (Simon = Péter) és kilátásba helyezte, hogy idők múlásával emberek halászává teszi őt. Még határozottabb formában ígérte oda neki a főhatalmat Fülöp Cezáreájának környékén, mikor az apostol ismert vallomására ezzel a mélyértelmű kijelentéssel felelt: „Boldog vagy, Simon, Jónás fia! mert a test és vér nem jelentette ki ezt néked, hanem Atyám, ki mennyekben vagy. Én is mondom neked, hogy te Péter vagy és e közsálon fogom építeni anyaszentegyházamat és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta. És neked adom a mennyek országa kulcsait. És amit megkötöndesz a földön, meg lesz kötve mennyekben is; és amit feloldandasz a földön, fel lesz oldozva mennyekben is”. (Mt 16,17–19)

Ez ünnepélyes ígéret beváltására a feltámadás után került sor, mikor az Üdvözítő azzal jutalmazta meg Péter háromszoros szeretetnyilvánítását, hogy megbízta őt juhainak és bárányainak legeltetésével. (Jn 21,15–17) Tehát magához hasonlóan pásztorrá, *jó pásztorrá* tette kedvelt apostolát, kinek ehhez képest kötelessége leszen a nyomába szegődött hívek lelki szükségleteiről gondoskodni. Más szóval ez annyit jelent, hogy minden megszorítás nélkül utódjává, megkezdett műve továbbépítőjévé s az általa hirdetett igazságok és erkölcsi eszmények letéteményesévé rendelte Pétert.

Az egyház minden időkre szóló rendeltetéséből természetszerűleg következik, hogy e páratlan hatalom nem Péter személyének szólott, hanem az állásnak, melyet betöltött; következésképpen nem is enyészett el Péter halálával, hanem csorbítatlanul átszállott hivatali utódaira, a római püspökökre, kik az isteni Alapító rendelése szerint immár közel kétezer esztendő óta megszakítatlan sorban követik egymást. Ez természetes. Hiszen a római püspökök, a *pápák*, éppúgy helyettesei Jézus Krisztusnak, mint annak idején Péter apostol volt; ezért ugyanolyan jellegű és terjedelmű hatalommal is kell bírniok, mint aminővel az isteni Mester Péter apostolt felruházta. Jellegét tekintve e hatalom lelki hatalom, mert legfőbb célja a lelkek megszentelése és Istenhez, mint az igazi boldogság örök kútfejéhez vezérlése; terjedelmét tekintve pedig *egyetemes hatalom*, mert magában foglal mindent, ami a cél

eléréséhez, a lelkeknek örök boldogságra vezérléséhez szükséges. Hivatalánál, méltóságánál fogva a pápa legfőbb *tanítója, bírója és kormányzója* az egyháznak. Mint tanító letéteményese s egyben hiteles és tévedhetetlen értelmezője a katolikus hitigazságoknak és erkölcsi tételeknek. Mint törvényhozó föltétlen hatalommal rendelkezik az egész egyház fölött. Hatalmának csak két korlátja van: egyik oldalon a *természetjog (ius naturale)*, a másikon pedig az *isteni jog (ius divinum)*. E két korláton belül mindent megtehet, ami az egyháznak javára, építésére szolgál s tetteiért egyedül Istennek felelős. Mint bíró közvetlenül illetékes minden katolikus hívő felett. Az egyházon belül ő a jog és igazság kútfeje; ő a legfőbb bíró s végső fórumon minden kérdésben őt illeti a döntő szó. Végül, mint kormányzó közvetlen fennhatóságot gyakorol az egész egyház fölött. Fennhatósága nem egyszerű *tiszteletbeli elsőség (primatus honoris)*, hanem *valóságos joghatóság (primatus iurisdictionis)*. A vatikáni zsinat szerint: „Ki van közösítve, aki azt mondja, hogy a római pápának csak felügyelői vagy irányítói tiszte van, nem pedig az egész egyházra kiterjedő teljes és legfőbb joghatósága, nemcsak a hit és erkölcs ügyében, hanem az egész földön elterjedt egyház fegyelme és kormányzatára tartozó ügyekben is vagy hogy övé ama legfőbb hatalomnak csak oroszlánrésze, nem pedig egész teljessége; vagy hogy ez a hatalom nem rendes és közvetlen, akár az összes és egyes egyházak, akár az összes és egyes pásztorok és hívők fölött”.

Mindeme jogok érvényesítésében a pápa teljesen független, azaz kifelé mentes minden idegen fennhatóságtól, befelé pedig senkivel sem kénytelen megosztani a hatalmat. Politikai műszóval élve tehát *szuverén*. Mert a szuverénség lényegét éppen e két kellék: az idegen fennhatóságtól való mentesség és az alattvalók fölött való korlátlan rendelkezési jog alkotja. De e lényegbeli egyezés ellenére a pápai szuverénség mégis erősen különbözik az államtudományban szereplő szuverénségtől. Míg ugyanis a közkeletű szuverénség alapja fizikai hatalom, létesítő oka pedig erőszak vagy közmegegyezés, addig a pápai szuverénség lelki jellegű és emberi elhatározás helyett isteni rendelkezés sarkallik. Formai tekintetben azonban nincs közöttük különbség s ezért a pápa lelki szuverénségét sok nemzetközi jogász vélekedése ellenére, kik csak világi hatalom és saját állam birtokához rögzítve tudják elképzelni a szuverénségét, valóságos szuverénségnek kell minősítenünk. Sőt meg kell róla állapítanunk, hogy egy és más vonatkozásban fölötte áll a világi szuverénitásnak. Így nevezetesen fölötte áll tartalomban és terjedelemben. A pápai szuverénség ugyanis szigorúan szellemi, lelki jellegű s hatókör tekintetében messze maga mögött hagyja a legnagyobb kiterjedésű világi szuverénségét is. Hiszen a pápa hatalma nem egyes országokra, még csak nem is világrészekre, hanem az egész földkerekségre szól. „Bár minden országban otthon van, még sincs semmiféle állam korlátai közé szorítva. Államok és kormányok felett áll, kiterjed az egész világra, tisztviselőit a világ minden népéből veszi, tevékenysége az egész világot felöleli.”

A lelki szuverénség elválaszthatatlanul hozzátartozik a pápaság benső lényegéhez és egykorú vele. A katakombák korának pápai éppúgy gyakorolták, mint a középkor világbíró hatalmas pápakirályai. Különbség legfeljebb a tekintetben volt közöttük, hogy a későbbiek az elméleti megalapozás mélyülésének arányában tudatosabban éltek vele, mint a korábbiak. De a lényegben mind egyek voltak: Krisztus egyházalapító akarására és Péter apostolnak adott megbízására támaszkodva túltették magukat minden emberi tekinteten s egyedül lelkiismeretük szavára hallgatva irányították az egyház hajóját. Még a legnehezebb körülmények, szenvedések és üldöztetések közepett sem engedtek abbéli meggyőződésükből, hogy hatalmuk független emberi beleegyezéstől vagy szerződéstől és semmiféle más hatalom által el nem vehető, sem pedig bensőleg nem korlátozható.

De a világ is mihamar tudatára eszmélt a lelki szuverénitás jelentőségének s birtokosát minden más földi hatalomtól megkülönböztető tisztelettel övezte körül. A pápák szinte máról-holnapra nagyhatalommá lettek olyan korban, mikor a fizikai hatalomnak még minden

eszközét nélkülözték. Az újonnan megtért népek hódolattal borultak trónusuk elé és minden fenntartás nélkül fejüknek, lelki vezérüknek ismerték el őket. Hasonlóan a fejedelmek is készséggel meghajoltak előttük és nemcsak hogy magukkal egyenrangú, hanem egyenesen magok fölött álló feleknek tekintették őket. A pápák tisztán lelki hatalmuk alapján élére kerültek a kialakuló új európai államrendnek s közel ezer esztendőre legfőbb célkitűzői és irányítói lettek a keresztény társadalom fejlődésének. Sőt lényegében ma is azok. Az újkor világrendítő szellemi, vallási és politikai forradalmi jóformán nyomtalanul haladtak el fölöttük. Körülöttük minden megváltozott; országok enyésztek el, nemzetek hanyatlottak sírba, de ők változatlanul megmaradtak annak, aminek Krisztus Urunk rendelte őket: a lelkiismeretek urának, az oldó és kötő hatalom legfőbb birtokosának.

A pápa ma is a leghatalmasabb fejedelem, a földkerekség negyedfélszázmillió katolikusának szuverén ura. Mint szuverén uralkodóval érintkeznek vele a nem katolikus fejedelmek is; követeket küldenek hozzája, szerződéseket, konkordátumokat kötnek vele, mert kénytelenek elismerni, hogy Szent Péter utódja állam nélkül, fizikai hatalom nélkül is reális nagyhatalmat képvisel, mellyel minden körülmények között számolniuk kell. Bismarck kancellár mondotta egyszer (1871. febr. 13.): „Az az ember, aki kétszázmillió hívő lelkiismerete fölött rendelkezik, az én szememben hatalmas monarcha és én egy pillanatig sem haboznék, hogy adott esetben politikai dolgokban is igénybe vegyem a pápa közvetítését, sőt választott bírói ítéletét is”. Még erőteljesebben cseng ki ez a tényfelismerés Cort van der Linden holland külügyminiszter 1915. jún. 10-én mondott beszédéből, mellyel az új vatikáni holland követség felállítását a parlament színe előtt megokolta: „A kormány sem nem katolikus, sem nem protestáns. A követség nem létesít semminemű kapcsolatot az állam és a katolikus egyház között; nem létesítene akkor sem, ha nem ideiglenes, hanem állandó jellegű lenne. A követség természetét nem tartama, hanem egyedül az dönti el, hogy a pápában mindenki számottevő nemzetközi politikai tényezőt lát. Ez az igazság. Ezen lehet sajnálkozni, de magán a tényen változtatni nem lehet. Nincs fontosabb politikai központ, mely tehet valamit a béke érdekében, mint éppen a Vatikán. Nekünk kötelességünk együtt munkálkodni vele s ezért szükséges a követség felállítása. Mi csak szerény helyet foglalunk el a hatalmak sorában, a pápa ellenben a nagyhatalmak sorába tartozik”.

A lelki szuverénség önmagában, minden történeti adottságtól függetlenül megilleti ugyan a pápát, de gyakorlásának lehetősége és terjedelme mégis nagy mértékben függ a mindenkori történeti helyzettől. Mert mit ér a korlátlan lelki hatalom, ha a külső, fizikai tényezők mindenben ellenére dolgoznak és lépten-nyomon gáncsot vetnek szabad érvényesülésének? Mit ér a pápa benső szabadsága, ha külsőleg bilincsek nyűgözik le karjait és sötét, ellenséges hatalmak minduntalan keresztülhúzzák számításait? A lelki szuverénség csak akkor teljes, ha hordozója világi tekintetben is szuverén vagyis mentes mindenféle néven nevezhető politikai fennhatóságtól. A lelkiismeretek szuverén ura világi vonatkozásaiban sem lehet alattvalója semmiféle államnak vagy fejedelemnek. Hiszen éppen a szabadság, az idegen fennhatóságtól való mentesség a legfőbb garancia arra, hogy magas méltóságának betöltésében minden emberi tekinteten felülemelkedve szigorúan a krisztusi parancs szerint jár el. A legkisebb gyanú, hogy illetéktelen befolyás alatt áll, megölné azt a gyermeki bizalmat, mellyel minden katolikus hívőnek legfőbb lelki atyja iránt viseltetnie kell. Az avignoni pápaság szomorú korszaka és a nyomában járó gyászos egyházszakadás kézzelfogható bizonyosság reá, hová vezet az egyoldalú politikai befolyás. Az egyoldalú befolyás vagy éppen idegen hatalom alatt álló pápa nem pápa többé, nem egyetemes hatalmú szuverén, akire bizalommal tekinthetnek fel a népek milliói, hanem méltatlan politikai játékok szálnalmas eszköze, akinek minden lépését gyanakvással kísérik az érdekeikben magukat megrövidítve érzett nemzetek.

De a világi szuverénség nemcsak politikai értelemben vett függetlenséget jelent, hanem szükségképpen magában foglalja az anyagi függetlenséget is. A földi élet az anyagi és szellemi erők egyensúlyán nyugszik. Ebből következőleg a lelki hatalom éppoly kevésbé

nélkülözheti az anyagi erők támasztékát, mint a nyers anyagi hatalom a szellemi erők összetartó és átformáló erejét. Az anyagi és szellemi erők e kölcsönös összefüggése, sajátos egymásba fonódása a pápára nézve parancsoló szükségessé teszi a szuverén működéséhez megkívántató eszközök szuverén használatát. Hiszen az anyagi függés még veszélyesebb és megalázóbb, mint a politikai. A földkerekség legrégebb és legtökéletesebb monarchája anyagiak dolgában nem lehet idegen hatalmak koldusa, hanem feltétlenül rendelkeznie kell a hivatása méltó betöltéséhez szükséges forrásokkal.

A pápának tehát saját méltósága és a gondjaira bízott nyáj zavartalan legeltetése érdekében egyaránt szüksége van a világi joghatóságtól való mentességre és megfelelő anyagi alátámasztásra; szüksége van minden földies vonatkozás fölé emelkedésre, hogy annál teljesebb odaadással szentelhesse magát páratlan hivatása betöltésének. Hilgenreinerrel szólva szinte azt kívánná az ember, hogy ne is a földön, hanem a föld fölött lakják. „Földi áramlatoknak, emberi befolyásoknak nem szabad hozzá fölhatniok, múltó anyagias szempontoknak egy pillanatra sem szabad öt zavarniok. Minél számosabbak a népek, melyeknek lelki atyasága őt illeti, annál kevésbé szabad magát valamely nemzet fiának éreznie; minél jobban várják lelki gondozását a fejedelmek és államok, annál kevésbé szabad egy fejedelem vagy egy állam eszközének lennie vagy csak látszania is. Nem szabad beleilleszkednie egy állam keretébe, hogy *valamennyiben* egyformán működhessék; nem szabad egy fejedelem alattvalójának lennie, hogy lelki atyja lehessen *valamennyi* katolikus fejedelemnek.”

Ezt a tökéletes függetlenséget pedig csak a világi fejedelmek szuverénségével egyenlő értékű *valóságos*, tehát nem névleges *szuverénség* biztosíthatja. Phillips, a kiváló egyházjogász találóan jegyzi meg: „A fejedelmek közt, kik könnyen elhiszik magukról, hogy csak úgy elnézhetnek az egyház feje fölött, a pápának is fejedelemnek és pedig mindannyiuktól független fejedelemnek kell lennie, monarchának és nem alattvalónak. Mert az a világi fejedelem, akivel alattvalói viszonyban volna, nemcsak a világot, hanem Isten országát is kormányozni akarná”. Az a pápa, aki a világi szuverénségnek csak *negatív* részével vagyis az idegen fennhatóságtól való mentességgel rendelkezik, ha még annyira elhalmozzák is tiszteleti jogokkal, a nemzetközi jog értelmében csak *quasi szuverén*, mert szuverénsége nélkülözi az igazi alapot, a saját területet és a politikai értelemben vett alattvalókat. Az ilyen szuverénség nem természetes képződmény, hanem mások jóakaratótól függő engedmény, illetve kiváltság. Már pedig Antonelli bíboros államtitkár bölcs megjegyzése szerint: „Az a hatalom, mely csak engedmény alapján él és működik s következésképp az engedményező jóakaratótól vagy szeszélyétől függ, nem a maga életét éli s nem fejtheti ki befolyását a neki megszabott határokon túl”.

Ez a helyes fölismerés teremtette meg a századok múlásában az *egyházi államot*, mint a pápa világi szuverénségének és tökéletes függetlenségének *pozitív* garanciáját. Igaz, hogy az egyházi állam formailag csak a VIII. században alakult ki, de előzményei a keresztény ókorig nyomon követhetők visszafelé. A pápák már a III. században rendelkeztek bizonyos fekvőségekkel. Így tudjuk, hogy Alexander Severus császár (222–235) egy vitás telekkérdést a római püspök javára döntött el. De ez természetesen csak kivételes eset volt. Nagy Konstantin győzelmével azonban egy csapásra megváltozott a helyzet. A hálás császár a gazdag adományok hosszú sorával halmozta el a római egyházat és fejét. Legnagyobb szerű adománya a lateráni császári palota átengedése volt, mely innét kezdve több mint ezer esztendőn át állandó lakóhelyül szolgált Szent Péter utódainak. A jövő szempontjából még jelentősebb volt 321. évi rendelete, melyben elismerte az egyház testületi jellegét s megengedte neki a ráhagyományozott örökségek elfogadását.

A dúsgazdag lovagi és szenátori családok siettek is élni az engedéllyel s oly tömegesen örökítették át birtokaikat, hogy I. Valentinianus császár már ötven év múlva kénytelen volt némi megszorításokat eszközölni nagynevű elődje rendeletén. (370) Az adakozás mértékére

jellemző, hogy Nagy Szent Gergely pápa idejében (590–604) már 85 négyzetmérföldre rúgott a római egyház kezén lévő ingatlanok terjedelme, hozadékuk pedig meghaladta a hatmillió aranymárkát. A *patrimonium Petri*-nek nevezett birtokok legtöbbször természetesen Itáliában feküdt; így magában Rómában és közvetlen környékén, a későbbi *ducatus Romanus* területén nem kevesebb, mint hat volt. (Urbanum, Tusciae, Appiae, Sabinense, Labicanum, Tiburtinum.) De meglehetősen nagy számmal voltak Sziciliában, Szardíniában, Korzikában, Délgalliában, Dalmáciában, Isztriában, Illiriában és Afrikában is. Mindent összeszámítva a VI. század végén már a pápa volt Nyugat legnagyobb földbirtokosa.

Birtokaik gyarapodásával párhuzamosan politikai téren is nagyot nöött a pápák tekintélye és befolyása. A körülmények is kiválóan kedveztek nekik. Mióta Nagy Konstantin Bizánca tette át a császárság székhelyét, fokozatosan ők lettek Itália sorsának irányítói. A nyugatrómai császárság lassú halódásával és a népvándorlás zűrzavaraival együtt járó általános felfordulás még jobban kidomborította vezéri szerepüket. A közvélemény lassanként hozzászókkott, hogy a Ravennában székelő árnyékszászárók és az örökükbe lépett germán főnökök helyett bennük lássa a hatalom igazi birtokosait. A magára hagyott római nép sorsdöntő válságok idején beléjük helyezte minden reményét. Bárhonnét fenyegette a veszedelem, szabadulását nem a ravennai vagy bizánci császári udvarból, hanem a lateráni palotából várta. Így Alarich támadásakor (408) I. Ince pápának kellett megkísérelnie a békeközvetítést, Attila közeledésekor (452) és Geiserich megjelenésekor pedig (455) Nagy Szent Leóra hárult a kényes feladat, hogy megengesztelje a félelmetes barbár uralkodók haragját.

A nyugatrómai birodalom elenyészése, Odoaker, Nagy Theoderich és a ravennai görög exarchák uralmának összeomlása e tekintetben alig idézett elő változást. A pápák tekintélye és befolyása nemcsak hogy nem csökkent, hanem ellenkezőleg még növekedett. Hiszen e zivataros korszakban Róma nem kevesebbszer, mint hétszer került a barbárok kezére és egyedül püspökei bölcsességének és önfeláldozásának köszönhetően, hogy nem jutott Korintus, Efezus és annyi más nagyhirű ókori város sorsára. De nekik köszönhetően azt is, hogy az ellenség után az éhség is megkímélte. Mert a pápák a rendelkezésükre álló gazdag jövedelmi forrásokat elsősorban a mindenéből kifosztott nép nyomorának enyhítésére használták fel. Mikor körülöttük mindenki a mások elnyomásából és agyonsanyargatásából akart meggazdagodni, ők nagyvonalú szociális és karitatív politikát folytattak s ezzel kézzelfogható példát adtak a világnak a keresztény felebaráti szeretet törvényének gyakorlati megvalósítására. A *patrimonium Petri* lassankint egyjelentésűvé lett a *patrimonium pauperum*-mal, mert amíg Szent Péter örökségéből tartott, egyetlen szegénynek sem kellett aggódnia betevő falatjáért.

A longobárd uralom beköszöntésével (568) legfeljebb annyiban változott a helyzet, hogy a pápáknak eddigi gondjaik mellé a honvédelem terhét is magukra kellett venniök. A távollévő császár és a hatalom nélküli ravennai exarcha helyett nekik kellett fenntartaniok a vad ellenség áradatát. Különösen Nagy Szent Gergelyt (590–604) látjuk sokat forgolódni e nehéz szerepben. A szentéletű pápa világokat átfogó gondjai közepett időt tudott rá szakítani, hogy a fenyegetett városok védelmének legapróbb kérdéseivel is foglalkozzék. De minden fáradozása hiábavalónak bizonyult. A pusztulásra megérett görög uralmat sem ő, sem utódai nem tudták megmenteni. A VIII. század elején a ravennai exarchátus, a Pentapolis (Rimini, Fano, Pesaro, Sinigaglia, Ancona), a római hercegség, továbbá Campagna és Calabria egyes részeinek kivételével egész Itália a longobárdok kezére jutott. Sőt nemsokára úgy alakult a helyzet, hogy a megmaradt részek is veszendőbe mentek. A császárok ugyanis szertelen hatalmi gögjükben és türelmetlen fanatizmusukban nem érték be a politikai fennhatósággal, hanem vallási téren is kizárólagos uralomra törekedtek. Fonák politikájukkal azonban csak azt érték el, hogy még bensőbbé és elszakíthatatlanabbá kovácsolták az egymásra utalt pápaság és a római nép szövetségét. Ez az érdekezésség imponálóan nyilvánult meg abban az elszántságban, mellyel az exarchátus és a Pentapolis katonasága védelmére kelt I. Sergius



pápának (687–701), mikor ezt II. Justinianus császár (685–695) a trullai zsinat egyes végzéseinek elvetése miatt fegyveres hatalommal Konstantinápolyba akarta hurcoltatni. III. Leo császár szerencsétlen képromboló rendelete (726) és vad erélye, mellyel akaratának érvényt szerezni igyekezett, végleg elmérgesítette a helyzetet és többé soha be nem tölthető szakadékot vágott a rómainak megmaradt Itália és császári urai közé.

Bizánc e balkezes politikája csak a longobárdok malmára hajtotta a vizet. Mert a képromboló rendelet annyira felingerelte a rómaiakat, hogy elkeseredésükben inkább meghajoltak a barbár, de katolikus hódítók fegyvere előtt, semhogy továbbra is az eretnekhítű császár alattvalói maradjanak. Így történt, hogy mikor a tetterős Liutprand király (713–744) újból fölvette a félsziget egyesítésének tervét, a Pentapolis ellen intézett támadása alig talált ellenállásra. (727) II. Gergely pápa (715–731) teljesen tehetetlenül állott a foglalással szemben, mert a császári udvar részéről nemcsak hogy semmiféle segítségre nem számíthatott, hanem ellenkezőleg minden pillanatban készen kellett állania támadására. Hiszen Leo császár éppen ezidétt kobozta el a calabriai és szicíliai patrimoniumokat és nem átalott orgyilkosokat fogadni tiszteletreméltó ellenfele ellen. Ilyen körülmények között szó sem lehetett többé a régi viszony fenntartásáról. A pápa egy percig sem maradhatott tovább alattvalója a császárnak, aki ennyire félreismerete védőúri szerepét. De nem vethette magát alá a longobárd királynak sem. Hiszen nem azért akart szabadulni a bizánci uralomtól, hogy egy új, még terhesebb szolgaságot vegyen magára. A kínos dilemmának a rómaiak vetettek véget azzal, hogy megkérték a pápát, hogy a bizánci fennhatóság sutba dobásával maga vegye kezébe az örök városnak és környékének igazgatását. Ez a fordulat némi enyhülést idézett elő a longobárdokhoz való viszonyban is, kiket nem kevésbé bántott az eretnek császár képromboló dühe. Liutprand még 727-ben Gergely pápának adományozta a görögöktől elvett Sutri városát s e tétével *de facto* megvetette az egyházi állam alapját. Az adományozás, mint a későbbiek is, Szent Péter és Pál apostolok nevére szólott.

De a longobárdokkal való szövetség nem volt természetes, mert nem az érdekek azonosságán, hanem csupán a pillanatnyi helyzeten alapult. Ezért nem is lehetett tartós életű. Liutprand Eutychius exarcha s a spoletói és a beneventumi hercegek társaságában 729-ben már ismét mint ellenség állott Róma előtt. Feléledt lovagiassága és vallásos érzése nemsokára jobb belátásra bírta ugyan, de javulása most sem volt tartós. 739–40-ben újra nagy pusztítást vitt végbe az egyház javaiban: a Szent Péter-templomot kifosztotta, Róma környékét tűzzel-vassal dúlta, előkelő rómaiakat fogságba hurcolt s a *ducatus* négy városát (Ameria, Polimartium, Blera, Horta) erőhatalommal magához ragadta. III. Gergely pápa (731–741) szorongatott helyzetében a frank birodalom hatalmas udvarnagyához, Martell Károlyhoz fordult segítségért, de jó szónál, biztatásnál többet nem nyert tőle. Így tehát kénytelen volt közvetlenül Liutprandhoz fordulni békéért. De a megkezdett alkudozások csak utódja, Zakariás, az utolsó görög származású pápa idejében (741–752) vezettek eredményre. A béke értelmében Liutprand nemcsak a megszállott római területeket adta vissza, hanem azonfelül gazdag adományokat eszközölt Sabina és Narni környékén s a Sutri-völgyben, továbbá átengedte Ancona, Osimo s a tusciai Aurelia, Orte, Bomarzo és Bieda városokat. De ígéretét ez alkalommal sem tartotta be és Zakariás ismételten csak személyes közbelépésével tudta megakadályozni a béke végleges felbomlását. E tekintetben sokkal kevesebb baj volt utódjával, a szelíd Rachis-szal (744–749), aki különben később egész családjával kolostorba vonult és mint a montecassinói kolostor lakója halt meg. Az erőszakos Aistulf (749–756) trónraléptével azonban ismét veszélyes komplikációk támadtak.

E nagyravágyó fejedelem azon kezdte uralkodását, hogy az összes felső- és középitáliei görög birtokokat kezére kerítette, majd a római királyi cím önhatalmú felvétele után egyenesen Róma ellen támadt. Zakariás pápa utódja, III. István (752–757), csak gazdag ajándékok árán tudta őt elvonulásra és negyvenévi fegyverszünetre bírni. De a negyvenévi fegyverszünet valójában négy hónapig sem tartott. Aistulf 753 nyarán már ismét az örök

város előtt állott, lakóira minden törvényes alap nélkül egy arany szolidus fejadót rótt ki s nemfizetés esetén bevonulással fenyegette őket. Szorongatott helyzetében a pápa megint a hatalmas frank birodalom felé fordította esdő tekintetét. És ez alkalommal nem csalódott reményében. Martell Károly fia és utóda, Kis Pipin, ki Zakariás pápa beleegyezésével csak az imént (751 szept.–752 febr.) vette föl a királyi címet, követei, Szent Chrodegang metzi püspök és Autchar herceg útján udvarába hívta a tiszteletreméltó főpapot. A történelmi jelentőségű találkozó, mely hosszú századokra eldöntötte a középkor politikai fejlődésének irányát, Ponthionban ment végbe. (754. jan. 6.) Itt nyújtott először baráti jobbot egymásnak a középkor két vezérlő hatalmának, a *sacerdotium*-nak és a *regnum*-nak, illetve a belőle kisarjadt *imperium*-nak megtestesítője.

Ponthionból egyenesen St. Denysbe ment a pápa, hol Pipint fiaival egyetemben királlyá kente és felruházta őt a patriciusi címmel (*patricius Romanorum*), melyet idáig a ravennai görög exarchák viseltek. Az átruházás tehát teljes szakítást jelentett Bizánccal. Pipin azzal viszonzta a pápa figyelmességét, hogy mindjárt első találkozásuk alkalmával esküvel kötelezte magát a kért segítség megadására, a st. denysi fölkenés után pedig Quiercyben birodalma nagyjainak nevében is megígérte, hogy a longobárd birodalom megdöntése esetén a Luni–Reggio–Monselice-vonaltól délre eső területeket Korzika szigetével, a spoletói és beneventumi hercegségekkel s a ravennai exarchátussal és a Pentapolis-szal egyetemben az egyháznak fogja ajándékozni s erről ünnepélyes formájú oklevelet (*donationis pagina*) is állított ki. Adományát Szent Péter apostol, az anyaszentegyház és a római köztársaság javára tette, melynek képviselőjét többé nem a görög császársban s nem is a longobárd királyban, hanem a római püspökben látta a közvélemény. Mert a hosszú küzdelem eredményeként a római nép tudatára eszmélt a szentszékre utaltságának, és megszokta, hogy azzal a bizalommal tekintsen föl rája, mellyel az alattvalók szoktak a megszokott és megszeretett nemzeti dinasztíára.

Pipin komolyan vette ígérte; még 754-ben nagy sereg élén Lombardiába ment s Aistulfot Ravenna s a többi vitás város kiadására kényszerítette. De az elvakult király tovább dacolt a végzettel. Pipin távozása után megtagadta a megígért városok kiürítését, sőt hadával Róma alatt termelt, környékét kegyetlenül végigdúlta és mindenáron a pápa kiszolgáltatására akarta kényszeríteni a rómaiakat. Pipin erre másodízben is átkelt az Alpeseken és hatalmas seregével egyenesen Pavia alá szállott. A meglepett Aistulf kénytelen volt engedni s a meghódított területeken kívül az exarchatust és a Pentapolist is kibocsátani kezéből. A frank király megbízottja, Fulrad st. denysi apát, most sorra látogatta Ravennát, Rimit, Pesarót, Cesenát és a többi átengedett várost s magához vette kulcsaikat, melyeket aztán a városok előkelőségeinek kíséretében Rómába vitt és ott Szent Péter és jogutódja, a pápa örök tulajdonjogának jelképeként az apostolfejedelem sírjára tett. A kulcsok mellé odatette az adományozó oklevelet is, mint királyi ura megmásíthatatlan szándékának kézzelfogható bizonyosságát. (756)<sup>1</sup>

Ezzel az ünnepélyes ténnyel formailag is megszületett az egyházi állam, mint a századokkal előbb megindult történelmi fejlődés szükségképpen fejleménye. Létrejöttében ideális módon közrejátszottak mindazok a motívumok, melyek a természetjog és a nemzetközi jog tanítása szerint megokolttá és elfogadhatóvá teszik egy-egy új dinasztia hatalomrajutását. Nevezetesen közrejátszott benne: 1. a nép szabad választása, 2. az igazságos háborúból eredő hódítás, 3. az önkéntes adományozás és végül 4. a nép önfenntartásának parancsoló szükségessége. (Rattinger.)

<sup>1</sup> Pipin szándékának rendíthetlenségét legjobban bizonyítja, hogy mikor a görög követek nagy összeg pénzt ígértek neki az elfoglalt területek visszaadásáért, azzal hátrította el magától kétes értékű ajánlatukat, hogy ő nem emberek kedvéért, hanem kizárólag Szent Péter iránt való tiszteletből és bűneinek bocsánatáért fogott fegyvert s nincs a világnak annyi pénze, amennyiért a római egyháznak tett ígérteét visszavonná.

Az egyházi állam létrejötte egy csapással véget vetett a pápa politikai helyzetében eddig uralkodó bizonytalanságnak, formai tekintetben is kivonta őt a keleti császárok joghatósága alól és teljes értékű szuverénitást biztosított számára. Kis Pipin nagylelkű adományával Szent Péter utódja nemcsak lelki, hanem világi értelemben is idegen fennhatóságtól mentes szuverén fejedelemmé lett s mint ilyen idők múlásával világi vonatkozások tekintetében is élére került a keresztény fejedelmek fényes aeropágjának.

A Pipin által adományozott terület kiterjedés dolgában messze mögötte maradt a későbbi egyházi államnak. Szélső pontjait nagyjából Civitavecchia, Perugia, Narni, Otricoli, Altri, Ceperano és Terracina városokkal jelölhetjük. De a kedvező körülmények nemsokára meghozták az alkalmat a szűkre szabott határok kiterjesztésére. Aistulf tragikus hamarsággal már 756 novemberében meghalt, utódja, Desiderius (756–774) pedig csak a pápa támogatásával tudta trónját megszilárdítani. Desiderius azzal hálálta meg a támogatást, hogy önként átadta III. Istvánnak Faenza, Imola, Ferrara, Osimo, Ancona és Umana városokat, sőt később a fontos Bolognról is lemondott javára. Ugyanekkor Spoleto és Beneventum is a pápa és a frank király oltalma alá helyezkedett.

III. István halálával azonban megint zavarosra fordult a helyzet. Desiderius mihamar megfeledkezett ígéreteiről s Liutprand és Aistulf módjára erőszakoskodni kezdett. Különösen amióta leányai révén rokonságba jutott a frank királyi házzal, nem lehetett vele bírni. Párthívei révén Rómában állandóan szította a zavarokat. Faenzát, Ferrarát és Commachiót nyílt erőszakkal elszakította az egyházi államtól és I. Adorján pápát (772–795) mindenképpen rá akarta kényszeríteni, hogy Gilberga leányának és Karlmannak kiskorú fiait Nagy Károly ellenében királyokká kenje. Mikor pedig látta, hogy ezúton nem ér célt, újabb erőszakosságokra ragadtatta magát; elfoglalta Sinigagliát, Urbinot, Montefeltrét, Gubbiot, Blerát és Otricolit. 773 tavaszán pedig magát az örök várost vette ostrom alá. A pápának megint nem maradt más menedéke, mint a frank király. Hívására Nagy Károly meg is jelent és még 773 őszen Pavia falai közé rekesztette szószegő apósát. Mivel az ostrom szokatlanul hosszú ideig elhúzódott, Károly módját tudta ejteni, hogy Rómába is ellátogasson. 774. ápr. 2-án lépte át az örök város kapuját s miután benső áhítattal megülte a húsvéti ünnepeket, ápr. 6-án a legünnepelesebb formák közt megismételte atyjának Quiercyben tett ígését s az erről kiállított oklevelet először az oltárra, majd utána Szent Péter sírjára helyeztette. Az új oklevél több új területet is foglalt magában, melyek az eddigi adományokban egyáltalán nem szerepeltek.

Mivel azonban Károly Pavia elfoglalása és a longobárd birodalom megdöntése után csak részben váltotta be ígéreteit, újabb súrlódások támadtak. E félreértések kiküszöbölése céljából a nagy király 781-ben másodízben is ellátogatott Rómába és ez alkalommal külön *garanciális* szerződésben írta körül az egyházi állam határait. Az új szerződés értelmében a pápa fennhatósága Rómán és környékén kívül kiterjedt az egész exarchatusra és Pentapolisra, továbbá a Sabinában, Tusciában, Isztriában, Venetiában, Spoletóban, Beneventumban, Nápolyban és Korzika szigetén lévő patrimoniumokra. Néhány évvel később, 787-ben, harmadik római útja alkalmával ismét jelentékeny adományokat eszközölt a buzgó fejedelem, melyek különösen észak felé, Viterbo, Toscanella, Grosseto, Sovana, Bagnorea és Orvieto irányában tolták ki a határokat. Nagy Károly ez adománylevelei szolgáltak alapjául az első, egész terjedelmében reánk maradt adománylevelnek, a Jámbor Lajos által kiállított *Pactum Hludovicianum*-nak (817), úgyszintén a későbbi császárok megerősítő okleveleinek.

E biztató kezdet ellenére azonban az egyházi állam története nagyon zavarosan indult. Az adománylevelekben kijelölt határok sokáig eszményi vonalak maradtak, melyeket csak századok múlva ért el a pápák tényleges hatalma. Ennek oka azonban nem a jogi kérdés tisztázatlanságában, hanem a helyzet zavarosságában keresendő. A pápák szuverén jogát a tényleg kezükön lévő birtokokhoz senki sem vonta kétségbe s ami területet elvitattak tőlük, azt nem a jog, hanem a hatalom nevében igényelték. Az itáliai viszonyok zavarossága és a

római pártharcok állandósulása különben sem kedvezett olyan eminenter eszményi alapokon nyugvó alakulat megszilárdulásának, aminő az egyházi állam volt. Az általános anarchia okozta, hogy az exarchatus túlnyomó részében a ravennai érsek, a Pentapolis pedig a spoletói herceg kezére jutott, míg a római hercegség területén apró kényurak osztoztak. Jellemző azonban, hogy még a legszomorúbb időszakban, Alberich tusculumi gróf, a *princeps atque omnium Romanorum senator* 22 éves kormányzása alatt (932–954) sem homályosult el a pápai szuverénség gondolata. Hiszen a hatalmas kényúr éppen azért jelölte ki fiát, Oktáviánt, a későbbi XII. Jánost, pápának, hogy ilymódon az egyházi és világi hatalmat ismét egy személyben egyesítse. És XII. János tényleg mindjárt trónralépése után hozzálátott a veszendőbe ment egyházi birtokok visszaköveteléséhez. Mivel azonban a maga erejével nem boldogult, a frank királyok leghatalmasabb jogörökösét, Nagy Ottó német királyt hívta segítségül, akit 962. febr. 2-án római császárrá koronázott. Az új császár azzal hálálta meg a pápa jóindulatát, hogy 962. febr. 13-án kelt oklevelében megerősítette Pipin, Nagy Károly és Jámbor Lajos adományait, sőt még megszerezte őket a spoletói és beneventumi hercegségekkel s az araboktól visszahódítandó Szicíliával.

De a császárság megújításához fűzött remények csak részben mentek teljesezésbe. A római pártharcok változatlan erővel folytak tovább s a Crescentiusok és a tusculumi grófok versengésében méltatlan politikai játékok eszközévé süllyesztették a pápaságot. III. Henrik császár erőteljes beavatkozása a sutri zsinaton (1046) egyelőre véget vetett ugyan e szomorú állapotnak, de viszont kelleténél szorosabban fűzte a pápaságot a császársághoz. Kedvezőbb fordulat csak akkor állott be, mikor a Hildebrand (VII. Gergely) szellemétől megihletett pápaság rátalált saját útjaira s megkezdte a nagy szabadságharcot, melynek célja tökéletes függetlenségének kivívása volt.

A benső megújítási folyamat megindulása és a külső hatalmi helyzet gyökeres megváltozása azután csakhamar érezhetővé vált az egyházi állam viszonyaiban is. A korábbi letargia helyébe céltudatos előretörés lépett. Az új korszak pápai már nem érték be a korábbi birtokok visszakövetelésével, hanem újaknak szerzésére is törekedtek. Így IX. (Szent) Leo (1049–1054.) III. Henrik császártól hűbérjogot szerzett Beneventumra, II. Viktor (1054–1057) pedig végleg bekebelezte a spoletói hercegséget, mely annyi adományozás ellenére mindezt meg tudta őrizni különállását. A jövő szempontjából még nagyobb jelentőségű volt a délitáliei normannokkal való kapcsolat fölvétele. Guiscard Robert herceg, Apulia és Calabria ura, hogy egy magasabb hatalom szentesítésével biztosítsa ifjú államának jövőjét, 1059-ben hűbérurának ismerte el II. Miklós pápát (1059–1061) és esküvel kötelezte magát, hogy a szentszék javait és függetlenségét mindenkivel szemben védelmezni fogja. Richárd aversai gróf a capuai fejedelemségre nézve fogadta ugyanezt, így tehát Délitália jelentékeny része, a később nagyra kelendő kettős szicíliai királyság magva már a XI. század közepén a legbensőbb kapcsolatba jutott a szellemében és igényeiben egyaránt megújított pápasággal.

Nemsokára még fényesebb lehetőségek nyíltak észak felé. Mathild tusciai örgrófné, VII. Gergely küzdelseinek hű osztályostársa (†1115. júl. 24.) ugyanis még életében a szentszéknek adományozta gazdag örökségét, melynek legbecsesebb darabjai Mantova, Parma, Modena, Reggio és Garfagnana voltak. De a nagyértékű örökség átvételéről egyelőre szó sem lehetett, mert a pápák mellett a császárok is jogot formáltak hozzája. Azt állították, hogy Tuscia birodalmi hűbér s ezen a címen maguknak követelték a fölötté való rendelkezés jogát. IV. Ottó neussi esküjében (1201. jún. 8.) megígérte ugyan az egész vitás terület visszaadását, de ígéretét nem tartotta meg. Így a Mathild-féle örökségnek csak kisebbik része jutott a szentszék kezére.

Az újabb szerzemények bekebelezésével az egyházi állam kiterjedése tetemesen megnövekedett. De benső megerősödése nem tartott lépést külső gyarapodásával. A pápák világi uralma még a XII. században is meglehetősen gyöngye alapokon nyugodott. Magában Rómában egyes nagyratörő családok (Pierleoni, Frangipani) zavargásai és a Bresciai Arnold

vezetése alatt álló demokrata köztársasági mozgalom elhatalmasodása, a vidéken pedig a sok helyi kényúr és a sokféle városi autonómia tette problematikussá fennhatóságukat. A XIII. század elején a hatalmas III. Ince ugyan ezen a téren is nagyobb mértékben érvényesítette befolyását, de az egyházi állam lényegében továbbra is szövetségi állam maradt. A fejedelmek és városok elismerték a pápa fennhatóságát, adót fizettek neki, szükség esetén csapatokat bocsátottak rendelkezésére, de egyébként háborítatlanul éltek tovább a maguk külön életét. A határok a szüntelenül dúló háborúk miatt folytonos hullámzásban voltak és talán csak III. Ince (1198–1216) és III. Honorius (1216–1227) alatt estek össze a jogszerű határokkal. A pápaság és császárság harmadik nagy küzdelmének szörnyű konvulziói még jobban összezilálták a viszonyokat. Ezért III. Miklós pápa 1278-ban újabb megerősítő oklevelet eszközölt ki Habsburgi Rudolftól, mely mindenben megismételte a Pipin, Nagy Károly, Jámbor Lajos és Nagy Ottó okleveleiben foglaltakat.

De az új privilégium semmivel sem növelte az állam benső szilárdságát. Sőt a század végén újabb bajok járultak a régiekhez. A nápolyi Anjouk túlkapásai, a Colonnák és Orsinik viszályának elmérgesedése s végül VIII. Bonifác és Szép Fülöp adáz harca mind csak arra szolgáltak, hogy még jobban felforgassák az egyházi államnak amúgy is ingatag rendjét. Ilyen előzmények után köszöntött be az avignoni fogság gyászos korszaka (1309–1377), mely minden téren megsokszorozta a bajokat. Az árvaságra jutott ország siralmas anarchiába süllyedt. Egyes városokban hatalmas nemesi családok ragadták magukhoz az uralmat s mit sem törődtek a távollevő hűbérúr jogaival. Rómában a Colonnák és Orsinik vetélkedése nyomán vad pártharcok dúltak, melyeket a hiú és nagyravágyó Cola di Rienzi diktatúrája csak rövid időre szakított meg. A népek királynője gyászban ült. Utcáit, tereit fű verte föl, világhíres emlékeinek köveit rablóvárak és tornyok építéséhez hordták szét.

Már-már úgy látszott, hogy az egyházi állam széthullása elkerülhetetlen, mikor VI. Ince pápa (1352–1362) végre döntő lépésre szánta el magát s Albornozy Egyed bíboros személyében teljhatalmú megbízottat küldött a rend helyreállítására. A kitűnő spanyol főpap fényesen megfelelt feladatának. Négy hónap alatt visszahódította a római és spoletói hercegségeket s megtörte a helyi kényurak hatalmát. Majd a IV. Károly császártól rendelkezésére bocsátott német zsoldosok erejével megalázta Rimini urait, a Malatestákat; engedelmességre szorította Anconát, Fermot, Ravennát, Faenzát és Cesenát; szerződés útján megszerezte Forlit és Bolognát és a hatalmas milánói kényúr, Visconti Barnabás legyőzése árán Romagnában is biztosította a rendet és nyugalmat. De Albornozy nemcsak hadvezérnek volt elsőrendű: mint törvényhozó és államszervező éppen olyan jól megállotta a helyét. A visszahódított területek számára bölcs törvénykönyvet bocsátott ki és ezzel biztosította a jogrend helyreállítását. A közigazgatás kérdését úgy akarta megoldani, hogy számos apró helytartóságra, *vikáriátusra* tagolta az államot. Mivel azonban a helytartóságokat hűbérképpen egyes hatalmas nemesi családokra bízta, ezzel egy újabb, nem kevésbé veszélyes oligarchia kialakulását indította meg. (Bentivogliki Bolognában, Esték Ferrarában, Montefeltrók Urbinóban, Polenták Ravennában.)

Albornozy bíboros másfélévtizedes (1353–1367) hadvezéri és államférfiúi munkája ismét szorosabbra vonta az egyházi állam egységét s megteremtette a harmonikusabb fejlődés előfeltételeit. De a nyugati egyházszakadás bekövetkezése (1378) újból elrontott mindent. A tömérdek áldozattal és vesződséggel helyreállított rend megint veszendőbe ment s a nagynehezen összefoltozott állam megint a teljes feloszlás örvényének szélére került. A baj annál nagyobb volt, mivel sem a római, sem az avignoni pápa nem volt elég hatalmas és gazdag ahhoz, hogy a veszni indult országot visszahódítsa.

Ez a kemény feladat a konstanzi zsinat pápájára, V. Mártonra (1418–1431) várt, aki mindjárt a zsinat szétoszlása után munkához is látott. Jellemző, hogy még fővárosát, Rómát is erőhatalommal kellett kiragadnia hűbéreseinek, a nápolyi Anjouknak kezéből. De kitartással és türelemmel sikerült célt érnie, sikerült az egész egyházi államot visszaszereznie. Sőt ő már

nem érte be a régi állapot helyreállításával, hanem a monarchikus elv útjának egyengetésével bensőbb egységbe igyekezett fűzni egymással a lazán összetartozó részeket. De alatta kezdett mutatkozni a pápák világi uralmának új veszedelme, a *nepotizmus* is, mely innét kezdve az egész reneszánsz-koron át állandóan kísértett s különösen IV. Sixtus (1471–1484) és VI. Sándor (1492–1503) idejében öltött veszélyes méreteket. Az előbbi unokaöccse, Riario Jeromos, az utóbbi pedig fia, a híres Borgia Cézár számára akart külön világi fejedelemséget alapítani. Szerencsére II. Gyula pápa (1503–1513) céltudatos politikája egyszersmindenkorra útját vágta e könnyen végzetessé válható törekvéseknek.

Ez az ízig-vérig reneszánsz-főpap, aki személyesen vezette hadait a csatába, azon kezdte, hogy csirájában összezúzta Borgia Cézár tervezett királyságát, majd véres és forró harcok árán visszaszerezte a Velence kezére jutott egyházi birtokokat; Bolognát, Fermot és Perugiát szorosabban fűzte az egyházi államhoz; Parmát, Reggiot és Modenát pedig újból hódolásra kényszerítette. De talán még nagyobb szolgálatot tett azzal, hogy megfékezte a bárókat s örökre véget vetett garázdálkodásaiknak.

E nagyvonalú politika sok vérbe és könnybe került, de legalább eredménnyel járt. Az egyházi állam, mely eddig az apró hatalmasságok tömérdek tarka mozaikjából állott, most végre politikai értelemben is állammá szilárdult. Piacenzától Terracináig egyetlen úr parancsolt, a pápa. A Kis Pipin adománylevelében megvont eszményi határok végre komoly valósággá váltak: Szent Péter utóda, mint világi fejedelem ura lett egész Középolaszországnak. Sőt a következő másfélszázad múltában még gyarapítani is tudta maximális kiterjedésűvé növekedett birodalmát. 1532-ben Ancona, 1545-ben Camerino, 1598-ban Ferrara, 1636-ban Urbino, 1649-ben pedig Castro és Ronciglione jutott a pápák birtokába.

II. Gyula nagyszerű reorganizációs munkájának eredményeként az egyházi állam számottevő tényezője lett az európai politikának s lehetővé tette urai számára, hogy cselekvő szerepet játsszanak a hatalmi viszonyok kiegyensúlyozásáért folyó küzdelmekben. Különösen a reformáció és ellenreformáció korának villongásai kínáltak erre bő alkalmat. De ugyancsak az egyházi állam birtoka tette lehetővé a pápaság számára a középkor legnemesebb hagyatékának, a kereszteshadjárat eszméjének ápolását is. Ezt annál inkább ki kell emelnünk, mivel a középkor utolsó századától kezdve a nyugat egészen elvesztette fogékonyságát e hajdan milliókat és milliókat megmozgató eszme iránt és jóformán kizárólag a pápákra hagyta az iszlám elleni közös harc gondolatának napirenden tartását. És nem eredménytelenül. Lepanto (1571. okt. 7.) s VIII. Kelemen (1592–1605) és XI. Ince (1676–1689) heroikus erőfeszítései Magyarország felszabadítása érdekében a bizonyosság rá, hogy Szent Péter utódai ebben a tekintetben is emberül teljesítették kötelességüket.

A XVI. század elejétől kezdve tehát az egyházi állam szervesen beleilleszkedett az európai államrendszerbe s a mellett, hogy hatályos garanciát nyújtott a szentszék tökéletes függetlenségének megóvására, egyik fontos tényezője lett az egyensúlyozási politikának. A XVIII. század azonban, mint annyi másban, ezen a téren is nagy változást idézett elő. A felvilágosodás profán szelleme nemcsak a tömegek, hanem a felelős államférfiak lelkéből is kiölte a kegyelet és a gyermeki ragaszkodás érzését s helyébe durva politikai számítást és önzést csempészett. A Macchiavelli iskolájában tanult felvilágosodott politikusok már nem magasabb és lelkibb érdekek biztosítékát látták az egyházi államban, hanem szabad zsákmánynak tekintették, melyből kényük-kedvük szerint szakíthatják ki a nekik tetsző darabokat. A ragadozásra az első példát a nápolyi Bourbonok adták, kik már 1768-ban elszakították Beneventot és Pontecorvot, 1780-ban pedig önhatalmúlag felmondották a több mint 700 esztendő óta fennálló hűbéres viszonyt. XV. Lajos felvilágosodott kormánya sietett követni a nápolyi példát s 1768 és 1774 között fokozatosan lefoglalta a szentszék franciaországi birtokait: Venaissin grófságot, melyet X. Gergely pápa még 1274-ben szerzett

III. Fülöp királytól és Avignont, melyet viszont VI. Kelemen vásárolt meg Johanna nápolyi királynőtől (1348).

Még súlyosabb megpróbáltatásokat zúdított az egyházi államra a felvilágosodás szellemi örököse, a forradalom. Mert a forradalmi kormányok nemcsak hogy szentesítették XV. Lajos népjogellenes cselekedetét, hanem mihamar rá is licitáltak. Így a direktórium idejében a diadalmas Napóleon a Rómában megölt Basseville francia követ halálának kiengeszteléseképpen huszonegy millió livre fizetésére, a legszebb száz műtárgy és kétezer vatikáni kézirat kiadására (1796. jún. 23.), a nyolc hónappal később aláírt torentinói békében (1797. febr. 19.) pedig a bolognai, ferrarai és romagnai legációk átengedésére és újabb negyven millió livre hadisarc fizetésére kényszerítette VI. Pius pápát. Még tovább ment Berthier tábornok, aki a direktórium utasítására 1798. febr. 20-án bevonult Rómába és az egyházi államot *római köztársaság* néven bekebelezte a francia köztársaságba. Az agg pápa fogolyként Sienába, majd Valence-ba került, hol a halál megváltotta szenvedéseitől. (1799. aug. 29.)

De Róma csak tizenhat hónapig maradt köztársaság. A második koalíció győzelmes seregei már 1799. júniusában kiverték falai közül a franciákat s visszaállították az egyházi államot. VI. Pius utódja, a Velencében megválasztott VII. Pius, 1800. júl. 3-án tért meg elődeinek fényes lakába és nyomban bevonulása után újból életbe léptette a korábbi alkotmányt; a torentinói békében elvett legációkat azonban továbbra is francia kézen volt kénytelen hagyni. Sőt nemsokára úgy alakultak a viszonyok, hogy országa többi részéről is le kellett mondania és elődje példájára számkivetésbe kellett távoznia. Napóleon ugyanis zsarnoki önkényében 1809. jún. 10-én kelt rendeletével újból eltörölte, illetve Franciaországba kebelezte az egyházi államot, magát a pápát pedig Savonába, majd Fontainebleauban hurcoltatta, ahol egészen bukásáig fogolyként őriztette.

A lipcei csata nyomán támadt nagy összeomlás azonban jobb belátásra bírta az elbizakodott zsarnokot. 1814. márc. 10-én visszaadta az ősz fogoly szabadságát és megfelelő fedezet alatt egészen a szövetséges hadak előőrséig kísértette. Az átadás a Taro-folyó hídján történt meg. Pius útja innét kezdve valóságos diadalmenet volt.<sup>2</sup> A nép mindenütt ezrével tódult eléje, hogy áldását kérje. Hosszabb pihenő után május 24-én érte el az örökvárost s bevonulása napjára *Auxilium Christianorum* címen külön Mária-ünnepet rendelt. Kevéssel rá a bécsi kongresszus jogilag is rendezte az egyházi állam ügyeit s a külső látszat egy boldogabb és békésebb korszak beköszöntését mutatta.

---

<sup>2</sup> Útjában a Radetzky-ezred magyar huszárjai kísérték.

## II. Az egyházi állam megszűnése

A bécsi kongresszus által restaurált egyházi állam kiterjedés dolgában nem sokkal maradt mögötte a réginek. Teljességéhez csak Avignon és Venaissin, továbbá a ferrarai legációnak póninenni része hiányzott. Az előbbi kettő végérvényesen Franciaországhoz került, az utóbbit pedig Ausztria tartotta meg magának. A területvesztés tehát minimális volt. VII. Pius állama olasz viszonyokhoz képest továbbra is számottevő hatalom maradt. 41.187 km<sup>2</sup> kiterjedésével és közel harmadfél millió lakosával nyomban Nápoly és Piemont-Szardinia után következett azon hét törpe állam sorában, melyekre a bécsi kongresszus Itáliát tagolta. A gazdasági helyzet sem volt rossz. Az adriai zóna élénk kereskedelme bizonyos fokú jólétet teremtett. Pénzügyi téren meg egyenesen biztató kilátások nyíltak. Consalvi bíboros-államtitkár tőle telhetőleg iparkodott a francia uralom által meghonosított rendet fenntartani.

Külső jelek után ítélve tehát minden feltétel megvolt hozzá, hogy a fejlődés egyenletesebb és harmonikusabb irányba terelődjék. És mégis éppen az ellenkezője következett be. Az egyházi állam története a bécsi kongresszust követő két emberöltő folyásában alig áll másból, mint örökös forrongásból és lázongásból. E különös jelenség magyarázatát két okban: egy belsőben és egy külsőben kell keresnünk. A belső, immanens ok az egyházi állam szervezetében és kormányzásában rejlett. Mert egyénileg bármily megértést és odaadást tanúsítottak az egyes pápák, kormányzati rendszerükkel nem tudták kielégíteni az új idők követeléseit. A modern szabadság eszméjétől megrészegült közvélemény minden körülmények között elviselhetetlen nyűgnek érezte patriarchális abszolutizmusukat s megbocsáthatatlanul lassúnak találta politikai, gazdasági és társadalmi reformjaik tempóját. Itt tehát valójában két ellentétes világ: a liberális korszellem és a konzervatív hagyomány ütközött egymással s ezért kiegyezésről, az ellentétek áthidalásáról szó sem lehetett.

Ennek a belső, a dolgok lényegében rejlő oknak hatását sokszorosán elmélyítette és meghatványozta a külső ok: az olasz nemzet önmagára eszmélése. Mert a napóleoni idők és a nyomukban járó széttagoltság és idegen uralom Olaszországban is fölkeltek és történetalakító erővé gyúrták a nemzeti eszmét. A restauráció óta az idegenek kiűzése és Itália egyesítése volt legfőbb vágya minden olasz hazafinak. Mivel azonban a rendőrség és a cenzúra eleve kilátástalanná tette a nyílt agitációt, a nemzeti egység és nagyság rajongói titkos társaságokban tömörültek s rejtett utakon és módokon terjesztették és népszerűsítették eszméiket. E titkos társaságok közt a *karbonárik* (*szénégetők*) szövetsége volt a legismertebb, mely miszticizmusba vesző révedezéseivel és a szabadkőművesekére emlékeztető szimbolikus szertartásaival tömérdek hívőt szerzett, s a bécsi kongresszust követő években az egyházi államban, sőt magában Rómában is gyökeret tudott verni. A *carboneriá*-val közös töről fakadt a piemonti *federatik* s a romagnai *gvelfek* és *adelfik* szövetsége, kik szintén félig vallásos, félig politikai színezetű eszméket vallottak.

A carboneriától megmunkált talajból sarjadt ki a *Giovine Italia*, az ifjú Olaszország mozgalma, mely Mazzini József irányítása mellett az *egység és köztársaság* megteremtését tűzte ki maga elé célul. Mazzini már nem érte be a pusztá álmodozással, hanem forradalmi temperamentumának megfelelően cselekedni akart. A gondolatot össze akarta kötni a tettel, az ihlető eszmét a gyakorlati és áldozatkész kivittel. Ezért odahaza és a külföldön folyton újabb és újabb összeesküvések és fölkelések megszervezésén törte a fejét. Szuggesztív egyénisége különösen a forróvérű fiatalság körében gyors elterjedést biztosított eszméinek és új forradalmi szellemmel telítette az amúgy is forrongó olasz közéletet.

Mindeme mozgalmak erősen kihatottak az egyházi állam történetére. Hiszen a karbonárik és a mazziniánusok egyformán anachronizmusnak tekintették a pápák világi uralmát s ezért minden tőlük kitelhető módon megdönteni igyekeztek. Egyházellenes érzületükön kívül



politikai belátásuk is erre ösztönözte őket. Mert egyrészt világosan látták, hogy a félsziget közepén keresztbefekvő egyházi állam megszerzése nélkül illuzórius minden egységesítő törekvésük, másrészt meg tudták, hogy a hadsereggel nem rendelkező pápaság részéről sokkal kevesebb ellenállástól kell tartaniok, mint a többi, állig fölfegyverzett hatalom részéről. Ez okból a felforgató elemek mind az egyházi államra összpontosították tevékenységüket. Különösen a harmincas és negyvenes években fejtettek ki élénk akciót. Alig múlt el esztendő nagyobb szabású összeesküvés vagy fölkelési kísérlet nélkül.

A fölkelések közül különösen veszélyes volt az 1831. évi, mely Bolognából mihamar átcsapott Ferrarába, Romagnába, Umbriába és a márkákba is. A fölkelők az *egyesült tartományok kormánya* néven ideiglenes kormányt alakítottak, mely a pápa világi uralmának megszüntetésével kezdte működését. A kevéssel előbb (febr. 2.) megválasztott XVI. Gergely egyideig teljesen tehetetlenül állott a futótűz gyorsaságával terjedő mozgalommal szemben. Intelmei és ígéretei mind süket fülekre találtak. Utoljára kénytelen volt Ausztriához fordulni segítségért, melynek csapatai aztán hamarosan helyreállították a rendet. De a nyugalom egy esztendeig sem tartott. 1831. decemberében Bolognában és Romagnában újabb veszélyes fölkelés támadt, melyet ismét csak az osztrák hadak segítségével lehetett lecsendesíteni. Ekkor Grabovszki tábornok, hogy elejét vegye a forradalom megismétlődésének, erős osztrák őrséget vetett Bologna falai közé (1832. jan. 28.), mit a féltékenykedő franciák Ancona megszállásával igyekeztek ellensúlyozni. (Febr. 22–23.) Az idegen hadak jelenléte egyelőre meg is tette hatását. Jó tíz esztendő viszonylag nyugodtan telt el. De XVI. Gergely pontifikátusának három utolsó évében (1843–45) ismét napirendre kerültek az erőszakos kitörések, melyek Anconában, Viterboban, Bolognában és egyebütt ismételtén véres összeütközésekre vezettek.

De bármily nagy sikereket értek el a forradalmi pártok, az egész nemzetet magukhoz hódítani nem tudták. A jómódú és művelt polgárság zöme távortartotta magát a szélsőségektől s a nemzeti eszmények megvalósulását nem forradalmi kitörésektől, hanem céltudatos és következetes reformmunkától várta. Nem osztotta a forradalmi pártok felfogását a végső cél tekintetében sem. Míg ugyanis a karbonárik és a mazziniánusok mindenkifölött álló öncélnak tekintették a legszorosabb értelemben vett nemzeti és területi egység megteremtését és pedig lehetőleg köztársasági formában, addig a mérsékelt haladás hívei józanul számolva a történeti adottságokkal, elegendőnek tartották az *államszövetség* gondolatának realizálását. Nagy számmal voltak köztük olyanok, akik a szövetség élére, az olasz történelem nemes hagyományainak megfelelően, a pápát kívánták állítani. Hiszen a *gvelf*-gondolat teljesen sohasem vezett ki az olasz köztudatból. Most is egész népes *neogvelf*-iskola alakult, mely olyan kitűnő szellemeket sorakoztatott tagjai közé, mint Antonio Rosmini-Serbatit, Terenzio Mamiani della Roverét, Gino Capponit és Cesare Cantut. Ehhez az iskolához tartozott Vincenzo Gioberti is, kinek brüsszeli száműzetésében írott *Primato morale e civile degl'Italiani* c. munkája (Brüsszel, 1843) legmegkapóbb és egyben legmeggyőzőbb kifejezője a *gvelf*-gondolatnak. A páratlan művészettel és ellenállhatatlan ékesszólással megírt könyv valósággal kinyilatkoztatásként hatott a közvéleményre s egyidőre rendkívül népszerűvé tette a pápa fősege alatt álló konfederáció gondolatát.

A *Primato* nyomán támadt hatás élesztéséhez nem csekély mértékben hozzájárult az a körülmény is, hogy az ezidétt (1846. jún. 1.) elhalt merev és hajthatatlan XVI. Gergely örökébe olyan pápa lépett, akiben a közvélemény nem alaptalanul Gioberti *pápa-király* eszményének megtestesülését látta. IX. Pius már spoletói érsek, majd imolai bíboros-püspök korában kitűnt jóságával, szelídségével és azzal a ritka képességével, hogy meg tudta érteni az új idők követeléseit. Amellett köztudomású volt róla, hogy ízig-vérig olasz hazafi s mint ilyen bensőségesen szereti hazáját és nemzetét. Nem csoda tehát, hogy megválasztását Olaszországszerte tomboló lelkesedéssel fogadták. Egyidőre ő lett az olasz félsziget legünnepeltebb embere; feléje áradt a szívek forró szeretete, bizó reménye és vágyakozása.

És ő tőle telhetőleg iparkodott is megfelelni a hozzája fűzött várakozásoknak. Alig egy hónappal trónralépése után (júl. 17.) általános amnesztiát adott a politikai bűnösöknek és száműzötteknek s ezzel több ezer alattvalója számára lehetővé tette a régóta nélkülözött otthonba való visszatérést.

A biztató kezdetet még biztatóbb folytatás követte. Pius pápa gyors egymásutánban a mélyreható politikai reformok hosszú sorát vezette be, melyek egészen új alapokra fektették az egyházi állam kormányzati rendszerét. Első nevezetes újítása az államtanács (*consulta di Stato*) megszervezése volt, mellyel megadta alattvalóinak a lehetőséget a közügyek intézésében való közvetlen részvételre (1847. ápr. 19.). Ezt nyomon követte az államtitkár két helyetteséből, a kincstárnokból, Róma város kormányzójából s a hadügy- és igazságügyminiszterekből összeállított kormány kinevezése (jún. 14.) és a nemzetőrség (*guardia civica*) felállítása (júl. 5.). A nép leírhatatlan lelkesedéssel fogadta ugyan a reformokat, de csak ideig-óráig érte be velük s a forradalmi erők lázas nyugtalanságával folyton újabb és újabb engedmények adására ösztönözte a pápát. Így került sor a miniszterek felelősségének kimondására (dec. 29.), az első világi miniszterek kinevezésére (1848. febr. 12.) és egy új alaptörvény kibocsátására, mely az urak háza (*alto consiglio*) és a követek háza közt osztotta meg a törvényhozó hatalmat (márc. 14.).

De mindez hiábavalónak bizonyult. Hamarosan kiderült, hogy a katolikus egyház feje és a hazafias szenvedélytől fűtött *italianissimók* nem járhatnak egy úton; kiderült, hogy a pápa, mint világi fejedelem, nem azonosíthatja magát mindenben honfitársainak célkitűzésével és eszközeivel. Különösen az osztrák-piemonti háború világított rá nagy élességgel ez összeférhetlenségre. A közvélemény lázasan sürgette, hogy a pápa is álljon a gyűlölt Ausztria ellenségeinek sorába. IX. Pius azonban ápr. 29-iki allokúciójában nyíltan kijelentette, hogy mint az összes katolikusok feje nem kezdhet háborút egy kifejezetten katolikus hatalom ellen. Ez a kijelentés bombaként hatott a hazafias lelkesedés paroxizmusában égő közvéleményre és egyszerre lehűtötte azt a rajongó odaadást, mellyel idáig az egekig magasztalt *Pio nono* minden lépését kísérte. A további demokratikus engedmények, mint a mérsékelt szabadelvű Mamiani della Rovere miniszterelnöki kinevezése (máj. 4.), új sajtótörvény kibocsátása (jún. 2.) és a kamara megnyitása (jún. 5.) már mit sem változtattak ezen. A forradalmi izgatás fokról-fokra annyira elhatalmasodott Rómában, hogy a pápa már személyében sem érezhette magát biztonságban. Ezért nov. 24. és 25. közti éjszakán Spaur gróf bajor követ oltalma alatt Gaëtába menekült, honnét csak másfél év múlva, 1850. ápr. 17-én tért vissza hálátlan fővárosába. Visszatérése előtt korszerű reformokat ígért és bűnbocsánatot hirdetett, de hiába. A kiábrándult közvélemény nem tudta többé megbocsátani neki a nemzeti ügy „elárulását” és idegen, francia és osztrák csapatok oltalma alá helyezkedését.

A nagy csalódás végleg eltemette a gvelf-gondolatot, mert kézzelfoghatóan bebizonyította, hogy az olasz egység ügye szövetségi alapon és a pápa fősege alatt nem oldható meg. IX. Pius magatartásából mindenkinek látnia kellett, hogy a pápa állásának természetéből kifolyólag nem alkalmas és nem hivatott az *unita Italia* érdekeinek képviselésére. Így a figyelem önkénytelenül a másik nemzeti uralkodó, II. Viktor Emánuel piemont-szardiniai király felé fordult, aki a 48-as nagy összeomlás után is fenn tudta tartani a forradalom nagy vívmányait s aki adott alkalmakkor sohasem mulasztotta el kifejezésre juttatni a nemzeti ügy iránt érzett mélységes érdeklődését. Ami remény és vágyakozás eddig Róma felé szállott, az most mind Torinonak vette útját. Még a leghűségesebb gvelfek is sorra Viktor Emánuel táborába szegődtek át.

A hangulatváltozásra jellemző, hogy a *Primato* lángszavú szerzője, Gioberti, második nagy politikai röpiratában, a *Rinnovamento civile d'Italia*-ban (Torino, 1851) szintén minden fenntartás nélkül Piemont oldalára állott. Új művében ugyanolyan éles dialektikával és magával sodró ékesszólással, mint nyolc évvel előbb, hirdette, hogy az olasz egység

tökéletesen csak Róma és Piemont együttes munkájával valósítható meg. Mivel azonban Róma kereken visszautasította az együttműködést, Piemontnak magának kell kezébe vennie a nemzeti ügyet. Viktor Emánelnek be kell vonulnia Rómába, de nem azért, hogy elfoglalja a pápa helyét, hanem azért, hogy melléje üljön. A földkerekség első városa és első egyháza nem lehetnek el egymás nélkül. A pápának tehát továbbra is Rómában kell maradnia, de politikai hatalom és államterület nélkül. Saját személyét illetőleg azonban ezentúl is függetlennek és sérthetetlennek kell maradnia. Hasonlóan palotáinak, villáinak, templomainak és követi palotáinak is meg kell őrizniök területenkívüli jellegüket. Az egyházkormányzatban felmerülő kiadások fedezését Itáliának vagy talán inkább a keresztény nemzetek egyetemének kell magára vállalnia. Mindezek biztosítására a pápa bevonásával külön garanciális törvényt kell alkotni. Ilymódon a *fórum* és a *szentély* végleg összebékélnének, az új Rómát eddig még nem ismert fény ragyogná be s a világ álmélkodva szemlélné a bíborosok gyülekezetének és az olasz törvényhozásnak párhuzamosan haladó békés és harmonikus munkáját. Mindehhez nincs másra szükség, mint egy céltudatos fejedelemre, aki felemeli a nemzeti ügy zászlóját, egy nagy miniszterre, aki összefogja és megszervezi a nemzeti erőket és végül egy hatalmas szövetségesre, aki képes Ausztriát ellensúlyozni.

A nagy piemonti próféta-író jósigéi sokkal hamarabb teljesedésbe mentek, mint várni lehetett. Az általa kívánt három tényező meglepően rövid idő alatt egymásra talált. Legelőször a király jelentkezett. Viktor Emánel a *Rinnovamento* olvastán állítólag így kiáltott fel: „Je serai ce qu’il dit Gioberti”. Nemsokára megjelent mellette a nagy miniszter is Camillo Benso di Cavour személyében, aki 1852. nov. 4. óta mint miniszterelnök úgyszólván korlátlan hatalommal intézte hazájának sorsát. A király és minisztere eleitől kezdve céltudatosan készítették elő Piemontot a ráváró nagy feladatra. Vállvetett munkával rendbehozták a pénzügyeket, újjászervezték a hadsereget, előmozdították a közoktatásügyet s az egyházi és hűbéri kiváltságok megszüntetésével erősen liberális irányba terelték a fejlődést. E mellett állandóan figyelemmel kísérték a külpolitikai horizontot s minden alkalmat megragadtak, hogy a világ figyelmét az olasz ügyre telerjék. E tekintetben különösen szerencsés gondolatnak bizonyult a krími háborúba való bekapcsolódásuk, mert ezzel nagy mértékben biztosították hazájuknak a nyugati hatalmak, elsősorban Anglia és Franciaország jóindulatát. Ennek a jóindulatnak köszönhették, hogy a kicsiny Piemont képviselői nemcsak megjelenhettek a nagyhatalmak párizsi kongresszusán, hanem az „olasz kérdést” is szőnyegre hozhatták (1856. ápr. 8.).

Viktor Emánel és Cavour közös munkája tehát fényes sikerrel járt. Az olasz kérdés belekerült az aktuális világproblémák sorába s mindaddig nem is került ki onnét, míg csak kielégítő rendezést nem nyert. A további fejlődés tempójának siettetésére döntő hatású volt az a körülmény, hogy a király és minisztere oldalán mihamar feltűnt a harmadik nélkülözhetetlen tényező, a kívánt hatalmas szövetséges is. III. Napóleon császár fiatal korában résztvett a romagnai fölkelésben és esküvel kötelezte magát, hogy hatalomrajutása után mindent meg fog tenni Olaszország felszabadítása érdekében. Később azonban egészen megfélekedett esküjéről. Mint császár éveken át közömbösen szemlélte az olaszországi eseményeket. De az Orsini-féle bombamerénylet véres mementója (1858. jan. 14.) egyszerre más belátásra bírta. Újabb merényletektől tartva most már komolyan kezdett érdeklődni az olasz ügyek iránt s miután a plombièresi találkozón (1858. júl. 21.) Cavourral tüzetesen megbeszélte a teendőik egymásutánját, csak alkalomra várt, hogy Ausztriát megtámadhassa és kiszoríthassa Lombardiából. Piemont kihívó külpolitikája hamarosan meghozta a kívánt ürügyet. 1859. ápr. 29-én megkezdődött az osztrák és olasz-francia háború, mely minden ponton az elszigetelt Ausztria vereségével végződött. Ferenc József császár a magentai (jún. 4.) és solferinoi (jún. 24.) veszített csaták után azonnal érintkezésbe lépett Napóleonnal s a

villafrancai fegyverszüneti szerződésben (júl. 11.), majd a zürichi békében (nov. 10.) Mantova és Peschiera kivételével egész Lombardiáról lemondott.

Ezzel azonban korántsem ért véget a bonyodalom. Az olasz hazafiak mérhetetlen várakozásokkal tekintettek a háború kimenetele elé. Nem kevesebbet reméltek tőle, mint összes törekvéseik *azonnali* teljesítését. Az egész félsziget lázas nyugtalanságban égett. Különösen Közép-Olaszországban volt nagy az izgatottság. Toscanában már ápr. 27-én kitört a forradalom. Parma (máj. 1.) és Modena (jún. 13.) szintén elszakadtak hercegeiktől és Piemont fennhatósága alá helyezkedtek. Nem kevésbé kritikus volt a helyzet az egyházi államban. Az osztrák megszálló csapatok kivonásával leomlott a forradalom utolsó gátja. Romagna már ápr. végén forrongni kezdett. Bologna nyíltan elszakadt, s jún. 12-én Viktor Emánuel királynak ajánlotta fel a diktatúrát. Umbria városai és a márkák szintén megmozdultak. Perugia föllázadt a pápai csapatok ellen; Ancona, Faenza, Ferrara, Forli, Imola, Ravenna és Rimini sorra proklamálták függetlenségüket.

A magentai és solferinoi csaták idején tehát már egész Közép-Olaszország tűzben-lángban égett. Ennek ellenére Villafrancában a két császár mégis az elűzött fejedelmek visszahelyezésében vagyis a *statusquo* helyreállításában s ezenfelül a pápa tiszteletbeli fősége alá helyezendő szövetséges állam megalkotásában egyezett meg, melynek a velencei királyság birtoka révén Ausztria is tagja lesz. Az olasz közvéleményre villámcsapásként hatott ez a megegyezés. Az egész nemzetet a harag és a felháborodás orkánya zúgott végig. Cavour tiltakozása jeléül beadta lemondását (júl. 11.). A forrongó tartományok hallani sem akartak a korábbi uralom alá való visszatérésről. Farini, Cavour benső bizalmasa és Modena királyi biztosa, az egész nemzet véleményét tolmácsolta, mikor kijelentette: „Mi nem írtuk alá a villafrancai szerződést, nekünk az hitvány papírrongy. Előre Olaszország csillagával!” A rohanó eseményeket tényleg nem lehetett többé feltartóztatni. A piemonti kormánytól kinevezett királyi biztosok mindenütt lemondtak s helyükbe diktátorok léptek, akiket már a nép választott: Modenában és Parmában Farini, Toscanában Ricasoli, Romagnában pedig Cipriani tábornok. Ez utóbbi később Farininek adta át helyét, aki ily módon egy egész tekintélyes államnak lett a feje. Az első merész forradalmi lépést nyomban követte a második és harmadik: Modena, Parma, Romagna és Toscana katonai ligát alakítottak s rövidesen mintegy 45 ezer embert állítottak fegyverbe, kevéssel utóbb pedig mind a négy tartományban összeült a döntő szó kimondására hivatott alkotmányos gyűlés. Ilyen előzmények után természetesen szó sem lehetett többé a villafrancai program végrehajtásáról. Maga Napóleon sem erőltette tovább a dolgot. A zürichi békében ugyan még a szövetséges állam gondolata mellett foglalt állást, de ezt korántsem meggyőződésből, hanem csupán a látszat megóvásáért tette. Hogy mily kevéssé gondolt komolyan a *statusquo* visszaállítására, mutatja buzgó hívének, Laguéronnière képviselőnek 1859. dec. 22-én névtelenül közzétett röpirata (*Le pape et le Congrès*), mely azt bizonyította, hogy a pápának saját érdekében minél kisebb területre kell korlátoznia világi uralmát. „Mert – úgymond – pápa hatalma csak atyai hatalom lehet; inkább kell hasonlítania a családi hatalomhoz, mint az államhatalomhoz. Ez okból nemcsak hogy nem szükséges, hogy birodalma kiterjedt legyen, hanem ellenkezőleg nagyon lényegbevágónak tartjuk, hogy minél szűkebb határok közé legyen szorítva. *Minél kisebb lesz az ország, annál nagyobb lesz uralkodója.*”

E nagy feltűnést keltett röpirat, mely Russel lord szerint a pápának fele országába került, olyan híven tükröztette vissza Napóleon gondolkodását, hogy sokan magát a császárt tartották szerzőjének. Megerősítette e feltevést Napóleonnak 1859. dec. 31-én kelt levele, melyben egész leplezetlenül azt ajánlotta IX. Piusnak, hogy mondjon le a forrongó tartományok birtokáról s ennek fejében kilátásba helyezte, hogy a megmaradt részek zavartalan bírást a többi hatalmakkal egyetemben garantálni fogja.

Cavour rögtön felismerte a császári levél óriási jelentőségét. Hiszen nyílt felhívás volt ez a cselekvésre s ő nem késett a felhívást követni. Félévi kényszerű pihenés után elhagyta leri

magányát, 1860. jan. 16-án újból átvette a kormányügyek intézését és nyomban hozzálátott az összekuszált diplomáciai szálak kibogozásához. Úgyes taktikával sikerült is egy-kettőre elhárítani az annexió akadályait. Angliát demokratikus jelszavak hangoztatásával és a népakarat előtérbe tolásával nyerte meg, Franciaországot Nizza és Szavoya átengedésével kenyerezte le, Ausztriától pedig a történetek után nem volt mit félnie. Rechberg külügyminiszter már 1860. febr. 15-én kijelentette, hogy az olasz ügyekben nem szándékozik beavatkozni. Így a diktátoroktól gondosan előkészített annexió végrehajtásának semmi sem állottá többé útját. Cavour a bekebelezés módjául a népszavazás jól bevált eszközét választotta. A szavazást valamennyi tartományban egyidőben, márc. 11. és 12-én ejtették meg s eredményeként Viktor Emánuel már 18-án proklamálta Toscana, Parma, Modena és Romagna beolvasztását. Két nappal később (márc. 20.) pedig egyenesen a pápához fordult s a történetekre, nevezetesen a plebiscitum eredményére való hivatkozással kérte őt, hogy nyugodjék bele a befejezett tényekbe. IX. Piustól azonban mi sem állott távolabb, mint a tétlen lemondás. A király szemforgató levelére azzal felelt, hogy március 26-án megismételte a Napóleonra 1809. június 10-én kirótt kiközösítő ítéletet, három nappal rá pedig ünnepélyesen óvást emelt a piemonti kormány „szentségtörő és csalárd bitorlása ellen” (márc. 29.).

De tiltakozásának nem lett foganatja. Sőt Cavour az első lépés sikerén felbuzdulva nemsokára újabb és még felháborítóbb erőszakosságra ragadtatta magát. Mikor ugyanis Garibaldi a „marsalai ezerrel” megvetette lábát Szicília szigetén, majd kevéssel rá Calabriában is megkezdte a harcot a korrupt és gyűlölt Bourbon-uralom ellen, ő sem akart tétlen szemlélője maradni a gyorsan pergő eseményeknek. Elhatározta, hogy Romagna után Umbriára és a márkákra is ráteszi a kezét. Ezzel kettős célt akart elérni: egyrészt biztosítani akarta az összeköttetést Közép-Olaszország és a nápolyi királyság között, másrészt meg akarta akadályozni Garibaldit abban, hogy az örökváros ellen intézett elhamarkodott támadásával nagyobb nemzetközi bonyodalmat idézzen föl. De valószínűleg hatással volt elhatározására az a magasabb politikai tekintet is, hogy az *unita Italia* összekovácsolását nem akarta kizárólag a forradalomra és a demokratikus erőkre hagyni.

Akadálytól vagy illetéktelen beavatkozástól nem kellett tartania. Hiszen III. Napóleon a chamberly találkozótól (aug. 28.) állítólag ezekkel a szavakkal búcsúzott el megbízottjaitól, Farinitól és Cialdini tábornoktól: „*Faites vite!*” Ürügy után sem igen kellett kutatnia. Belekapaszkodott abba a körülménybe, hogy a pápa Romagna elvesztése után Lamoricière tábornok vezetése alatt mintegy húszezer főnyi zsoldos sereget toborzott. Cavour szeptember 7-én az emberiség nevében e sereg azonnali feloszlását követelte Antonelli bíboros államtitkártól s mivel a bíboros visszautasította szokatlan hangú követelését, nyomban elrendelte a támadást. Fanti és Cialdini tábornok két irányból kezdték meg az előrenyomulást és túlnyomó erejükkel Castelfidardonál döntő csapást mértek Lamoricière seregére (szept. 18.). Ancona eleste (szept. 29.) végleg megpecsételte a hadjárat sorsát. Umbria és a márkák a november 4. és 5-én tartott népszavazás eredményeként formailag is Piemonthoz kerültek. Ausztria, Oroszország, Poroszország, Spanyolország és Bajorország, sőt a látszat megóvásáért Franciaország is tiltakozott a nyilvánvaló rablás ellen, de Anglia ellenkező magatartása eleve kilátástalanná tette a hatalmak egyöntetű fellépését.

Romagna, Umbria és a márkák elvétele után az egyházi állam eredeti területének egyötödére csökkent, lakossága pedig 693.000 főre apadt. És e csekély hányadnak mégis az egész állam adósságát kellett viselnie. Így állott elő az az abnormis helyzet, hogy az ötmillió líra körül járó évi bevételből négy és félmillió az államadósságok kamatainak törlesztésére esett. De még e töredék-államnak sorsa is a legnagyobb mértékben bizonytalan volt. Hiszen nyilvánvaló volt, hogy az *unita Italia* felesküdtött bajnokai mindaddig nem fognak nyugodni, míg Rómát is kezükre nem kerítik. Cavour a legkisebb kétséget sem hagyta e tekintetben. 1860. október 11-iki parlamenti beszédében nyíltan kimondotta: Csillagunk azt akarja, hogy

az örökváros, melyet huszonöt század a dicsőség minden nemével elárasztott, az olasz királyság fényes fővárosa legyem. Hasonló értelemben nyilatkozott 1861. március 25-én Audinot Rudolf romagnai képviselő interpellációjára adott válaszában. „Rómába kell mennünk, – mondotta – de két feltétel alatt: először Franciaországgal egyetértve kell eljárnunk; másodsor Róma egyesítését Olaszországgal a katolikusoknak Olaszországban és azon kívül nem szabad úgy tekinteniök, mint jeladást az egyház lenyűgözésére ... Azaz, Rómába kell mennünk anélkül, hogy ezáltal a pápa függetlensége csorbítottassék; Rómába kell mennünk anélkül, hogy a polgári hatalom a lelkiek terére kiterjeszkednék.” És hogy ezzel a megállapítással az egész parlament véleményét fejezte ki, azt legjobban mutatja Boncompagni képviselőnek két nappal később (márc. 27.) elfogadott napirend indítványa: „A kamara a kormány nyilatkozatainak meghallgatása után bízva abban, hogy a pápa tekintélye és függetlensége s az egyház teljes szabadsága megóvatik s bízva abban, hogy Róma, melyet a nemzet közvéleménye fővárosnak óhajt, Franciaország beleegyezésével és intervenciójának kirekesztésével Olaszországhoz kerül, áttér a napirendre”.

A cél tehát világosan ki volt tűzve. Ebben teljes volt az egyetértés az *unita Italia* hívei közt. Eltérés legfeljebb az igénybeveendő eszközök dolgában volt közöttük. Míg ugyanis a radikális elemek eleitől fogva a fegyveres megoldás mellett kötötték le magukat, addig a mérsékelték szerettek volna elkerülni minden további konfliktust. Ez utóbbiak sorába tartozott Cavour is. Mint annyi kortársa, ő is meg volt győződve róla, hogy türelemmel és kitartással erőszak nélkül is meg lehet szerezni Rómát. Ezért mindjárt az annexiók végrehajtása után érintkezést keresett a római körökkel. Erre a célra egyik római bizalmasát, Diomede Pantaleoni orvost használta, akinek viszont Passaglia exjezsuita, a Sapienza bölcselőtanára volt a főtanácsadója. Pantaleoni és Passaglia a Cavourtól nyert utasítások nyomán két tervezetet dolgoztak ki, melyek egyike a pápa függetlenségének megóvására, másika pedig az új olasz államhoz való viszonyának szabályozására vonatkozott. Pantaleoni később memorandum formába öntötte e tervezeteket s az egész munkálatot átadta Santucci bíborosnak, akiben a közvélemény az engesztelékeny párt fejét látta s aki viszont a pápának továbbította a memorandumot. (1860. dec. 13.) A megoldás alapja a Cavourtól ismételt hangoztatott *Libera chiesa in stato libero* elv lett volna.

Miután a dolog ennyire jutott, Passaglia titokban Torinoba utazott s ott Cavourral és Minghettivel, IX. Pius egykori miniszterével folytatott beható tárgyalások alapján nyolc pontban foglalta össze a nyújtható engedmények maximumát. (1861. febr. 11.) Az új tervezet értelmében a pápa megtartja a személyi szuverenség összes jogait, úgyszintén a királyokkal és más uralkodókkal szemben eddig élvezett elsőbbségét. A bíborosok fejedelmi címet és rangot élveznek és mint a pápa tanácsadói tetteikért felelősségre nem vonhatók. A pápa és a bíborosok elvesztett jövedelmeik pótlására bizonyos számú ingó és ingatlan javakat kapnak. A Vatikán és még néhány más palota továbbra is a pápáé marad, megtartja exterritoriális jellegét, de menedékjog nélkül. A pápa követei és a nála akkreditált követek háború esetén is sérthetetlenek. Az egyház a maga sajátos hivatásának betöltésében a szabad egyház a szabad államban elvnek megfelelően teljes mozgási szabadságot nyer; az állam karhatalmi támogatására azonban nem számíthat. Világi vonatkozások tekintetében a papság, egyetemében és egyes tagjaiban, épp úgy alá van vetve az általános törvényeknek, mint bármelyik más polgár. A püspöki székek betöltése választás alapján történik. Mindeme megállapodások kölcsönös szerződésbe foglalandók s a parlament elé terjesztendő, sőt a pápa és a király által eszközölt szentesítések után az alkotmányba is beveendő.

Cavour a maga részéről mindenben hozzájárult a tervezethez és utasította Pantaleonit, hogy a nyolc pont alapul vétele mellett haladéktalanul vegye fel az érintkezést Antonellivel. Sőt nem érte be ennyivel. 1861 elején Omero Bozini és Salvatore Aguglia ügyvédek útján megpróbált közvetlen érintkezésbe lépni a bíboros-államtitkárral. Február 2. és 3-án Bozini közvetítésével egy rövid, mindössze hat pontból álló tervezetet terjesztett a nagyhatalmú

főpap elé, melynek lényege az volt, hogy a pápa a *patrimonium Petri* fölött továbbra is megtartja a szuverén fejedelmet megillető jogokat, de a polgári kormányzást Viktor Emánuelre és utódaira bizza.

De e próbálkozások egytől-egyig mind eredménytelenek maradtak. Érdelemleges tárgyalásra egyik esetben sem került a sor. Antonelli március 22-én kijelentette Passaglia előtt, hogy a szentszék kényszerűségből meghajol ugyan a befejezett tények előtt, de az egyházi állam kérdésében egyoldalú tárgyalásokba nem bocsátkozhatik, mert az nemzetközi kérdés; megoldásában tehát a szentszéken és Olaszországon kívül más államok is érdekelve vannak. Ez annyiban tényleg megfelelt az igazságnak, hogy a madridi udvar a bécsi, lisszaboni és müncheni udvarokkal egyetértőleg épp ezidőtt erélyesebb akciót akart kezdeni a pápaság helyzetének könnyítésére, de Napóleon császár még idejében leszerelte a mozgalmat azzal a fellengzős kijelentéssel, hogy a római kérdésben egyedül ő van hivatva dönteni s nem szabad attól félni, mintha ő a forradalmárok hatalmában hagyná a Szentatyát.

A békés megegyezés reménye tehát mind messzebbre tűnt. Ez azonban nem tartotta vissza Cavour utódját, Ricasoli bárót attól, hogy újból föl ne vegye az elejtett fonalat. Kevéssel hatalomra jutása után, 1861 szeptemberében új garanciális tervezetet készített, melyben az eddigi kísérletektől eltérőleg nemzetközi alapot akart vetni a megegyezésnek. Az ő elgondolása szerint ugyanis Olaszország mellett a többi katolikus hatalom is hozzájárulna a szentszék fölmerülő költségeinek fedezéséhez s ennek megfelelően garantálná a kötendő szerződés pontjainak lelkiismeretes megtartását. De ez a kísérlet sem vezetett sikerre. Thouvenel francia külügyminiszter, akit Ricasoli a közvetítésre fölkért, a körülmények kedvezőtlenységére való hivatkozással elhárította magától a nehéz és hálátlan szerepet. IX. Pius pedig a római tisztikar karácsonyi fogadása alkalmával minden eddiginél nagyobb nyomatékkal hangsúlyozta elrabolt birtokaihoz való jogát. „Az elrabolt tartományok – mondotta – elidegeníthetetlenül a szentszékhez tartoznak és én semmit sem fogok belőlük feláldozni, mert nem áll jogomban, hogy az egyház vagyonából, Krisztus helytartója szabadságának és függetlenségének zálogából csak valamit is átengedjek. Bizalommal mondom tehát önöknek: Visszatérünk tartományainkba. Ha esetleg én már nem lennék önökkel, ott lesz az, aki utánam következik e széken; mert Simon meghal, de Péter halhatatlan.” (1861. dec. 26.)

Miután így a közvetett és közvetlen tárgyalás minden reménye hiú ábrándnak bizonyult, Napóleon császár próbált szerencsét a megoldhatatlannak látszó feladattal. Nem éppen a maga jószántából tette, de a francia katolikus közvéleményre való tekintettel, melyet erősen nyugtalanított Piemont folytonos előnyomulása és közeledése Róma felé, nem maradhatott tovább tétlen szemlélője az eseményeknek. Miután első kísérlete, melyet Thouvenel külügyminiszter személyében tett, kudarccal végződött, maga vette kezébe a fejlődés menetének irányítását. 1862. máj. 20-án Thouvenelhez intézett levelében kifejtette, hogy a római kérdés megoldására nem lát más módot, mint az egyházi állam jelenlegi határainak rögzítését és közigazgatásának felfrissítését az autonómia elvének minél szélesebb körű alkalmazásával. Thouvenel habozás nélkül magáévá tette császári ura felfogását és már máj. 31-én utasította de la Valette római követet az új tervezet bemutatására. Eszerint a pápa az annektált tartományokra való jogának változatlan fenntartásával csupán a tényleg kezén levő területekre korlátozná szuverénységét s a még mindig forrongó kedélyek lecsendesítésére megfelelő reformokat léptetne életbe. Ennek ellenében Olaszország kötelezná magát, hogy az egyházi állam jelenlegi statusquo-ját tiszteletben tartja, Rómáról végképpen lemond s a római államadósság túlnyomó részét, esetleg az egészét magára vállalja. Mindeme pontok lelkiismeretes betartását a nagyhatalmak garantálnák, melyek egyúttal katolikus alattvalóik számának megfelelő nagyságú civilista fizetésére köteleznék magukat.

De az eredmény ezúttal is negatív volt. Antonelli bíboros ismét csak a *Non possumus* álláspontjára helyezkedett. „A Szentatya – mondotta többek közt – sem közvetve, sem

közvetlenül nem járulhat hozzá semmi olyasmihhez, ami bármi tekintetben szentesítését jelentené azoknak az erőszakos jogfosztásoknak, melyeknek áldozata lett. Sem közvetve, sem közvetlenül nem engedhet át egy talpalatnyit sem abból a földből, mely az egyház és az egész katolicizmus köztulajdona. Lelkiismerete tiltja ezt. A Szentatya tehát semmi szín alatt sem járulhat hozzá, hogy ennek a köztulajdonnak csak egy részét garantálják, mert ez, ha jogilag nem is, de tetteleg egyet jelentene a hiányzó rész feladásával.”

A sikertelen akcióknak e végehosszát nem érő sorozata természetesen még szélesebbre tágította a szentszék és az olasz királyság közt megnyílt szakadékot. A bizalmatlanság atmoszférája egyre nagyobb súllyal nehezedett rá a lelkekre. A Garibaldi vezetése alatt álló *cselekvés pártjának* türelmetlen nacionalizmusa és forradalmi radikalizmusa csak élesztette a kölcsönös bizalmatlanságot és gyűlöletet. Garibaldi 1862 nyarán a trienti határ ellen intézett sikertelen támadása után Róma „felszabadítását” tűzte ki célul. Lement Szicíliába s itt a hatóságok elnézésével maga köré gyűjtött néhány ezer embert, köztük több száz katonaszökevényt. Aug. 24-én már Calabria földjén állott, 27-én pedig megkezdte az előnyomulást Reggio irányában. Jelszava *Roma o morte* volt. Az olasz kormány azonban, részben Napóleon fenyegetésének hatása alatt, reguláris csapatokat küldött eléje, melyek az Aspromonte-hegységben megadásra kényszerítették erősen demoralizált seregét (aug. 29.). A jelentéktelen csetepatéban maga Garibaldi is megsebesült s fogolyként a Spezia melletti Varignano-erődbe került. Fogsága azonban mindössze egy hónapig tartott. Már okt. 5-én amnesztiát nyert, mire Caprera szigetére vonult vissza.

Garibaldi elhamarkodott támadása jó ürügyül szolgált Napóleonnak, hogy visszatérjen Villafrancában fölvetett gondolatához. Mivel azonban saját személyében nem akarta magát újabb visszautasításnak kitenni, ismét régi bizalmasának Laguéronnière szenátornak közreműködéséhez folyamodott. És az ügyes tollú publicista, mint már annyiszor, most is teljes mértékben megfelelt a beléje helyezett bizalomnak. A *La France* hasábjain megjelent cikkében meggyőzően bebizonyította, hogy Olaszország belső rendjét csak a szövetséges állam eszméjének megvalósításával lehet biztosítani és indítványozta, hogy a nagyhatalmak képviselői haladéktalanul gyűljenek össze kongresszusra és keressenek módot e gondolat gyakorlati kivitelére. Azon nyomban megjelölte a megvalósítás vezérelveit is. Szerinte ugyanis a rendezésnél a következő négy pontnak kell irányadónak lenni: 1. Olaszország három szövetséges államra oszlik; 2. Róma és a *Patrimonium Petri* nemzetközi védelem alá helyeztetik; 3. Umbria és a márkák továbbra is a pápa felségjoga alá tartoznak és függésük kifejezésére évi adót fizetnek s végül 4. a szövetséges államok katonai, diplomáciai, pénz- és vámügyi tekintetben szoros egységet alkotnak.

De Napóleonnak most sem volt szerencséje közvetítő kísérletével. Indítványa mindkét érdekelt fél részéről merev visszautasításra talált. Róma változatlanul kitartott az egész egyházi állam visszakövetelése mellett. Torino pedig tudni sem akart kevesebbről, mint az egész nemzeti program *azonnali* keresztülviteléről. Sőt a Rattazzi-kormány éppen Napóleon meghiúsult kísérletével kapcsolatban elérkezettnek vélte az időt arra, hogy újabb döntő lépést tegyen előre. A Garibaldi-incidensben tanúsított korrekt magatartásából mindenáron fegyvert akart kovácsolni a Rómát megszállva tartó francia csapatok eltávolítására. Erről azonban egyelőre még szó sem lehetett. Drouyn de Lhuys külügyminiszter, a szabadkőműves Thouvenel utódja, okt. 26-án kelt jegyzékében kijelentette, hogy a császári kormány, mint eddig, ezentúl is szívesen közvetít Olaszország és a szentszék között, de Róma kiürítése semmiféle formában nem szerepelhet a tárgyalások napirendjén.

A kudarc Rattazzinak állásába került. Örökébe a Farini-kabinet lépett, melynek külügyminisztere, gróf Pasolini, még imolai püspök korából személyes ismerőse volt IX. Pius pápának s ezen az alapon illetékesnek érezte magát, hogy újabb kísérletet tegyen a római kérdés megoldására. Tervezetében egészen új meggondolásból indult ki. Eszerint a pápa továbbra is szuverén uralkodó maradna, de politikai joghatósága a Vatikánon kívül csupán a



Leo-városra és egy keskeny földszívre korlátozódnék, mely szabad kijárást biztosítana számára a tengerhez. De mielőtt érdemleges tárgyalásra kerülhetett volna a sor, a Farini-kormány is megbukott. Az 1863. márc. 24-én megalakult új minisztérium vezetését Minghetti vette át, míg a külügyminiszteri tárca a fiatal Visconti-Venosta márkinak jutott, akivel ismét nagyobb szabású egyéniség jutott Cavour örökébe. Visconti-Venosta a közvélemény sürgetésére újból visszatért Rattazzi gondolatához, de egyelőre sikertelenül. Napóleon hadainak visszavonása helyett egy újabb európai kongresszus tervével kísérletezett, mely a többi függő kérdés mellett a római kérdést is napirendre tűzte volna. A pápa 1863. nov. 20-án kelt válaszában megígérte hathatós támogatását, hogy „az igazságnak manapság olyannyira félreismert és lábba tiport elvei az aláaknázott társadalom javára ismét helyreállíthatók legyenek”. De a kongresszus Anglia ellenkezése miatt nem jöhetett létre.

Így a római kérdés megoldása ismét kitolódott. IX. Pius súlyos megbetegedése 1864 tavaszán komoly aggodalmakat keltett a torinói kormányban. Attól tartott, hogy a *cselekvés pártja* a pápa halálát esetleg a köztársaság proklamálására használja föl. Ezt csak az örökváros katonai megszállásával lehetett megelőzni. A megszállás elé azonban leküzdhetetlen akadályt gördített a francia csapatok jelenléte. A pápa állapotának jobbrafordulása ugyan egyelőre megszüntette a veszedelem fenyegető jellegét, de a Minghetti-kormány most már nagyobb nyomatékkal fogott hozzá a francia csapatok eltávolításához. Megbízásából Pepoli márki és Nigra párizsi követ Fontainebleauban és Saint-Clouban hosszabb időn át beható tárgyalásokat folytattak a császárral, melyeknek eredménye a szept. 15-én aláírt *szeptemberi konvenció* megkötése lett. Eszerint Olaszország kötelezte magát, hogy a még meglévő egyházi államot nem támadja meg, sőt megvédelmezi a kívülről jövő támadásokkal szemben; hozzájárult egy önkéntesekből álló pápai hadsereg toborzásához s magára vállalta a római államadósság egy részét. Franciaország viszont kötelezte magát, hogy a pápai hadsereg megszervezésének arányában, de legkésőbb két éven belül visszavonja megszálló csapatait. A szerződés szövegéhez mellékelte protokollumban azt is meg kellett ígérnie Viktor Emánuel kormányának, hogy hat hónapon belül Firenzébe teszi át székhelyét, hogy ily módon is kifejezésre juttassa Rómáról való lemondását.

A szeptemberi konvenció a pápa tudta és megkérdezése nélkül jött létre. Drouyn de Lhuys jellemző módon csak szept. 23-án utasította Sartiges római követet a megállapodás pontjainak közlésére s a követ újabb ötnapi késedelemmel csak 28-án tett eleget a megbízásnak. IX. Pius érthetőleg nagyon bántotta a meg nem érdemelt mellőztetés, de egyelőre hallgatott. Csak okt. 19-én utasította vissza félre nem érthető határozottsággal a konvenciót. Elutasító álláspontját azzal okolta meg, hogy a szerződés az ő előzetes megkérdezése nélkül jött létre és végeredményben csak újabb lépést jelent az egyházi állam teljes megsemmisítése felé. Egyszermind nagy magárahagyatottságában segítségért fordult a katolikus hatalmakhoz. Ausztria, Bajorország és Spanyolország nem is késtek őt biztosítani hűséges ragaszkodásukról, de a tényleges közbelépéstől mindegyik húzódozott. Emiatt komolyabb diplomáciai akcióra nem is került sor. Ausztria némi vonakodás után belenyugodott a francia külügyminiszter azon kijelentésébe, hogy a szerződés megkötésével egyedül a pápa érdekeinek és biztonságának megóvását célozta. Még messzebb ment Spanyolország; abban a reményben, hogy így könnyebben nyílik alkalma a szentszék érdekeinek megvédésére, 1864 végén elismerte az új olasz királyságot.

A szeptemberi konvenció épp oly kevésbé juttatta nyugvó pontra a római kérdést, mint a korábbi egyezkedési kísérletek. Az olasz kormány és a vele tartó közvélemény eleitől kezdve csak átmeneti megoldásnak tekintette a megegyezést, melyet a körülmények kedvezőbbre fordulásával kénye-kedve szerint megváltoztathat. Pepoli márki, a szerződés egyik létrehozója, már okt. 9-én kijelentette Milanóban, hogy a konvenció semmi tekintetben sem kisebbíti a nemzeti programot. Ugyanígy gondolkozott a király is, aki a Firenzébe való átköltözésre célozva állítólag azt mondta: „Firenze csak egy állomás, melyen át Rómába

megyünk”. Még világosabb volt Visconti-Venostának nov. 8-iki nyilatkozata: „A konvenció nem oldotta meg a római kérdést; de olyan stádiumba juttatta, melyben véleményünk szerint a megoldás felé kell tartania s melyben az előrehaladás nemcsak egyedül lehetségessé, hanem egyúttal szükségképpenivé is lett”.

A nemzetközi politikában elért sikerei még inkább fokozták Olaszország önérzetét és még magasabba csigázták a nemzeti egység utáni vágyát. E tekintetben különösen nagyjelentőségű volt a Poroszországgal kötött szövetség (1866. ápr. 8.), mely úgyszólván minden erőfeszítés nélkül meghozta számára a velencei királyság birtokát. Ezután a nemzeti élet teljességéhez már csak Róma bírása hiányzott. Az örökvárost pedig épp ezidétt hagyták el a francia csapatok. Az utóvéd dec. 11-én távozott s nyomban utána a Kanzler tábornok alatt szervezkedett pápai sereg vette át a maradék egyházi állam védelmét. A túlnyomó részben franciákból, azután belgákból, hollandokból, németekből és svájciakból rekrutálódott sereg az önkéntes zászlóaljokon kívül zuávokból és karabinierikből állott.

Garibaldi rögtön felismerte Róma kiürítésének jelentőségét és azon nyomban akcióba kezdett. 1867. febr. 22-én elhagyta Caprera szigetét és hihetetlenül durva hangú agitáció kíséretében önkénteseket toborzott az egyházi állam megrohanására. Eljárását maga Ricasoli miniszterelnök is esztelennek nyilvánította, de egyébként semmit sem tett a megakadályozására. A kevéssel utóbb örökébe lépett Rattazzi a francia kormány nyomására kénytelen volt ugyan elfogadni és Caprera szigetén őrizet alá helyezni a „szabadsághóst” (szept. 24.), de ez csak ámitás és világcsalás volt. Garibaldi már néhány hét múlva kijátszotta az őrizetére rendelt hét hadihajó figyelmét és mintha semmi sem történt volna, elülről kezdte izgatásait. Közben vörösinges önkéntesei és a közjük vegyült sorkatonák számos ponton átlépték az egyházi állam határait, de a Kanzler tábornok vezetése alatt álló pápai seregtől több helyen, így Nerolánál (okt. 8.) és Rómában (okt. 23.) érzékeny vereségeket szenvedtek. De Garibaldi személyes megjelenése újból bátorságot öntött az elcsüggedt forradalmárokbá. A vörösinges vezér Firenzéből egyenesen Róma ellen indult. Okt. 24-én lépte át Scandrigliánál az egyházi állam határát s először a római út mentén fekvő Monte Rotondót támadta meg, melynek maroknyi őrsége azonban 27 óráig ellenállott s ezzel megmentette az örökvárost a váratlan megrohanás veszélyétől.

Garibaldi támadásának hírére a Cialdini tábornok vezetése alatt álló piemonti sereg is benyomult az egyházi államba. Mivel azonban attól lehetett tartani, hogy a sorkatonaság is a forradalmárok mellé áll, Napóleon császár Antonelli bíboros sürgetésére és a katolikus közvélemény nyomására okt. 25-én sürgős segítséget rendelt Civitavecchiába. A francia csapatok megérkezése éppen a legalkalmasabb időben történt. Polhe tábornok brigádja már derekasan kivette részét a fényes mentanai győzelem kivívásából (nov. 3.), mely Garibaldi kalandor vállalkozásának tökéletes kudarcát eredményezte.

Garibaldi betörése, melyet csak a gyorsan váltakozó Ricasoli-, Rattazzi- és Menabrea-kormányok bűnös könnyelműsége és elnézése tett lehetővé, kézzelfoghatóan bebizonyította a szeptemberi konvenció elégtelenségét. Kiderült, hogy az olasz kormány lojalitására egy szemernyit sem lehet számítani. A római kérdés ismét nyílt sebe lett Európának. Ezért Napóleon újból visszatért korábbi kedves tervéhez, a nemzetközi rendezés gondolatához. Megbízásából Moustier külügyminiszter már nov. 9-én konferenciára hívta az összes európai hatalmakat; még a közép- és kishatalmakat is. Mivel azonban a kitűzött határidőig mindössze Ausztria-Magyarország és Spanyolország jelentették be részvételüket, a nemzetközi rendezés ezúttal is elmaradt.

Ennek ellenére Napóleon egy ideig nagyon erélyesnek mutatta magát. Nov. 18-iki trónbeszédében kemény szavakkal megróttá Olaszország szerződészegését. Még határozottabban beszélt Rouher államminiszter, a „vice-császár”, aki dec. 5-én az egész kamara zajos helyeslése közt jelentette ki: „A francia kormány nevében kijelentjük, hogy Olaszország sohasem fogja Rómát kézrekeríteni, soha! Franciaország sohasem fog eltűrni

ilyen merényletet saját becsülete és a katolicizmus ellen”. E szavak súlyát csak fokozta az a körülmény, hogy Menabrea éppen azon a napon jelentette ki az olasz kamarában, hogy Olaszország épp úgy nem lehet el Róma nélkül, mint Franciaország Párizs nélkül. Érthető tehát, hogy az *italianissimók* a legnagyobb mértékben elégedetlenek voltak a francia kormány politikájával és a nagyobb városokban lármás tüntetéseket rendeztek ellene.

De Napóleon erélye nem tartott sokáig. Csapatait továbbra is Rómában hagyta ugyan és színre-szemre úgy mutatta, mintha a legélesebben kárhozná az olasz hazafiak római politikáját, de kéz alatt bátorította őket. Újból visszatért a titkos diplomácia módszeréhez s a pápa háta mögött a firenzei kormánnyal való közvetlen tárgyalás alapján próbált új alapot találni a római kérdés rendezésére. A tárgyalások kiinduló pontjául gróf Pasolini hat évvel előbb fölvetett gondolatát választotta. Eszerint a pápa továbbra is megtartaná eddigi méltóságát, sérthetlenségét és a szuverénség egyéb velejáróit, úgyszintén a többi szuverén fejedelmekkel szemben eddig gyakorolt elsőbbségét. Ezenfelül teljes joghatósággal és szuverénséggel birtokában tartaná a Leo-várost, vagyis Rómának jobbpárti részét. Ezzel szemben az olasz állam biztosítaná a pápai nunciusok és legátusok nemkülönben a pápai udvarban akkreditált idegen követek immunitását, az összes római egyházi intézmények, hivatalok és testületek változatlan fenntartását s egy meghatározott összegű és el nem idegeníthető évi dotációt biztosítana a szentszéknek és a bíborosi testületnek, mely nem lehetne kevesebb az egyházi állam jelenlegi költségvetésénél. Mindezek a pontok kétoldalú szerződésbe volnának foglalandók és a katolikus alattvalókkal rendelkező hatalmakkal kötött szerződéssel megerősítendőek. De mindez csak jámbor óhajlás, merő tervezgetés maradt, mert IX. Pius és Antonelli bíboros eleve elutasították maguktól minden gondolatot, mely csak legtávolabbról is az egyház jogainak feladását vagy megrövidítését jelentette volna.

Így maradt minden a régiben. A következő két év alatt a római kérdés egy lépéssel sem jutott közelebb a megoldáshoz. Pedig a megoldás annál sürgősebb lett volna, mivel közben a pápaság rovására nagy eltolódások mentek végbe a világpolitikában. Spanyolországban forradalom ütött ki, mely elsöpörte Izabella királyné konzervatív kormányrendszerét (1868. szept. 30.) s helyette a radikális pártokat juttatta nyeregbe. Ausztriában a kiegyezéssel szintén a liberális irányzat kerekedett felül, ami belpolitikai téren a konkordátum megszegését, külpolitikai tekintetben pedig a bécsi és firenzei udvarok összebékélését eredményezte. (1868. márc. 14.) Sőt rövidesen annyira összemelegedett a két nagy ellenfél, hogy 1869 folyamán már egy poroszellenes francia-olasz-osztrák blokk alakításának terve is szóba került közöttük. Beust osztrák-magyar külügyminiszter a szövetség kedvéért kész lett volna Rómát is feláldozni. Mivel azonban Napóleon semmi áron sem akarta a pápa ügyét elejteni (*Plutôt une défaite sur le Rhin que l'abandon du pape*), a biztatón indult közeledés csakhamar elszakadt. Ez azonban nem változtatott azon a szomorú tényen, hogy a szentszék Spanyolország után Ausztria-Magyarország segítségére sem számíthatott többé.

Ilyen körülmények között következett be az 1870. évi francia-német háború kitörése, melynek legelső következménye a Dumont tábornok parancsnoksága alatt álló francia megszálló csapatok visszahívása volt (aug. 2.). Az egyházi állam védelme így ismét a pápai csapatokra maradt, melyeknek létszámát azonban szintén erősen megapasztotta a francia elemek kiválása. Külföldi segítségre sehonnan sem lehetett számítani. Hiszen a protestáns Beust az olasz szövetség kedvéért nemcsak kész volt Rómát feláldozni, hanem a francia császárt is váltig bízta erre az árulásra; Spanyolországban pedig már javában folytak a tárgyalások, melyek kevéssel utóbb (nov. 16.) Amadeo aostai hercegnek, Viktor Emánuel másodszületett fiának trónra emelését eredményezték.

De az olasz kormány a kedvező külpolitikai viszonyok ellenére nem mert mindjárt cselekedni. Előbb meg akarta várni a helyzet tisztázódását. Visconti-Venosta külügyminiszter júl. 31-én még nagy nyomatékkal hangoztatta a kamarában: „Nem, mi nem megyünk Rómába!” (*No, non andiamo a Roma!*) öt nappal később (aug. 4.) pedig biztosította a párizsi

kormányt, hogy Olaszország a történetek után is változatlanul kitart a szeptemberi konvenció mellett és sem maga támadást nem tervez, sem más részéről intézni nem enged Róma ellen. Ez volt az álláspontja a 16-iki szenvedélyes hangú kamarai vitában is. Sőt Lanza miniszterelnök még 19-én is a nemzetközi jog nyílt megsértésének minősítette a Róma elleni fegyveres támadást.

A német fegyverek fényes győzelmei azonban egyszerre megváltoztatták a helyzetet. A *cselekvés pártja*, mely a kamara szélsőbal pártjában erős parlamentáris képvisellel bírt, megmozdult és egyre szenvedélyesebben kezdte sürgetni Róma megszállását. Bismarck kézalatti biztatása, hogy az örökváros birtokbavételét minden tőle kitelhető módon elő fogja segíteni, még magasabbra szította a forradalmi pártoknak amúgy is lobogó lánggal égő tettvágját. Ennek nyoma csakhamar meglátszott a parlament tanácskozásain is. Az aug. 20-án tartott ülésen Lanza már hiába hangoztatta, hogy Róma olasz volta még nem elég jogcím arra, hogy olasz katonákat küldjenek a pápa megrablására, a többség azonnali intézkedéseket követelt a római kérdésnek a nemzet vágyaival összhangzó megoldására.

A közhangulat változása természetesen erősen kihatott a kormány magatartására is. Visconti-Venosta aug. 22-én már úgy nyilatkozott, hogy a francia-német háború sokkal jobb alkalom Róma elfoglalására, semhogy el lehetne szalasztani. Az aug. 24-iki minisztertanács pedig önhatalmúlag érvénytelennek nyilvánította a szeptemberi konvenciót s kimondotta, hogy maga veszi kezébe a római kérdés rendezésének ügyét. Előbb azonban az illetéktelen tényezőket igyekezett kikapcsolni a készülő eseményekből. Mazzinit, aki épp akkortájt Londonból Sziciliába utazott, ártalmatlanná tette, Garibaldit pedig szorgosan vigyáztatta. Így a forradalmi elemek vezér hiányában kénytelenek voltak a tervezett köztársasági puccs kiobbantásáról lemondani s egészen a kormánynak engedni át a cselekvést. Ez pedig azon nyomban munkához látott. Első pozitív lépése Visconti-Venostának aug. 29-én kelt körirata volt Olaszország külföldi képviselőihez, melyben kijelentette, hogy a kormány saját országa biztonságának és a pápa szabadságának megóvására kényszerítve érzi magát az egyházi állam egyes stratégiai pontjainak megszállására. Köriratához terjedelmes memorandumot is csatolt a külügyminiszter, melyben bő ismertetését adta a Franciaországgal 1860 óta folytatott diplomáciai alkudozásoknak s ezekkel kapcsolatban élesen rávilágított Napóleon császár kétszínűségére és ingadozására. A memorandum befejezésekként pedig biztosította a hatalmakat, hogy Firenze most is állja az 1868. évi tárgyalások feltételeit, vagyis kész a Leovárost átengedni és teljes szuverénséget biztosítani.

De a rohanó események már néhány nap múlva túlszárnyalták Visconti-Venosta álláspontját. A szedáni szégyenletes katasztrófa nyomán támadt népharag úgyszólván órák alatt elsöpörte Napóleon trónját. A császárság örökébe a köztársaság lépett, melynek nevében Jules Favre külügyminiszter már szept. 6-án szabad kezet biztosított az egyházi állam bekebelezésére. Ez örvendetes fordulat hírére a Lanza-kormány még aznap elhatározta Róma megszállását s a megszállás távolabbi előkészületeként 600.000 lírát küldött az örökvárosba a polgárok fölfegyverzésére. Egyben gondoskodott egy csomó kétes existencia átcsempészéséről, hogy zavart támasszon általuk s így ürügyet nyerjen a fegyveres beavatkozásra. Ennek ellenére Visconti-Venosta szept. 7-én kelt második számú köriratában még mindig csak a pápai terület egyes részeinek megszállásáról beszélt. Ezt is úgy tüntette föl, mintha az egyházi államban uralkodó anarchisztikus viszonyok kényszerítenek rá. „Őfelsége a király – írta többek közt – mint a hazai föld teljességének és sérthetlenségének őre és védelmezője és mint egy katolikus nép uralkodója, az egyház fejének sorsát nem hagyhatja a véletlenre, azért Európába és a katolicizmusba vetett bizalommal magára vállalja a felelősséget a rendnek a félszigeten való fenntartásáért és a szentszék oltalmazásáért ... Tekintettel azokra az érdekekre, melyek a katolikus alattvalókkal bíró államok részéről a pápát megillető szuverén függetlenség garanciáihoz fűződnek, Olaszország hajlandó ezek tárgyában a hatalmakkal tárgyalásokat kezdeni.”

De a nemzetközi kongresszus terve most sem talált visszhangra. A liberális korszellemtől megméltalmazott népek és kormányok érzéketlenül és közömbösen szemlélték Európa egyik legrégebbi államának készülő megsemmisítését. Még a katolikus hatalmak sem mutattak semmi érdeklődést a kérdés nemzetközi rendezése iránt. A francia külügyminiszter már szept. 6-án kijelentette gróf Nigra olasz követ előtt: „Önnel együtt én is azt hiszem, hogyha önök nem mennek Rómába, akkor a város veszélyes izgatók kezébe jut. Önöket tehát szívesebben látom ott. De értse meg jól, Franciaország nem adja önöknek beleegyezését és ha önök végrehajtják vállalkozásukat, azt tisztán és kizárólag a saját felelősségükre teszik”. Bécestől még ennyit sem lehetett várni. Minghetti nagykövet szept. 10-éről keltezett jelentésében így jellemezte a bécsi körök hangulatát: „Itt élénken óhajtják, hogy Róma területét és magát a várost, amennyire csak lehetséges, összeütközés és vérontás nélkül foglaljuk el; a pápa iránt minden lehető kíméllettel legyünk, hogy így lehetővé tegyük számára a Rómában maradási. Az osztrák-magyar kormánynak nincsen szándékában a pápai területre és Rómára irányuló akciókat akadályozni”.

Ugyanez a hang csengett ki Beust külügyminiszternek Palomba római ügyvivőhöz intézett leveléből (szept. 13.), akinek útján a kúria ismételt segítségre szólította fel a bécsi hatalmasokat. A nagyhatalmú miniszter egyszerűen kijelentette, hogy képtelen hatékonyan közbelépni a szentszék érdekében. „Ha – írta – tényleges nyomást akarnánk gyakorolni a firenzei kormány elhatározásaira, nyilvánvalóan komoly összeütközésbe kerülnénk, ami pedig egyáltalán nem érdekünk ... De a pápa személyes biztonsága és lelki hatalmának gyakorlásához szükséges függetlensége legfőbb gondoskodásunk tárgya. Ha a Szentatya ... tárgyalásba akarna bocsátkozni az olasz kormánnyal, hogy a helyzet következményeinek megfelelő szerződésre lépjen vele, mi nagyon szívesen rendelkezésére bocsátanók jószolgálatunkat ... Minden igyekezetünk arra irányulna, hogy a jelen helyzetnek megfelelő garanciákat biztosítsunk a Szentatyának ... Mihelyt tehát elérkezik a pillanat, melyben az érdekelt hatalmak összehívhatják a szentszéknek szánt helyzet megvizsgálására, Ausztria nem fog késni felemelni szavát, hogy követelje számára mindazokat a feltételeket, melyek elválaszthatatlanok magas küldetésétől.”

Szép szavaknál és biztatásnál többet más kormány sem tudott nyújtani. A társadalom helyenkint még csak életjelt adott magáról, de a hivatalos hatalom mindenütt fásult közömbösséggel nézett eléje a közelgő eseményeknek, melyeket a maga lelkiismeretének megnyugtatására sietett feltartóztathatatlannak nyilvánítani. Az olasz kormánynak tehát a legkisebb külső akadálytól sem kellett tartania. Nyugodtan kinyújthatta kezét az örökváros után. De kellett is sietnie, mert különben könnyen megeshetett, hogy a végsőkéig felizgatott forradalmi tömegek eléje vágnak. Mielőtt azonban rászánta volna magát a végső lépésre, még egyszer megkísérelte a békés kiegyezést. Szept. 8-án Ponza di San Martino gróftól a király sajátkezű levelével és Lanza miniszterelnök instrukciójával Rómába küldötte. A gróf 9-én érkezett az örökvárosba s előbb Antonelli bíborosnál tiszteleggetett, majd 10-én a Szentatya színe elé járult és átnyújtotta neki Viktor Emánuel levelét.

A király a fiú ragaszkodásával, a katolikus hűségével, az uralkodó lojalitásával és az olasz érzelmeivel ecsetelte levelében azokat a veszedelmeket, melyek a nemzetközi forradalmi párt részéről a monarchiát és a pápaságot egyformán fenyegetik s melyekkel szemben ő, mint katolikus és mint olasz király, mint Olaszország sorsának az isteni Gondviselés rendelkezéséből és a nemzet akaratából hivatott őrje és irányítója, kötelességének érzi a félsziget rendjét és a szentszék biztonságát megvédeni. ... Ezekből multhatatlanul szükségesnek tartja, hogy az egyházi állam határain álló csapatai tovább nyomuljanak és megszállják azokat a helyeket, melyek a Szentatya biztonságának megóvására és a rend fenntartására szükségesek ... „Engedje meg Szentséged – olvassuk tovább – a jelen, Olaszországra, az egyházra és a pápaságra egyaránt oly ünnepélyes percben remélnem, hogy jóságának szelleme, mely mindig oly hatályosan nyilatkozott ezen ország mellett, és a békülékeny érzület, melyet én

rendületlen kitartással mindig tettekben igyekeztem kimutatni, egymással egyesülve ki fogja elégíteni a nemzeti törekvéseket és a katolikus egyház feje, kit ezentúl az olasz nép odaadása övez, a Tiberis partján továbbra is dicsőséges és minden emberi szuverénségtől független székhellyel fog bírni.”

A pápa e hízelgessel és képmutatással teli sorok olvasására önkéntelenül így sóhajtott föl: „Szép szavak, de csúf tettek”. (*Belle parole, ma brutti fatti.*) És amikor a gróf megbízatásának megfelelően előadta kormányának ajánlatait s különös nyomatékkal hangsúlyozta a szentszék függetlenségének nemzetközi garanciáit, ismét csak a bizalmatlanság szava tolult ajkaira. „Nem bízom bennetek, – mondotta – mert olyanok vagytok, mind valamennyien, mint a meszelt sírok.” Annyira nem bízott már a firenzei kormány jóhiszeműségében, hogy a gróf által eléje terjesztett feltételeket még általános tárgyalás alapjául sem fogadta el. Határozottan elutasító volt a királynak adott válasza is, melyet másnap, szept. 11-én kézbesített Ponza di San Martinónak.

Így a békés kiegyenlítésnek utolsó reménye is elenyészett. A diplomata helyébe a katonák léptek. Cadorna Rafael tábornok, az expedíciós sereg kijelölt fővezére öt hadosztállyal, összesen 81.678emberrel és 114 ágyúval még szept. 11-én benyomult az egyházi állam területére. Ezzel egyidejűleg egy tizenkét egységből álló flotta is akcióba lépett, hogy Civitavecchia felől támogassa a szárazföldi csapatok hadműveleteit. A királyi hadak, mivel a pápai zsoldosok, számszerint mintegy 10.000 ember, Kanzler tábornok intézkedésére ellenállás nélkül visszavonultak, rohamosan közeledtek az örökváros felé. Cadorna három hadosztálya szept. 14-én már csak 13 kilométerre állott tőle. Erre való tekintettel a fővezér 15-én Caccialupi gróf, 16-án pedig Corchidio di Malavolta királyi hadsegéd útján megadásra szólította föl Kanzler tábornokot. A pápai fővezér azonban mindkét esetben elutasította az ajánlatot. Nem járt sikerrel Arnim porosz követ lépése sem, aki az utolsó pillanatban közbevetette magát és az erőszak előtt való önkéntes meghajlásra akarta bírni a pápát. IX. Pius azonban hajthatatlan maradt. Ország-világ előtt meg akarta mutatni, hogy csak a fegyverek hatalmának enged. Másrészt azonban kerülni akarta a fölösleges vérontást. Ezért 19-én utasította Kanzler tábornokot, hogy csak tiltakozásképpen védekezzenek s mihelyt rés nyílik a kapukon, azonnal indítsa meg a kapitulációs alkudozást.

Cadorna tábornok szept. 20-án reggel öt órára tűzte ki a támadás idejét. Ő maga a fősereggel a Porta Pia és Salara felől támadt, míg Ferreronak a Porta Maggiore, Angiolettinék a Porta San Giovanni, Bixionak pedig a Trastevere ellen kellett működni. A harc mindössze néhány óráig tartott. Mikor a falakon már mindenütt rések tátongtak s Cadorna a Porta Pia felől rohamra készült, Kanzler felhívta a fehér lobogókat s Carpegna és Rivalta törzstisztek közvetítésével megkezdte a kapitulációra vonatkozó tárgyalásokat. A megegyezés értelmében a Leo-város kivételével egész Róma a királyi csapatok birtokába került, a pápai csapatok pedig lefegyvereztettek s részben hazájukba, részben Civitavecchiába szállítottak.

Ezzel azonban még nem értek véget a hadműveletek. Mert a királyi csapatok nyomában járó több ezer száműzött, emigráns és kalandor egyesülve a börtönök szabadon bocsátott söpredékével behatolt a Leo-városba, a Borgoba s ott oly fenyegetőleg lépett föl, hogy Antonelli kénytelen volt Arnim porosz követ útján Cadornához fordulni segítségért. A tábornok eleinte habozott; arra hivatkozott, hogy nincs megbízása a továbbnyomulásra. A bíboros-államtitkár újabb levélbeli sürgetésére azonban 22-én este mégis katonai megszállás alá helyezte a fenyegetett városrészt. Három nappal később (25.) ugyanezt tette az Angyalvárral. De ismételten kiemelte, hogy a megszállás a pápa kifejezett kívánságára történik és csak addig tart, amíg Őszentsége kívánja. Akkor még ez volt a kormány álláspontja is, mert a Leo-városban tényleg fenn akarta tartani a pápa szuverén hatalmát.

A „győzelmes” hadjáratot hamarosan követte Róma formális beolvasztása az olasz királyság területébe. Cadorna a közigazgatás ügyeinek ellátására szept. 23-án egy 18 tagú *giuntát* nevezett ki, melynek első dolga volt, hogy okt. 2-ára népszavazást írt ki. A szavazás a

szuronyok árnyékában s a legnagyobb visszaélések kíséretében ment végbe és így legkevésbé sem volt alkalmas rá, hogy hű képet adjon a nép hangulatáról. A 167.548 szavazóból összesen 135.291 szavazott, és pedig 133.681 igennel, 1507 nemmel, 103 szavazat pedig megsemmisített. Magában Rómában 40.785 igen és 47 nem szavazat adatott le. Jellemző, hogy Cadorna tábornok korábbi álláspontjával ellentétben a Borgo lakóinak is megengedte a szavazásban való részvételt s a Kapitoliumon egy külön urnát állíttatott számukra.

Viktor Emánuel okt. 9-én vette át a plebiscitum eredményéről szóló jelentést. De ezúttal is nagy nyomattal hangsúlyozta, hogy mint király és mint katolikus rendületlenül kitart azon elhatározása mellett, hogy az egyház szabadságát és a szuverén pápa függetlenségét biztosítja. „Ezzel az ünnepélyes kijelentéssel veszem át az önök kezéből a római plebiscitumot s bemutatom azt az olaszoknak, óhajtvá-óhajtván, vajha méltóknak mutatnák magukat őseink nagy dicsőségéhez és jelenvaló szerencsénkhez.” De e szép szavakra alaposan rácafoltt az aznap közzétett királyi dekrétum, amely az egész egyházi államot, tehát a Leo-várost is bekebelezte az unita Itáliába s ezzel a pápai szuverenség területi alátámasztásának utolsó lehetőségét is megszüntette.

IX. Pius egy vértanú türelmével és egy hős törhetetlen bátorságával fogadta a ránehezedő csapásokat. A végzetes *venti Settembre* reggelén maga köré gyűjtötte a diplomáciai testület tagjait s keservesen panaszkodott előttük a királyi kormány jogtipró eljárása miatt. Mikor meghallotta, hogy a Porta Pián rést ütöttek, két nehéz könnyecseppel szemében felsóhajtott: *Consummatum est.* (Bevégeztetett.) Egész magatartása maga volt a megkövesült fájdalom. A diplomatákat annyira megrendítette ez a hangtalan szenvedés, hogy a Vatikánból egyenesen Cadorna főhadiszállására siettek, de biztatásnál többet nem tudtak elérni.

Antonelli bíboros nyomban a piemonti csapatok bevonulása után ünnepélyes óvást emelt a szentszék javainak méltatlan és szentségtörő elrablása ellen s eleve semmisnek és érvénytelennek nyilvánította a firenzei kormány bitorló eljárását, mely semmi tekintetben sem prejudikálhat a szentszék kétségbevonhatatlan és törvényes jogainak (szept. 20.). Ez a határozott hangú tiltakozás eleve reménytelenségre kárhoztatott minden közeledési kísérletet. Pedig Cadorna egyideig bízott benne, hogy a viszonyok vaskényszere előbb-utóbb meghajlásra és békés tárgyalások kezdeményezésére bírja az agg pápát. Ezért külön a napiparancsban utasította a katonaságot, hogy a Szentatyát királyi, a bíborosokat pedig királyi hercegi tiszteletnyilvánításban részesítse. De hiába. IX. Pius nem lépte át többé a Vatikán küszöbét. Ekkor Cadorna legalább kihallgatást szeretett volna nyerni. De fáradozásai ez irányban is eredménytelenek maradtak. Ugyanígy járt Blanc báró, a kormány megbízottja is, aki egyenesen a tárgyalások előkészítésére jött Rómába. Antonelli bíboros azonban vele szemben is a *Non possumus* álláspontjára helyezkedett (szept. 27.). Két nappal később pedig maga a pápa emelt óvást a vele történt jogtalanság ellen. A bíborosokhoz intézett köriratában, mely a *Civiltà Cattolica* hasábjain jelent meg, erőteljes szavakban bélyegezte meg birtokainak elrablását és cselekvési szabadságának korlátozását (szept. 29.). Még határozottabb hangú volt nov. 1-én kibocsátott *Respicientes* kezdetű enciklikája, melyben a Róma ellen intézett támadás valamennyi értelmi szerzőjét és részesét kiközösítéssel sújtotta. Ezzel végleg meg is szakadt az érintkezés fonala. A pápaság és az ifjú királyság közt tátongó mélység támadt, mely az évek múlásával egyre jobban kimélyült és szélesebbre tágult.

### III. A garanciális törvény

Róma megszállása jelentőség és utóhatások tekintetében messze kiemelkedett az *unita Italia* megteremtését célzó lépések sorából. Legközvetlenebb következménye Európa egyik legrégebb, eredetét és fennállása jogcímét tekintve legeszményibb államának elenyészése volt. De egyetemes történeti szempontból még súlyosabb kihatással járt a megszállás közvetett következménye. Mert az egyházi állam megszűnése nemcsak az európai államrendszer szegényebbé és egyhangúbbá válását, hanem egyúttal az egyházi és világi hatalom egyensúlyi helyzetének megbillentését is jelentette. Eddig ugyanis a pápa egy személyben világi fejedelem is volt s világi fejedelemsége mintegy alátámasztotta lelki szuverénységét; fénnel és hatalommal övezte személyét s biztosította számára a magas hivatása méltó betöltéséhez elengedhetetlenül szükséges szabadságot és függetlenséget. Most minden megváltozott. A *pápa-király* elvesztette államát s vele világi szuveréniségének kétségtelen és megtámadhatatlan jogi alapját; országavesztett, trónjáról letaszított fejedelem lett s mint ilyen szükségképpen függőségi helyzetbe jutott azzal a hatalommal szemben, mely országát elragadozta. A világ legrégebb, legtekintélyesebb s alattvalóinak számát és országának kiterjedését tekintve leghatalmasabb uralkodója tehát máról-holnapra alattvalója, sőt foglya lett egy olyan államnak, melynek léte és jövője akkor még a legnagyobb mértékben problematikus volt.

De ez természetesen nem maradhatott mindig így. Hiszen a pápa ország nélkül is világhatalom maradt s mint ilyen a lelki és szellemi kötelékek ezernyi-ezer szálával továbbra is a legszerveesebben kapcsolódott bele a kultúr világ életébe. Helyzetének türehtő rendezésében tehát többé-kevésbé minden keresztény állam érdekelve volt. Olaszország eleitől kezdve tudatában volt ennek s ezért az első erőszakos foglalások végrehajtása óta szüntelenül azon igyekezett, hogy békés megegyezést találjon a roppant kényes probléma megoldására. Készségében azonban nem annyira erkölcsi tekintetek, mint inkább önző érdekek vezették. Jól tudta, hogy a hatalmak csak abban az esetben járulnak hozzá az egyházi állam bekebelezéséhez, ha mástermészetű, de nem kevésbé hatályos garanciát tud nyújtani a pápa függetlenségének és lelki hatalma tökéletes szabadságának biztosítására. Ez a tudat és nem az őszinte békevágy ihlette már Cavournak és még inkább utódainak minduntalan megújuló kísérleteit. Ajánlataikat túlnyomó részben csak csaléteknek tekintették, alkalmas eszköznek az aggódó katolikus közvélemény megnyugtatására és a kúria ellenkezésének lefegyverzésére. Rosszhiszeműségüknek kiáltó bizonyossága, hogy amilyen mértékben közeledtek céljuk eléréséhez és amilyen mértékben megbizonyosodtak róla, hogy Európa aktív közbelépésétől nem kell tartaniok, abban a mértékben mindig szűkebbre és szűkebbre szabták ajánlataikat.

De még talán ennél is nagyobb baj volt, hogy az olasz politika intézői nemcsak rosszhiszeműek, hanem egyben példátlanul rossz politikusok is voltak. Ajánlataikat rendszerint egy-egy újabb foglalás vagy egy-egy egyházzellenes rendelet kibocsátása után tették meg. Így lépésük természetesen sohasem találkozott azzal a megértéssel, mely a békegondolat valósággá érleléséhez okvetlenül szükséges lett volna. Rómában csak az egyház megrablóit és a nemzetközi jog lábball tipróit látták bennük és eleve bizalmatlansággal fogadták minden közeledési kísérletüket. Ilyen atmoszférában csak a naivság vagy a tudatos önámítás várhatta a béke olajágának kizöldellését. Egyik oldalon rosszhiszeműség és kétszínűség, a másikon pedig a sok csalódás eredményeként leszűrődött merev *Non possumus*; ezekből az előzményekből logikusan más nem következhetett, mint a lelkeken rágódó keserűség és gyűlölet még mélyebbre ágyazódása.



Az olasz béketervek a legrégebb Cavour-Pantaleoni-féle elgondoláson kezdve mindvégig kettős arculatot mutattak. A pápával szemben főleg szabadságának és tökéletes függetlenségének *tárgyi* garantálását hangsúlyozták, míg a külfölddel szemben inkább a kérdés nemzetközi rendezésére való készségüket emelték ki. A felajánlott tárgyi garanciák közt leggyakrabban az egyházi állam kisebb-nagyobb részének fenntartása szerepelt. Átmenetileg fölmerült a *vikariátus* gondolata is. Eszerint a pápa továbbra is megmaradna az egyházi állam, illetve Róma szuverén urának, de a kormányzást Viktor Emánuelre bízná, mint helyettesére, vikáriusára. Gyakorlati kivitelre alkalmas formában azonban sohasem konkretizálódott a terv, bár egyidőben, 1860 elején a francia kormány is komolyan foglalkozott vele. Annál sűrűbben szerepelt a *miniatúr-szuverénség* terve, melyet rendszerint Róma Tiberis-jobbparti részének, a Leo-városnak (*città Leonina*) és a Tirrheni-tengerig kifutó földsávnak birtokával kapcsolak össze. Francia részről elsőnek Napóleon herceg, a császár unokatestvére pendítette meg e megoldási lehetőséget 1861. márc. 1-én mondott szenátusi beszédében, míg olasz részről Cavour, majd utána gróf Pasolini, a Farini-kormány külügyminisztere vette tüzetesebben szemügyre. Ettől fogva állandóan kísértett a gondolat. Visconti-Venosta 1870. aug. 29-iki memorandumában még határozott hitvallást tett mellette. Róma elfoglalása után azonban egyszerre meglepedeztek róla. Cadorna tábornok eredeti utasítása és ígérete ellenére állandó megszállás alá vette a Leo-várost s rája is kiterjesztette a népszavazást. És hogy ez a kormány tudtával és beleegyezésével történt, arra bizonyosság az okt. 9-én kelt bekebelezési okmány, mely már csak általánosságban beszél a pápa függetlenségének biztosítására szükséges területi szabadságokról (*Franchigie territoriali*). Mire tehát kivitelre került volna a sor, a területi szuverénség eszméje néhány, kegyelemből átengedendő földdarabra zsugorodott össze.

Hasonló jelenséget észlelhetünk a külföldi garancia kérdésében is. A Róma megszállása előtt felmerült olasz egyezkedési kísérletek mind abból a magától értetődő föltevésből indultak ki, hogy a pápaság új helyzetének szabályozása az összes érdekelt hatalmak közreműködésével megy végbe. Ingadozás legfeljebb a közreműködők száma és a közreműködés formája tekintetében mutatkozott. Míg ugyanis egyesek csak a nagyhatalmak bevonását tervezték, addig mások az összes európai hatalmak közreműködését igénybe akarták venni; de voltak olyanok is, akik csak a katolikus hatalmak, illetve a katolikus alattvalókkal bíró hatalmak tanácsának kikérésére gondoltak. Hasonlóan némelyek nemzetközi kongresszus tartását sürgették, míg mások elegendőnek tartották a nemzetközi szerződés kevésbé ünnepélyes, de nem kevésbé hatékony formáját. Abban azonban teljes volt az egyetértés, hogy a kényes kérdésbe az idegen hatalmaknak is beleszólást kell biztosítani. Még a legvadabb *italianissimók* is, akik csak a szentszék és a kormány közvetlen tárgyalása alapján tudták elképzelni a megegyezést, természetesnek találták, hogy a hatalmak utólagos hozzájárulásukkal szentesítik a két fél között létrejött szerződést.

Még az örökváros megszállása küszöbén is ez volt a hivatalos álláspont. Visconti-Venosta aug. 29-iki köriratában a legnagyobb határozottsággal hangsúlyozta, hogy a pápai hatalom átforgalmazásának feltételeit a katolikus világgal egyetértve és a katolikus hatalmak erkölcsi támogatásával szándékszik megszabni. Kilenc nappal később, szept. 7-én ismét világosan kifejezésre juttatta abbeli készségét, hogy a Szentatya lelki függetlenségének biztosítására tárgyalást kezd az érdekelt hatalmakkal. Hasonlóan Lanza miniszterelnök is a Ponza di San Martinónak adott utasításban mint magától értetődő, természetes dolgot említette, hogy a szentszéknek nyújtandó garanciák kérdése nemzetközi tárgyalások anyagául fog szolgálni.

Róma elfoglalása azonban e tekintetben is gyökeres változást idézett elő. Kiderült, hogy a nemzetközi megegyezés folytonos hangoztatása csak ügyes taktikai fogás volt az olasz kormány részéről, mellyel alibit akart igazolni. Nagy készségével ugyanis azt a látszatot akarta kelteni, mintha ő viselné legjobban szíven a Szentatya jövő sorsát és nem volna hőbb vágya, mint hogy minél előbb és minél kielégítőbb módon megoldásra juttassa az

egyházi állam helyébe adandó garanciák kényes problémáját. És célját teljes mértékben el is érte. A világ készpénznek vette nagy garral fitogtatott jóhiszeműségét. A közvélemény, melynek tisztánlátását különben is nagy mértékben elhomályosította a teljes virágjában levő liberális korszellem, közömbösen és tiltakozás nélkül szemlélte a szeme előtt végbemenő *Justizmordot*. A hatalmak pedig siettek a *bevégzett tények*, a *non interventio* és más hasonló jelszavak kényelmes köpenyébe burkolózni és szintén nem mozdultak. Erélyesebb hangú tiltakozásra, vagy éppen közbelépésre egyik oldalról sem került sor. Az angol és francia kormányok megtettek ugyan annyit, hogy egy-egy hadihajójukat („Defence” és „Orénoque”) a civitavecchiai kikötőbe küldötték, hogy a Szentatyának legvégső esetben legyen hová menekülnie, de egyébként tétlen szemlélői maradtak az eseményeknek. A többiek még ennyit sem tettek. Legfeljebb sajnálkoztak a történeteken és – kibékülésre buzdították a pápát.

A firenzei kormány természetesen sietett élni a kedvező alkalommal s a területi szuverénség elejtése után a külföldi garanciák kérdését is kidobta úti poggyászából. Hirtelen pálfordulásának első tünete az okt. 9-iki bekebelező dekrétum volt. E nevezetes államirat első fogalmazványában még világosan benne foglaltatott a hatalmak közreműködése kikérésének ígérete; mivel azonban Raeli igazságügyminiszter ebben veszedelmes precedenst látott, egyszerűen kihagyták az egész pontot s a Castagnola, Correnti, Sella és Visconti-Venosta miniszterek által megállapított végleges szövegben a külföldi garanciák helyett csak egy, az olasz törvényhozás által alkotandó külön törvényt helyeztek kilátásba.

Az egyházi állam utolsó roncsainak bekebelezése tehát mintegy automatikusan megszüntette a római kérdés nemzetközi jellegét s az olasz belpolitika területére játszotta át ez eminenter nemzetközi problémát. Mivel azonban az aggódó katolikus közvélemény megnyugtatására mégis csak tenni kellett valamit, az olasz államférfiak az elejtett területi szuverénség és külföldi garanciák szurrogátumaként egy új fogalmat, a *területenkívüliség*, az *exterritorialitás* jelszavát dobták bele a köztudatba, mint olyan bűvös ígét, mely magától eloszlat minden nehézséget. Az új varázsszót Visconti-Venosta vetette föl először okt. 18-án kelt köriratában, melyben tudatta az egyházi állam bekebelezését s nagy vonásokban megrajzolta a pápaság jövőendő helyzetét. „Midőn Rómát Olaszország fővárosává tesszük – írta benne – első kötelességünk kijelenteni, hogy egységünk teljessé válása a katolikus világot hitében fenyegetni nem fogja. Mindenekelőtt az a magas állás, mely a szentatyát személyében megilleti, semmi tekintetben sem fog csorbát szenvedni: szuverén jellege, a többi katolikus fejedelmeket megelőző rangja, mentességei, civilistája, melyek őt e minőségben megilletik, teljes mértékben biztosíthatnak. Palotái és rezidenciái a területenkívüliség kiváltságával fognak bírni. Magas lelki küldetésének gyakorlása kétféle garancia által fog biztosíthatni: egyrészt a hívőkkel való szabad és állandó összeköttetés által a nunciatúrák útján, melyeket a hatalmaknál továbbra is fenn fog tartani, másrészt a követségek által, melyeket a hatalmak ezentúl is akkreditálnak mellette; legfőképp pedig az egyház és állam szétválasztása által, melyet Olaszország már kimondott s melyet a királyi kormány az egész országban végre szándékozik hajtani, mihelyt a parlament hozzájárul a korona tanácsadóinak javaslataihoz ... Amely napon a Vatikánban proklamálják az egyház és állam összebékélését, a katolikus világ meg fog róla győződni, hogy Olaszország Rómába való bevonulásával nem a rombolás meddő munkáját végezte és hogy az örökvárosban a tekintélyi elv a polgári és vallási szabadság széles és biztos alapjára fog helyezettetni.”

Mint látjuk, a terjedelmes iratban a külföldi garanciák már ígét formájában sem szerepelnek. Még rövidebben bánt el Visconti-Venosta a területi szuverénség eszméjével, melyet egyszerűen a középkor utolsó maradványának bélyegzett. „Olyan politikai szuverénségnek – úgymond – mely nem a népek egyező véleményén nyugszik és a szociális követeléseknek nem tud megfelelni, nincsen létjogosultsága. A vallási kényszer, melyet minden modern állam elvetett, a pápa világi hatalmában találta utolsó menedékhelyét.” A

külgügyminiszter okfejtése szerint tehát a világi uralom fenntartása bármily korlátolt mértékben, nemcsak hogy nem kívánatos, hanem egyenesen veszedelmes és zavartkeltő.

Visconti-Venosta köriratára a szentszék nevében Antonelli bíboros adta meg a választ nov. 8-án kelt jegyzékében, melyet a külföldi udvaroknál akkreditált nunciusokhoz intézett. Az államtitkár mindenekelőtt rámutatott arra az óriási ellentétre, mely a kormány szavai és tettei között fennáll: szavaival lépten-nyomon a kibékülés szükségességét hirdeti, tetteivel pedig rendszeres egyházüldözést folytat. Hiszen Rómában a megszállás óta jóformán más se történik, mint szerzetesrendek feloszlatása, egyházi javak lefoglalása, a püspöki joghatóság bilincsbevétele, papnövendékek besorozása, a hivatásukhoz hű papok börtönbe hurcolása, egyházi méltóságoknak, sőt magának a Szentatyának rágalmozása s az Olaszország többi részében már érvényben levő egyházellenes törvényeknek Rómára való kiterjesztése. Ezek a tények mind nem alkalmasak arra, hogy bizalmat ébresszenek a kormány szándékainak őszinteségét illetően. És ami a garanciákat illeti, hogyan bízzék a szentszék abban a hatalomban, mely a zürichi és a villafrancai szerződéseket megszegte, a bitorlások hosszú sorát követte el, a szeptemberi konvenciót megtörte s végül Rómát erőhatalommal elfoglalta? „Aki páratlan egykedvűséggel lábbal tiporja az esküt s aki példátlan cinizmussal vásárt csinál a tisztesség és igazság minden követeléséből, az elveszti a szavahihetőségre való igényét... Anélkül, hogy fölösleges fejtegetésbe bocsátkoznám, csak azt kérdem: vajon az ilyen garanciák elegendők lesznek-e a pápa függetlenségének hathatós biztosítására, a szolgálai függés érthető gyanújának elhárítására és a világi hatalom önkényének távoltartására? Elegendők lesznek-e a konfliktusok kiegyenlítésére, melyek a két hatalom közt holtbizonyossággal ki fognak törni és annak megakadályozására, hogy az egyház feje egyik napról a másikra politikai foglya legyen annak az államnak, melyben székét tartja? Végül elegendők lesznek-e a katolikus világ megnyugtatóására a lelki hatalom szabad gyakorlását illetően? Az olyan hatalom, mely csak engedményekből működik s mely következőképpen az engedményező jóakaratótól vagy szeszélyétől függ, nem a maga életét éli s befolyását nem terjesztheti túl azokon a határokon, melyeket eléje szabtak. Mindenki tudja, hogy az egyház fejének saját és csalhatatlan tekintélyre van szüksége... Következőképpen bármilyen garanciát biztosítanak számára, tekintélye mindig illuzórius marad, ha más szuverénnek vagy valamilyen világi hatalomnak lesz alárendelve.” Végül nagy nyomatékkal hangsúlyozta, hogy a Szentatya inkább elszenvedi a legkeményebb fogságot, sőt akár a halált is, semhogy csak közvetve és látszatra is szentesítse a dolgok jelenvaló rendjét.

A felelet világos és határozott volt. A szentszék a múlt és jelen keserű tapasztalatai alapján rendületlenül kitartott a *Non possumus* álláspontja mellett. A Rómáról való önkéntes lemondásnak és a történetekbe való belenyugvásnak még a gondolatát is elutasította magától. Ilyen körülmények között természetesen szó sem lehetett kétoldalú szerződésről. De az általános apathia miatt nem lehetett szó nemzetközi szerződésről sem. A hatalmak legtöbbje irtózott a felelősségtől, hogy cselekvőleg nyúljon bele a kényes kérdésbe, mely világnézetileg különben is távol állott tőle. E tekintetben nem volt különbség katolikus és nem katolikus hatalmak közt. Beust, a nagy katolikus monarchia külgügyminisztere már okt. 25-én biztosította Minghettit, hogy a Visconti-Venosta köriratában kifejtett elveket ésszerűeknek és igazságosoknak tartja s meg van róla győződve, hogy méltányos megegyezésre fognak vezetni. Gróf Bray bajor külgügyminiszter pedig még Róma megszállása előtt, szept. 8-án kijelentette Migliorati ügyvivő előtt, hogy Bajorország semmiféle formában nem szándékozik beavatkozni a szentszék és az olasz királyság viszályába. Az élethalálharcot vívó Franciaország és a Viktor Emánuel fiának uralma alatt álló Spanyolország támogatására még kevésbé lehetett számítani. És ha már a katolikus hatalmak ily kevés megértést mutattak, a nem katolikusok még könnyebben vették a dolgot. „Kapóra jött nekik a pápa elutasító magatartása. Azon a címen, hogy nem akarják a pápa ellenére jóváhagyni a történeteket, nem

bocsátkoztak tárgyalásokba. Várakozó álláspontra helyezkedtek. Az időtől remélték a kényes kérdésnek: a pápa és király egy városban való tartózkodásának valamiféle megoldását.”

A körülmények tehát mind az olasz kormány malmára hajtották a vizet. Miután a kétoldalú szerződés és a nemzetközi megegyezés terve keresztülvihetetlennek bizonyult, csak egy járható út maradt: a római kérdésnek egyoldalú, az olasz törvényhozás kereteibe illeszkedő megoldása. A Lanza-kormány nem is késett rálépni erre az útra. Magasabb politikai tekintetek mellett főleg két szempont ösztönözte erre; nevezetesen a radikális áramlat szemmel látható erősödése, ami további halogatás esetén a békés kiegyenlítés lehetőségének teljes megsemmisítésével fenyegetett és a pápa máshová költözésétől való félelem. Mert Róma megszállása óta állandóan kísértett ez a veszedelem. Szinte nap-nap után újabb hírek keltek szárnyra, melyek majd ide, majd oda költöztették a Szentatyát. És hogy e hírek mögött komoly valóság lappangott, arra döntő bizonyosság Antonelli bíboros magatartása, aki éppen ezekben a napokban ismételten lépéseket tett Őszentsége szabad elvonulásának biztosítására. Így okt. 4-én Lefebvre de Béhaine útján a francia kormányt, 15-én pedig gróf Trauttmansdorff közvetítésével Beust külügyminisztert kérte meg, hogy járjon közben ez irányban a firenzei kormánynál. A veszedelem tehát imminens volt. Már pedig a kúria elköltözése Olaszországra nézve nemcsak jelentékeny presztizscsökkenést, hanem igen érzékeny gazdasági károsodást is jelentett volna, melyet mindenáron el kellett kerülni.

Ezek az okok késztették a Lanza-kormányt, hogy nyomban az új parlament megalakulása után benyújtja a szentszék megváltozott helyzetének szabályozására hivatott *garanciális törvény* tervezetét. A benyújtás dec. 9-én történt meg, de a javaslat végleges megszavazására csak öt hónap múlva, a következő évi május 9-én került sor. A közbeeső hosszú időt kemény csatározások töltötték ki, melyek mély nyomokat hagytak a törvény betűjében és szellemében egyaránt. A javaslatnak ugyanis eleitől kezdve erős ellenáramlattal kellett küzdenie. A kitűnően megszervezett baloldal, mely harcában a liberális és kultúrharcos európai közszellem megtestesítőjének érezte magát, vad elszántsággal küzdött ellene és iparkodott kitörölni belőle mindent, ami csak legkisebb mértékben is könnyítést jelentett a szemében oly gyűlöletes pápaságra nézve. Az átformálás műve már az előkészítő bizottságban, az ún. *giuntában* megindult. A bizottság heteken át gyúrta-faragta a kormány tervezetét és oly mélyreható változtatásokat eszközölt rajta, hogy mire kiadta kezéből, alig lehetett ráismerni az eredetire. A változtatások irányára és mértékére jellemző Ruggero Bonghinak, a javaslat parlamenti előadójának nyilatkozata: „A kormány tervezete az államon kívül helyezte a pápát, a bizottságé ellenben az állam keretei közé vonta őt”. Lanza miniszterelnök szintén ebben látta a főkülönbséget a két tervezet között. „A minisztérium – mondotta – nemzetközi lénynek tekinti a pápát, olyan valakinek, aki nem függ egyetlen államtól sem, nem alattvalója egyetlen kormánynak sem és nincs alávetve semmiféle joghatóságnak. A bizottság ellenben, bár elismer és megad bizonyos kiváltságokat és garanciákat, mintha tényleg nemzetközi lényről volna szó, de azért mégis alárendeli a pápát az állam joghatóságának.”

Ilyen erősen módosított formában került a javaslat a parlament plénuma elé, mely jan. 23–febr. 1-ig általánosságban foglalkozott vele, febr. 2–május 9-ig pedig részleteiben tárgyalta le. A tárgyalások igen nagy érdeklődés mellett folytak s a jobb- és baloldal részéről egyaránt tömérdek felszólalást provokáltak. A keretek szélességére jellemző, hogy a részletes vita során a mindössze néhány szóból álló első cikkely fölött tizenkét szónok két álló napig (febr. 2–3.) csatázott. Az egyes szónokok beszédeit pártállásuk mellett természetesen erősen színezte világnézeti tájékozódásuk is. Általában a parlamentben még élesebben ütköztek egymással azok a politikai és világszemléleti ellentétek, melyek már a *giuntában* oly szembetűnően megosztották a lelkeket. A kormány és a mögötte álló tábor legalább a tekintetben akarta beváltani sokszorosan megismételt ígéretet, hogy tűrhető helyzetet akart biztosítani a pápának s lehetővé akarta tenni a hatalmak számára, hogy hallgatólagos hozzájárulásukkal utólag nemzetközi jelleget kölcsönözzenek az alkotandó olasz

államtörvénynek. Ezzel szemben a baloldali ellenzék a legparányibb nemzetközi vonatkozás kiemelésében is az olasz állam szuverén jogainak megrövidítését látta s iparkodott a javaslatról lefaragni minden olyan vonást, mely csak legtávolabbról is a nemzetközi szerződés illúzióját kelthette volna. Ebbéli igyekezetében azonban nem annyira elvi szempontok, mint inkább a szektárius fanatizmus vak ösztönei vezették: lehetőleg minél többet akart ártani a pápaságnak s ha már teljesen megsemmisíteni nem tudta, legalább szabadságában és hatáskörében akarta megbénítani.

Az elvi állásfoglalások alapvető különbözőségéből következett, hogy az ellentétek legélesebben a pápa szuverén állásának elhatárolásában ütköztek ki. A kormány és a vele tartó többség következetesen azt az álláspontot képviselte, hogy a római kérdés nem egyszerű olasz belügy, hanem egyben nemzetközi kérdés is és mint ilyenek megoldásában nem szabad elzárkózni az érdekelt hatalmak jogos igényeinek bizonyos fokú tekintetbevétele elől. Különösen Visconti-Venosta külügyminiszter szögezte le ismételt és nagy nyomattal ezt az álláspontot: „A világ katolikusai – mondotta pl. dec. 21-i beszédében – és az összes kormányok, melyeknek katolikus alattvalóik vannak, egyformán érdekelve vannak benne, hogy a pápa ne legyen alárendelve egyetlen állam felségjogának se”. Tíz nappal később, dec. 31-én, pedig így beszélt: „Egyáltalában nem tudom megérteni, uraim, hogyan lehet vitatkozni azon, hogy nemzeti vagy nemzetközi kérdés-e a római kérdés ... Hát igen, nemzeti kérdés, mert Olaszország nem engedheti, hogy Rómát továbbra is katolikus holtkézi vagyonnak nézzék; azután nemzeti kérdés a rómaiak azon joga révén, hogy a maguk jövője felől maguk határozhassanak és Olaszország azon joga révén, hogy állami és területi egységét teljessé tehesse. De egyúttal nemzetközi kérdés is, mert lehetetlen félreismernünk azt a világraszóló és egyedülálló küldetést, mely a pápát vallási jogainak gyakorlásában megilleti; továbbá nemzetközi kérdés azon tekintetek címén, melyekkel a földkerekség katolikusaira lennünk kell, és azon érdek címén, mely az összes katolikus alattvalókkal bíró államok részéről parancsolóan követeli, hogy a pápa egyetlen állam szuverén jogának se legyen alávetve”. Egy hónappal később, 1871. jan. 30-án, újból szükségét érezte, hogy még szabatosabban kifejtse felfogását: „Olaszország – mondotta – a nemzeti jog nevében bizvást elfogadhatta a népszavazás eredményét, de ebből egyáltalán nem következik, hogy a pápa alattvalója lett az olasz királynak... Vajon a hatalmak fognak-e követeket akkreditálni az olasz állam egyik alattvalójánál? És viszont el fogják-e ismerni egy olasz püspök ebbéli előjogát, aki valójában olasz alattvaló? ... Mi állandóan hangoztattuk, hogy a római kérdést úgy akarjuk megoldani, hogy ne bántsuk meg vele a katolikusok érzékenységét és ne sértsük a hatalmak jogos igényeit, melyek részükről a pápa függetlenségéhez fűződnek. Ámde nincs semmi, ami amaz érzékenységet jobban bánthaná, semmi, ami amaz igényeket nagyobb mértékben nyugtalanítaná, mint pusztá látszata annak, mintha a pápa az olasz király alattvalójává lett volna s mi mint ilyenel bánnánk vele”. De hasonló szellemben beszélt Lanza miniszterelnök is, aki egyenesen az országgal és egész Európával szemben vállalt ünnepélyes kötelezettségnek nyilvánította a római kérdés kielégítő megoldását (1871. febr. 11.) és Raeli igazságügyminiszter, aki szerint csak a fogyatékos politikai belátás akarhatja egyszerű belpolitikai ügyé minősíteni a római kérdést. (1871. jan. 27.)

A kormány e látszatra szilárd állásfoglalásában azonban sokkal több volt a képmutatás és a tudatos ámítás, mint az őszinte jóakarat. A külföldre való tekintettel mindenáron meg akarta menteni a pápa szuverén állásának látszatát, de a szuverénség két leghatályosabb garanciájának, a külön államterület biztosításának és a nemzetközi megegyezés lehetőségének kijátszásával eleve kilátástalanságra kárhoztatta vállalkozását. Tulajdonképpen fából akart vaskarikát csinálni, mikor szuverénséget akart biztosítani a szuverénség igazi tartalma és biztosítékai nélkül. Mivel a szuverénség hagyományos fogalmával nem operálhatott, egy önkényesen megkonstruált új fogalmat, a *személyi szuverénség* fogalmát dobta be a köztudatba s ezzel próbálta megfoghatóvá tenni a Szentatya különleges helyzetét.

Hogy ez az újszülött szuveréniség hogyan viszonylik az igazi szuveréniséghez, ezt megtudjuk Lanza miniszterelnök dec. 28-i szenátusi beszédéből, melyben többek közt ezt mondta: „A legnagyobb nehézség az, amit így szoktak fölvetni: Hogyan akarjátok, hogy Rómában két szuverén hatalom legyen egymás mellett anélkül, hogy állandó harcban álljanak egymással? Így általánosan megfogalmazva ez a nehézség nagyon nyomósnak látszik. De ha közelebbről megvizsgáljuk, rögtön elenyészik. Mert ha olyan két szuverén hatalomról volna szó, melyeknek mindegyike ugyanazokat a jogokat igényelné, külön területtel, törvényhozó és büntető hatalommal bírna, egyszerűen: ha világi szuverén jogokkal rendelkeznek, akkor megérteném a viszálykodás miatti aggodását. De itt egészen másról van szó. A szuverén cím és a szuverénnek kijáró megkülönböztetések ugyanis a pápára alkalmazva csak megtisztelő címek (*– non sono che onorifici –*) és azt jelentik, hogy a pápa lelki hivatalának gyakorlásában teljesen szabad, mint ahogy az olasz királynak is szabadnak kell lennie a maga világi hatalmi szférájában”.

Még közelebb visz bennünket a személyi szuveréniség fogalmának megértéséhez a javaslat előadójának, Bonghinak 1871. febr. 8-án tett kijelentése: „Mi sohasem mondtuk, hogy a pápa szuverén. Ebben a törvényben nincsen egyetlenegy cikkely sem, melyben ilyen címmel illetnék őt. Nem adtuk meg neki ama jogok teljességét, melyek a szuverén fogalomban benne foglaltnak. Meghagytuk ugyan számára egyikét-másikat azoknak a minőségeknek, melyek sok mással egyetemben a fejedelmi szuveréniséget alkotják, de ezek magukban nem elegendők a szuveréniség megalapozására. Ezek mindössze is csak csekély töredékei, csak ötvened-, sőt ezredrésze azoknak a kellékeknek, melyek az igazi szuverénit megilletik”. Tehát nem a lényeg, hanem a külső látszat a fontos. Igaza volt Mancininak, az ellenzék egyik legharcosabb képviselőjének, mikor így kiáltott át a kormánypárthoz: „Vagy megadjátok a pápának a szuveréniséget s akkor helytálló Civinini szemrehányása, hogy egyik kezetekkel újból felépítitek, amit a másikkal lerontottatok; vagy igazat adtok nekünk, hogy a pápa világi és politikai uralmának nyom nélkül el kell tűnnie s akkor a törvényt egészen másként kell megfogalmaznotok”. (1871. jan. 28.)

A kormány e felemás, se hideg, se meleg állásfoglalása végelemzésben csak a baloldalnak vált javára. Mert az ellenzék a kormány hajszálfinom megkülönböztetéseivel és ügyes szószonglörködéseivel szemben, melyek mögött se tartalom, se őszinteség nem rejtett, legalább konkrét valóságra, a nemzeti érdekre hivatkozhatott, melyet könnyű volt úgy tüntetnie fel, mint a pápa érdekeivel homlokegyenest ellenkezőt. A radikalizmus felesküdt bajnokai nem is késtek kiaknázni a kínáló taktikai előnyt. Heteken-hónapokon át valósággal beszédpergőtűz alatt tartották a javaslatot és igyekeztek kioperálni belőle mindent, ami szerintük alkalmas volt a dicsőséges szept. 20. nagy vívmányainak csökkentésére. Különösen a törvény szándékolt nemzetköziesítése ellen harcoltak nagy elszántsággal. Ezirányban Mancini már az általános tárgyalás folyamán, jan. 28-án nyújtott be indítványt. Mordini képviselő három nappal később, febr. 1-én megismételte ez indítványt a következő napirendjavaslat formájában: „A parlament kimondja, hogy a jelen törvényben foglalt pontok és rendelkezések nem szolgálhatnak nemzetközi megegyezés tárgyául.” A baloldal óriási lelkesedéssel fogadta az indítványt s mikor a részletes vita lezárása után, márc. 18., illetve 20-án napirendre került, legjobb erőit vonultatta föl mellette. A kormánynak, Lanza miniszterelnök és Visconti-Venosta külügyminiszter személyes tekintélyének latbavetésével 82 szótöbbséggel sikerült ugyan a veszélyes javaslatot elgáncsolnia, de egyébként az ellenzék szétporlasztó és átforgató munkájának sikerét meggátolnia nem sikerült. Az átforgató olyan nagyarányú és mélyreható volt, hogy a végleges szöveg, melyet a parlament márc. 21-én 185 szavazattal 106 ellenében, majd a szenátusból való visszaérkezése után, május 9-én 151 szóval 70 ellenében elfogadott, még jobban eltért a *giunta* szövegétől, mint ezé a kormány eredeti tervezetétől. Az eltérés már a törvény külső tagolásában is kifejezésre jutott, de még nagyobb volt tartalmában és szellemében. Cavour, Ricasoli és Visconti-Venosta fellengzős

ígéretei szűk marokkal mért és fogcsikorgatva adott apró kedvezményekké zsugorodtak össze, melyek talán elegendők lehettek a külső látszat megóvására, de a tíz éven át ígérgetett pozitív garanciákkal semmi esetre sem értek föl. A területi szuveritás és a nemzetközi rendezés után a területenkívülség és a helyi immunitás is elsikkadtak s helyükbe száználmas fikciók kerültek.

A parlament és a kormány egyaránt megkönnyebbülve lélekzett föl, mikor végére jutott a hosszú és fárasztó harcnak. A király szintén meg volt elégedve az eredménnyel. Már május 13-án szentesítette a törvényt s ezzel még jobban kiélezte olasz állami törvény jellegét. A hivatalos Olaszországra nézve azonnal életbe is lépett a nevezetes alkotás, mint a szentszék és az állam egymáshoz való viszonyának végleges zsinórmértéke. A törvény végleges szövege különben így alakult:

### I. cím. A pápa és a szentszék kiváltságai

1. A pápa személye szent és sérthetetlen.
2. A pápa személye elleni merényletet és az arra való izgatást ugyanazok a büntetések érik, melyek a király személye ellen elkövetett merényletre és az arra való izgatásra vannak megállapítva.

Közvetlenül a pápa személye ellen akár szóval, akár tettel, akár pedig a sajtótörvény 1. cikkelyében megjelölt eszközökkel elkövetett sértések és nyilvános gyalázások a sajtótörvény 19. cikkelye szerint büntetettek.

E bűncselekmények hivatalból üldözendők és az esküdt bíróság elé tartoznak.

Vallási kérdések tárgyalása teljesen szabad.

3. Az olasz kormány a pápát az olasz királyság területén szuveritást megillető tiszteletben részesíti s biztosítja számára a katolikus szuveritást által elismert tiszteleti elsőbbséget.

A pápának jogában áll szokásos számban őrséget tartani saját személyének és palotáinak védelmére, de mindazon kötelezettségek és tartozások sérelme nélkül, melyek ezen örökre nézve az ország fennálló törvényeiből következnek.

4. A szentszék számára az eddigi javadalmazás 3,225.000 líra évjáradék biztosításával fenntartatik.

Ezen összegnek, mely egyenlő a római költségvetésben *Szent apostoli paloták, szent kollégium, kongregációk, államtitkárság, külföldi diplomáciai szolgálat* címen szereplő összeggel, az a rendeltetése, hogy a Szentatyá ellátására és a szentszék különféle egyházi szükségleteinek kielégítésére, a pápai paloták és járulékaik rendes és rendkívüli tatarozására és őrzésére, az előző cikkelyben említett őrségnek és a pápai udvarhoz tartozó egyéb személyzetnek ellátására, jutalmazására és nyugdíjazására, valamint esetleges más kiadásokra, nemkülönben a palotákhoz tartozó múzeumok és könyvtár rendes karbantartására és őrzésére, úgyszintén az ott alkalmazottak fizetésére, bérére és nyugdíjára szolgáljon.

Az említett dotáció az államadóságok nagy könyvében állandó és elidegeníthetetlen járadék formájában fog a szentszék nevére bevezettetni és a szentszék üresedése esetén is tovább fizettetik a római egyháznak ezen időközben felmerülő szükségleteire.

A dotáció mentes lesz minden illeték, állami, községi és tartományi adó alól és még abban az esetben sem szállítható le, ha az olasz kormány később arra határozná el magát, hogy a múzeumok és a könyvtár költségeit magára veszi.

5. A pápa az előző cikkelyben megállapított dotáción kívül továbbra is megmarad a vatikáni és lateráni apostoli paloták s a hozzájuk tartozó épületek, kertek és fekvőségek, valamint a Castel Gandolfo-villa és minden velejárója élvezetében.

A mondott paloták, a villa és berendezésük, valamint a múzeumok, a könyvtár és az ott levő művészeti és régiséggyűjtemények elidegeníthetetlenek, mentesek minden adó és illeték alól és még közérdek okából sem sajátíthatók ki.

6. A szentszék üresedése alatt semmiféle bírói vagy politikai hatalom semmiféle okból nem akadályozhatja vagy korlátozhatja a bíborosok személyes szabadságát.

A kormány gondoskodni fog róla, hogy a konklávékat és az egyetemes zsinatokat semmiféle külső erőszak meg ne zavarja.

7. Semmiféle állami vagy rendőrtisztviselő hivatali cselekmények végzése címén nem teheti be a lábát azokba a palotákba és helyiségekbe, melyekben a pápa állandóan lakik vagy átmenetileg tartózkodik vagy amelyekben a konklávé, illetve az egyetemes zsinat együtt van, hacsak erre a pápától, a konklávétól vagy a zsinattól engedélyt nem kapott.

8. A tisztán lelki ügyekkel foglalkozó pápai hivatalokban tilos az iratok, okmányok, könyvek vagy regisztrumok közt szemlét tartani, kutatást vagy lefoglalást eszközölni.

9. A pápa lelki hivatala minden ténykedésének végzésében és ezen hivatalból folyó összes hirdetéseinek a római bazilikák és templomok kapuin való kifüggesztésében teljesen szabad.

10. Azok az egyházi személyek, akik Rómában a szentszék lelki hivatala ügyiratainak kibocsátásában résztvesznek, ezek miatt a politikai hatóságok részéről semmiféle zaklatásnak, nyomozásnak vagy számonkérésnek alá nem vethetők.

Minden külföldi, aki Rómában egyházi hivatalt tölt be, ugyanazt a személyes biztonságot élvezi, mely a királyság törvényei szerint az olasz állampolgárokat megilleti.

11. Az idegen hatalmaknak Őszentségénél akkreditált követei a királyság területén élvezik mindazokat az előjogokat és mentességeket, melyek a diplomáciai képviselőket a nemzetközi jog értelmében megilletik.

E követek elleni sértésekre ugyanazok a szakaszok vonatkoznak, melyek a külhatalmaknak az olasz kormánytól akkreditált követi megsértésére állanak.

Őszentségének az idegen hatalmaknál akkreditált követi részére az olasz állam területén mind rendeltetési helyükre való elutazásukkor, mind pedig onnét való visszatérésükkor a nemzetközi jog értelmében kijáró előjogok és mentességek biztosítanak.

12. A pápa szabadon, az olasz kormány bárminemű beavatkozása nélkül levelez a püspöki karral és az egész katolikus világgal.

E célból megengedtetik neki, hogy a Vatikánban vagy más tartózkodási helyén posta- és táviróhivatalokat állítson föl maga által választott hivatalnokokkal.

A pápai postahivatal közvetlenül, zárt postaszakokkal közlekedhetik a külföldi igazgatás határ-postahivatalaival vagy pedig átadhatja küldeményeit az olasz hivataloknak. A sürgönyök és levélküldemények, amennyiben el vannak látva a pápai hivatal pecsétjével, mindkét esetben díjtalanul és az olasz államnak járó minden illetéktől mentesen fognak továbbíttatni.

A pápa nevében utazó futárok a királyságban egyenlőknek tekintetnek az idegen kormányok futáraival.

A pápai táviróhivatal állami költségen fog bekapcsolatni a királyság táviróhálózatába.

Azok a táviratok, melyek a hivatal hiteles jelzésével mint pápaiak adatnak fel, az ország területén az állami táviratok számára megállapított kiváltságokkal és mindennemű díjtól mentesen vétetnek föl és továbbíttatnak.

Hasonló előnyöket élveznek azok a pápa által vagy az ő megbízásából jegyzett táviratok is, melyek a szentszék pecsétjével ellátva az ország bármelyik táviróhivatalában adatnak fel.

A pápának szóló táviratok mentesek mindazoktól a díjaktól, melyek egyébként a címzettek szokták terhelni.

13. Róma városában és a hat szuburbikárius püspökség területén a szemináriumok, akadémiák, kollégiumok és más, a papság nevelésére és kiképzésére létesített katolikus intézetek, mint eddig, ezentúl is kizárólag a szentszéktől függenek a királyság közoktatásügyi hatóságának minden beavatkozása nélkül.



## II. cím. Az állam és az egyház viszonya

14. A katolikus papság tagjaira nézve a gyülekezési jog gyakorlásának minden különleges korlátozása megszűnik.

15. A kormány Sziciliában lemond az apostoli legációk jogáról, úgyszintén az egész országban a nagyobb javadalmakra való kinevezés, illetve előterjesztés jogáról.

A püspökök nem tartoznak esküt tenni a királynak.

A nagyobb és kisebb javadalmak, a Róma városában és a szuburbikárius püspökségekben levők kivételével, csak olasz állampolgároknak adományozhatók.

A királyi kegyuraság alá tartozó javadalmak adományozásában nem történik változás.

16. Az egyházi hatóságok rendeleteinek kihirdetésénél és végrehajtásánál a királyi *exequatur*, *placet* és a kormányhatóság jóváhagyásának minden más formája megszűnik.

Mindazonáltal, míg a 18. cikkelyben említett törvény másként nem intézkedik, az egyházi hatóságok azon rendelkezései, melyek az egyházi javak rendeltetésére s a Rómán és a szuburbikárius püspökségek területén kívül fekvő nagyobb és kisebb javadalmak adományozására vonatkoznak, továbbra is alá lesznek vetve a királyi *exequaturnak* és *placetnek*.

A polgári törvényeknek az egyházi intézetek felállítására és fenntartásuk módozataira, nemkülönben javaik elidegenítésére vonatkozó rendelkezései ezentúl is érvényben maradnak.

17. Az egyházi hatóságok rendelkezései ellen lelki és fegyelmi ügyekben panasztevésnek vagy föllebbezésnek helye nincsen s viszont részükre a kényszervégrehajtás joga sem el nem ismertetik, sem meg nem engedtetik.

Az említett hatóságok ilyenmű és minden más rendelkezése jogi hatásainak kivizsgálása a polgári bíróságra tartozik.

Azért az ilyen rendelkezések érvénytelenek, ha ellenkeznek az állami törvényekkel vagy a közrenddel vagy ha sértik az egyének jogait s amennyiben törvénybe ütköző cselekmény foglaltatik bennük, a büntető törvények alá esnek.

18. Az egyházi vagyon újjászervezéséről, fenntartásáról és kezeléséről új országos törvény fog gondoskodni.

19. Mindazokban a kérdésekben, melyek a jelen törvényben benne foglaltatnak, minden eddig érvényben levő intézkedés, amennyiben a jelen törvénnyel ellenkezik, hatályát veszti.

## IV. A római kérdés elmérgesedése

A hivatalos olasz felfogás a garanciális törvénnyel végleg elintézettnak tekintette a római kérdést. A vezető államférfiak nyilatkozatai és a kormánysajtó cikkei nem győzték eleget ismételtetni, hogy Olaszország a törvény megalkotásával több mint kielégítő módon eleget tett Európával szemben vállalt kötelezettségének s oly fényes pozíciót biztosított a katolikus egyház fejének, melynél különben gondolni sem lehet. Visconti-Venostának a kamara 1871. febr. 13-iki ülésén tett nevezetes kijelentése, hogy a garanciális törvény korántsem akar utolsó szó lenni a római kérdésben, visszhang nélkül maradt és azon nyomban feledésbe merült. A nagy parlamenti harc lezajlása után maga a külügyminiszter is megfedekezett róla és éppúgy megváltozhatatlannak hirdette az új helyzetet, mint pártfelei. Nem sok idő kellett hozzá s az olasz politikának valóságos dogmájává merevedett, hogy a garanciális törvény a legeszményibb megoldása a római kérdésnek, melyben csak a klerikális elfogultság és gyűlölködés találhat kivetni valót.

De ez csak a politikusok gondolatában volt így. Valójában a garanciális törvény semmit sem oldott meg. De nem is oldhatott, mert egészen más síkban mozgott, mint a kérdés, melyet meg kellett volna oldania. Nevezetesen a szuverénység teljét kellett volna biztosítania a pápa számára. Ezt azonban a legjobb akarattal sem tehette meg, mert a szuverénység pozitív garanciája, az elrabolt egyházi állam helyett, melynek birtoka nemzetközi értelemben is teljessé és állandóvá tette a Szentatya szabadságát és függetlenségét, nem tudott mást nyújtani, mint egy egyszerű olasz állami törvénynek óvatos köntőfalazással körülírt és kínosan semmitmondó szövegét, melynek megtartása és értelmezése tisztára a hatalom mindenkor birtokosainak tetszésétől függ. Az igazi szuverénység helyett csak a külső látszatot hagyta meg. Pompázó szavai és hangzatos ígéretei mind csak arra valók voltak, hogy leplezzék a szomorú valóságot, hogy a katolikus egyház feje nem szuverén fejedelem többé. Nincsen államterülete, amely fölött a területi fenségjogot gyakorolhatná. Nincsenek alattvalói, akik fölött uralkodhatnék; hivatalnokait, gárdistáit és szolgálóit nem alattvalói viszony, hanem merőben személyes és magánjogi kötelék fűzi hozzája. Nincsen hatalma, mellyel a nála akkreditált követek sértetlenségét és területenkívülségét biztosíthatná. Nincsenek anyagi forrásai, melyekkel megalapozhatná anyagi egzisztenciáját. Nincsenek eszközei, melyekkel minden idegen támogatástól és ellenőrzéstől menten szabadon érintkezhetnék a gondjaira bízott hívők millióival. Mindebben és sok másban kikerülhetetlenül rá van utalva az olasz államhatalom segítségére. Tehát minden ellenkező látszat ellenére nem igazi szuverén, mert Geffckennel, a kiváló protestáns jogásszal szólva, a más hatalom kegyére alapozott tekintély sohasem lehet teljesen független.

A garanciális törvény tehát alapjában elhibázott alkotás volt, mert ugyanakkor, mikor a pápa számára meg akarta menteni a szuverénység külső díszét, elvileg kirekesztette a szuverénység egyedül hatályos és nemzetközileg elfogadott garanciáit. Ezért már természeténél, benső lényegénél fogva sem felelhetett meg céljának. De nem felelhetett meg azért sem, mert egy szűk látókörű s hozzá elfogult és gyűlölködő nemzeti törvényhozás kicsinyes keretébe akarta beletörni a világ legnagyobb és legegységesebb nemzetközi intézményének külső életnyilvánulásait. Mert azokból a hangzatos ígéretek közül, melyeket Lanza, Visconti-Venosta és mások a tárgyalás folyamán a hozandó törvény utólagos nemzetközi szentesítéséről, sőt egy összehívandó nemzetközi kongresszus elé terjesztéséről tettek, egy betű sem valósult meg. Amely pillanatban megtörtént a törvény szentesítése és kihirdetése, a kormány azon nyomban feladta álláspontját s az ellenzékkel egyetemben maga is azt kezdte hirdetni, hogy az olasz parlament alkotása nem szorul semmiféle külső szankcióra. Nemzetköziesítésre, nemzetközi kongresszus összehívására nem gondolt többé

senki. Jellemző, hogy amikor a bajor kormány ez irányban mégis mozgalmat akart indítani, éppen Visconti-Venosta iparkodott ezt leszerelni Greppi müncheni követhez intézett levelével, melyben korábbi nyilatkozataival ellentétben azt fejtegette, hogy fölösleges minden további konferenciázás, mert az olasz törvényben foglaltaknál külön garanciákat a hatalmak sem tudnának adni. (1871. jún. 12.)

A sokszorosan beígért nemzetközi kongresszusból nem is lett semmi. De nem került sor a garanciális törvény nemzetköziesítésére abban az értelemben sem, hogy a hatalmak utólagosan hozzájárultak és magukra nézve kötelezőknek ismerték volna el. Beust külügyminiszter nyomban a törvény szövegének diplomáciai úton való közlése után kijelentette, hogy a hozzájárulás bármilyen formája részéről beleütköznék a helyesen értelmezett *non interventio* elvébe s ezért legfeljebb tudomásul veheti a törvényt. Ezt a példát aztán a többi kormányok is követték. Hallgatólag vagy kifejezetten tudomásul vették a gyászos törvény létrejöttét, de részben kényelemszeretből és a felelősségtől való irtózásból, részben a Szentatya iránt való figyelemből óvakodtak minden határozottabb állásfoglalástól.

Az olasz kormány és közvélemény sietett tőkét kovácsolni a hatalmak e tunya magatartásából. A garanciális törvényt kezdte olybá tekinteni, mint az olasz állam legbensőbb ügyét, melybe a külföldnek semmiféle néven nevezhető beleszólása nincsen. Sőt mihamar megfelelkezett a törvény eredeti jogalapjáról is és a benne foglalt kedvezményekben nem erőszakkal elrabolt nagy nemzetközi értékek köteleességszerű viszonzását látta többé, hanem önként adott kiváltságokat, privilégiumokat, melyeket az engedélyező törvényhozásnak jogában áll módosítani, korlátozni, sőt egészen vissza is vonni. Így a garanciális törvény nyomban életbelépése után elvesztette eredeti értelmét. Ami kis nemzetközi máz megmaradt még rajta, az a köztudatban teljesen lekopott róla; a nemzetközi jog helyett az olasz közjognak vált szerves részévé s mint ilyennek hiteles értelmezése és alkalmazása nemzetközi fórumok helyett az olasz törvényhozás kizárólagos jogkörébe került. A hivatalos világ és a közvélemény olyan tüneményes gyorsasággal élte bele magát ebbe a metamorfózisba, hogy egy-két év múlva már Olaszország legbensőbb ügyeibe való illetéktelen beavatkozásnak érezte a legkisebb kísérletet, mely nemzetközi útra akarta terelni a római kérdés megoldását. A pápaság helyzetének bolygatása s a garanciális törvény módosításának sürgetése hova-tovább egyértelmű lett az olasz nemzeti öntudat szándékos megbántásával, melyre a növekvő nemzeti büszkeség egyre érzékenyebben reagált.

De az igazi szuverénség elsikkasztásán és a római kérdésnek nemzetközi térről belpolitikai térre való átjátszásán kívül még egy harmadik szervi hibája is volt a garanciális törvénynek, mely eleve képtelenné tette az eléje tűzött cél elérésére. Nevezetesen a törvény az olasz törvényhozás egyoldalú aktusaként jött létre s mint ilyen a két egyformán érdekelt fél közül csak az egyiknek, az olasz államnak érdekeire volt tekintettel. A garanciális törvény teljesen egyoldalú alkotás, szerzői komolyan meg sem kísérelték, hogy a jogok és kedvezmények megszabásánál bele próbálják élni magukat a pápa helyzetébe. Munkájukban nem a józan belátás és méltányosság, hanem a múlt fanatikus gyűlölete és a feltámadásától való félelem vezérelte őket.

Természetes, hogy ilyen körülmények között a pápaság részéről szó sem lehetett a törvény elfogadásáról. IX. Pius nyomban a szentesítés és kihirdetés után éles hangon tiltakozott ellene. „Apostoli tisztünkben folyó kötelességünknek érezzük – írta *Ubi nos* kezdetű enciklikájában – az egész világ előtt kijelenteni, hogy sem az ún. garanciák, a piemonti kormány e hiú tákalmánya, sem pedig a címek, tiszteletnyilvánítások, mentességek, kiváltságok és általában bármi néven nevezhető biztosítékok vagy garanciák mind nem elegendők Istentől reánk ruházott hatalmunk akadálytalan gyakorlásának biztosítására, sem az egyház nélkülözhetetlen szabadságának megóvására ... Letett eskünk megszegése nélkül semmi szín alatt sem járulhatunk hozzá olyan kibéküléshez, mely jogainkat s ami ezzel egyértelmű, Istennek és az apostoli szentszéknek jogait megsemmisíti vagy akárcsak

kisebbíti. Ezért apostoli tisztünknek megfelelően nyíltan kijelentjük, hogy a piemonti kormánytól kieszelt biztosítékokat, más néven garanciákat vagy egyéb hasonló, még oly hatékony szentesítéssel ellátott megállapodásokat, melyeket isteni hatalmunk és szabadságunk megvédésének ürügyén cserébe és pótlásul ajánlanak világi fejedelemségünkért, mellyel az isteni Gondviselés az apostoli szentszéket ellátni és megerősíteni kívánta s melyet számunkra jogos és megtámadhatatlan címek és több mint tizenegy százados birtoklás biztosítanak, soha és semmi körülmények között nem fogadjuk, nem fogadhatjuk el. Mert lehetetlen mindenkinek azonnal nem látnia, hogy a pápa, mihelyt más fejedelem uralma alá kerül s a politikai világban megszűnik tényleges fejedelmi hatalommal rendelkezni, sem személyét, sem apostoli hivatalának nyilvánításait tekintve nem vonhatja ki többé magát annak a fejedelemnek önkénye alól, akinek alá van vetve s aki eretnekké vagy egyházüldözővé is válhatik vagy pedig háborúba keveredhetik más fejedelmekkel.” (Máj. 15.)

A pápa felelete világos és határozott volt. Mindenki megérthette belőle, hogy most még kevésbé hajlandó fátyolt borítani a múlt eseményeire, mint korábban, így a garanciális törvény lényegében torzó, *lex imperfecta* maradt s mint ilyen egész terjedelmében sohasem került végrehajtásra. A pápaság külső állásának szabályozására a legcsekélyebb kihatással sem volt. A pápa nem azért maradt meg továbbra is szuverén fejedelemnek, mert a garanciális törvény meghagyta számára a szuverén fejedelmeket megillető tiszteleti jogokat, hanem azért, mert az európai fejedelmek szept. 20-ika után is mint szuverén fejedelemmel érintkeztek vele s nevezetesen továbbra is mellette hagyták követeket és viszont fogadták nunciussait. E tekintetben különösen nagyjelentőségű volt, hogy gróf Trauttmansdorff osztrák-magyar követ a piemonti csapatok bevonulása küszöbén Ferenc József egyenes fölszólítására szabadságát félbeszakítva visszasietett állomására, hogy ily módon is kifejezésre juttassa, hogy a világi uralom megszűnése semmit sem változtat császári ura és a Szentatya viszonyán. Ez azért volt fontos esemény, mivel az olasz jogászok egy része, így nevezetesen Bonghi is, azon a véleményen volt, hogy a követküldés megszűnése automatikusan megszünteti a pápa nemzetközi szuverenitását.

De ha külső viszonylatokban nem is idézett elő lényeges változást a garanciális törvény életbelépése, illetve visszautasítása, benső, olaszországi vonatkozásban annál súlyosabb következmények jártak nyomában. Legmesszebbre kiható következménye a római kérdés állandósulása és elmérgesedése volt. Mert a szentszék a felajánlott garanciák ellenére továbbra is változatlanul kitartott Róma és az egyházi állam visszakövetelése mellett, míg a hivatalos Olaszország a maga részéről végleg elintézettnek tekintette az ügyet. Így két homlokegyenest ellenkező politikai célkitűzés került egymással szemben, melyek természetesen nem maradtak meg az elméleti vitatkozás magas régióiban, hanem lehatottak a gyakorlati életbe és harci zajjal töltötték be az egész félszigetet. A szardíniai királyság és a pápaság korábbi küzdelme, melynek élességét legalább időnként mérsékelte a kiegyezés reménye, most a *Quirinál* és *Vatikán* tusakodásában folytatódott tovább hasonlíthatatlanul nagyobb méretekben és elkeseredettebben. A kormány, mely közben Firenzéből Rómába tette át székhelyét, egyre brutálisabb kíméletlenséggel mérte csapásait az egyházra, hogy gyűlölt fejét, a pápát, meghajlásra kényszerítse.

Az üldözés anyagi téren kezdődött. La Marmora tábornok, Róma parancsnoka már 1870. nov. 7-én jelentette Antonelli bíborosnak, hogy a minisztertanács „érett megfontolás után” egyhangúlag államtulajdonnak nyilvánította a quirináli palotát s e határozatnak megfelelően 9-én feltörette a lepecsételt ajtókat és önkényüleg birtokába vette a hatalmas épületet. VII. és IX. Pius szobáit Umberto trónörökös lakosztályának rendezték be, a konklávé helyiségeit pedig táncteremmé alakították át. Ezzel megindult az erőszakos foglalások és rablások végehozzát nem érő sorozata. A kormány átköltözése előtt törvényileg kimondották, hogy az átköltöző hivatalok elhelyezésére az alkalmasoknak mutatkozó kolostorok egyszerű királyi

rendelettel kisajátíthatók. E törvény alapján 1871. márc. 4-én foglalták le az első nyolc kolostort s lakóikat kötelezték, hogy 15 nap alatt valamennyit ürítsék ki. A továbbiak során a hadügyminisztérium egymaga öt kolostort és egyházi birtokot foglalt le, köztük a *Collegium Romanum* kertjeit és szőlőjét (aug. 5.). Magát a Collegiumot nemzetközi rendeltetése ellenére szintén lefoglalták és Róma város tulajdonának nyilvánították. A római egyetemet már előbb szekularizálták, a királyi esküt letenni vonakodó tanárait elűzték, teológiai karát pedig egy tollvonással megsemmisítették. A szerzetesrendek és egyházi intézmények mellett természetesen nem kímélték magát a pápát sem. A Quirinál után a Consulta-, Dataria- és S. Felice-palotákat is elvették tőle s ezzel igen érzékeny anyagi károsodást okoztak neki. A kár annál érezhetőbb volt, mivel Pius természetesen nem fogadta el a garanciális törvényben megajánlott dotációt. 1872. nov. 12-én, mikor Sella pénzügyminiszter személyesen ajánlotta fel az első részletet, Antonelli bíboros útján tudtára adatta neki, hogy a szentszék semmit sem fogadhat el a kormánytól, mert a kárára elkövetett jogfosztások egyikét sem ismerheti el befejezett ténynek.

Az anyagi károknál még súlyosabbak voltak a személyi üldözések. Mert a kormány szektárius fanatizmusában az apró tűszúrásoktól az ezrek és ezrek egzisztenciájába vágó durva jogtiprásokig a zaklatás minden nemét igénybe vette azok ellen, akikben gyűlölt ellenfelének, a pápának munkatársait látta. Ha már öt magát a világra való tekintettel egyenesen nem támadhatta meg, legalább azzal igyekezett megkeseríteni életét, hogy minél több akadályt gördített lelki hatalmának gyakorlása elé. E téren két legkiemelkedőbb tette az 1873. jún. 19-iki és az 1875. jún. 7-iki törvény volt. Az előbbiben eltörölte az összes szerzetesrendeket s vagyoniuk likvidálására külön felszámoló bizottságok (*giunták*) szervezését rendelte el, az utóbbiban pedig az egyházi rendre is kiterjesztette a katonai szolgálati kötelezettséget.

Az alsóbb klérussal egyidejűleg a püspökök ellen is rendszeres üldözést indítottak. Ellenük főleg a garanciális törvény 16. szakaszában körülírt királyi *exequatur*-t használták fegyverül. Amelyik püspök vonakodott királyi *exequatur* alá bocsátani kinevezési okmányát, attól a kormány megtagadta elismerését, nem szolgáltatta ki neki a püspöki jövedelmeket s nem bocsátotta rendelkezésére a püspöki palotát. Ebből számos összeütközés támadt, ami igen sok esetben a vonakodó főpapok erőszakos elűzésére vezetett. A helyzetre jellemző, hogy 1875-ben már 33-ra emelkedett az elűzött érsekek és püspökök száma. Még tovább mentek az *egyházi hivattal való visszaélés* ellen hozott törvény megalkotásával, melyben börtönbüntetéssel és pénzbírsággal fenyegettek minden egyházi férfit, aki a fennálló rend ellen szót mer emelni (1877).

Az egyházi rend mellett nem kímélték a világi hívőket sem. Hiszen a liberális-radikális politika végső célja az egyház hatókörének minél szűkebb korlátok közé szorítása és a közélet teljes laicizálása volt. Ezért különösen a vallásos nevelés szárnyait iparkodott megnyirbálni. Az egyetemek teológiai fakultásait sorra megszüntették, majd az egész vonalon kötelezővé tették a községi iskolák látogatását, melyekben a vallástant csak azon gyermekek számára adták elő, kiknek szülei ezt kifejezetten kívánták. E mellett a legközönségesebb vandalizmustól sem riadtak vissza. A kolostorok után a templomokat is profanizálták. Sokat egyszerűen leromboltak vagy bezárattak, másokat szertárakká, hadi iskolákká vagy éppen lovardákká alakítottak át. Ugyanakkor azonban Rómában minden tőlük telhető módon előmozdították a különböző protestáns felekezetek templomépítő törekvéseit.

Nyilvánvalóan rosszhiszemű és gyűlölködő eljárása azonban a legkevésbé sem akadályozta a kormányt abban, hogy időnként a nagylelkűség mezében ne tetszelegjen a világ előtt. Így 1871. szept. 27-én a parlament megnyitása alkalmával ezt mondatta a királlyal: „Miután a szabadság nevében támadtunk föl, a szabadságban és a rendben kell az erő és a kibékülés titkát keresnünk. Proklamáltuk az államnak az egyháztól való elszakadását; és elismervén a lelki hatalom teljes függetlenségét, bízunk kell, hogy Róma mint Olaszország

fővárosa a pápaság békés és tisztelt széke maradhat”. 1873. nov. 15-én pedig ezeket a szavakat adta ugyancsak a király szájába: „Olaszország bebizonyította, hogy Róma az ország fővárosává lehetett anélkül, hogy a pápa függetlensége lelki hivatalának gyakorlásában és a katolikus világhoz való vonatkozásaiban megsorbított volna”.

IX. Piust mérhetetlen keserőséggel töltötte el Viktor Emánuel kormányának álnoksága és egyházüldöző fanatizmusa. Minden újabb egyházellenes törvény és rendelet csak élesztette keserűségét és szinte a paroxizmusig fokozta bizalmatlanságát, mellyel a forradalom szomorú napjai óta az *unita Italia* megszemélyesítőinek minden lépését kísérte. Keserűsége és harcos energiája időnként kemény hangú tiltakozásokban tört ki. Zarándokfogadások alkalmával mondott beszédekben, leveleiben és enciklikáiban újra meg újra erős szavakkal bélyegezte meg Olaszország hitszegő eljárását s egyben iparkodott ráterelni a világ figyelmét a garanciális törvény elégtelenségére. Különösen élete legvégén, 1877. márc. 12-én mondott *Luctuosis* kezdetű allokúciójában használt erős kifejezéseket az ellene elkövetett merényletek és szöszegések hosszú láncolatának megbélyegzésére. A kormányajtó felszisszent a szokatlan igazmondásra s egyenesen felségsértéssel vádolta a pápát. A minisztertanács külön ülésben foglalkozott az allokúció ügyével és csak hosszas tanácskozás után járult hozzá terjesztésének megengedéséhez. De egyúttal szükségesnek látta, hogy hatásának ellensúlyozására egy külön körlevéllel forduljon az európai közvéleményhez. A körlevél elkészítésére Mancini külügyminiszter vállalkozott, aki márc. 17-én közzétett iratában szenvedélyességet és hálátlanságot vetett a Szentatya szemére s egyúttal megragadta az alkalmat, hogy újabb babérokat fonjon a „nemeslelkű” olasz kormány homlokára. „Bizonyára – mondotta – nincsen Európában még egy rendezett kormány, mely hasonló sértést eltűrnie és megengedné a nép nyílt fölhívását a fennálló politikai intézményeknek és országos törvényeknek kijáró engedelmesség megtagadására.”

Az érdekek ilyen összeegyeztethetetlen ellentétessége mellett természetesen gondolni sem lehetett a kibékülésre. Pius a megszállás állandósulása óta még hajthatatlanabban ragaszkodott a *Non possumus* elvhez, mint bármikor valaha. Ha a kritikus napokban egy-egy pillanatra föl is merült lelkében a gondolat, hogy talán jobb volna kitérni a küzdelem elől s valahol Rómán kívül keresni új központot az egyház számára, ez csak múló tervezgetés, átfutó felhő maradt. Az örökvároshoz fűződő nagy érdekek tudatában határozottan elutasította magától a kísértést; inkább magára vállalta az önkéntes fogság ezernyi-ezer kellemetlenségét és zaklatását, mintsem hogy meghátrálásával vagy kislelkű lemondásával megrövidítse az egyház érdekeit. Kitartását nagymértékben élesztette az a körülmény, hogy csak ideiglenesnek tekintette az új állapotot. Egyrészt nem bízott az *unita Italia* életképességében; összeomlását bármely pillanatban bekövetkezhetőnek tartotta. Másrészt meg szentül hitte, hogy a nemzetek lelkiismerete és igazságszeretete előbb-utóbb fellázad a nyilvánvaló jogtiprás ellen s elégtételt szolgáltat neki a szenvedett méltatlanságokért. Még élte alkonyán is bízott az egyházi állam visszaállítását célzó háború lehetőségében. Még 1876. decemberében is így beszélt: „Mi hozzátok hasonlóan mindig készen állunk, hogy megsuhogtassuk kardunkat, amikor ezt az Úr elérkezettnek látja”.

Ez az erős, soha egy percre meg nem ingó hit állandóan ébrentartotta állhatatosságát. Az elvtől, a területi függetlenség visszakövetelésétől egy pillanatra sem pártolt el, de a részletekre nézve hajlandó lett volna alkuba bocsátkozni. Hiszen már 1871. ápr. 26-án kijelentette d'Harcourt francia követ előtt: „A szuverénség visszaszerzésére ma már nem lehet törekedni úgy, mint valaha; én jobban tudom ezt, mint bárki más. Amit én kívánok, az mindössze egy darabka föld, melyen a magam ura lehetnék. Nem mintha visszautasítanám, ha tartományaim visszaadását felajánlanák; de amíg híjával vagyok ennek a kis földzúgnak, addig nem gyakorolhatom lelki feladataimat egész terjedelmökben”. Mivel a kormánytól és általában a hivatalos köröktől semmit sem remélhetett, időnként megpróbált a király belátására és lelkiismeretére apellálni. E tekintetben legmeghatóbbak és egyben

legmegrendítőbbek voltak a Windischgraetz herceg vezetése alatt 1875. ápr. 12-én eléje járult nemzetközi küldöttséghez intézett szavai: „Szavammal – mondotta – egyenesen a királyhoz fordulok, kinek főséges családjában szentek is voltak és atyai szeretettel és szent tisztem által sugallt buzgalommal mondom neki: Felség! Főséges elődeinek, a bold. Szűz Máriának és magának Istennek nevében és – hozzáteszem – saját érdekében kérve-kérem önt, ne terjessze ki kezét, hogy az egyház kárára újabb törvényeket aláírjon és szentesítsen ... Fölség, isteni félelemből, saját alattvalói és a társadalom javáért ne öregbítse bűneinek számát, ne terhelje lelkiismeretét az egyház új vértanúságaival”.

De hiába, az egyház és állam közt megnyílt szakadékot semmiféle mesterkedéssel nem sikerült betönni, sem áthidalni. A Vatikán és Quirinál harca napról-napra ádázabbá vált. A római kérdés a külső látszat és a vezető politikusok minden erőfeszítése ellenére hova-tovább legégetőbb kérdése lett az olasz államéletnek, mely a külső és belső politikában egyaránt döntőleg éreztette hatását. Legsúlyosabb következménye a nemzet megoszlása volt. Mert az 1870. évi események nyomán fájdalmas szakadás támadt az olasz közéletben. A hívő katolikusok csak idegenkedéssel tudtak föltekinteni új hazájukra, mely legfőbb lelki atyjuk jogainak durva megsértésével s az egyház legéletbevágóbb érdekeinek lábbal tiprásával jött létre. Lelkükben a vallásos és hazafias kötelességek összebékíthetetlen ellentétekként állottak egymással szemben. A *non expedit*-elv szigorú keresztülvitele még érezhetőbbé tette a kötelességek e tragikus összeütközését. A római penitenciária ugyanis már 1868. febr. 29-én megtiltotta a katolikus hívőknek a parlamenti választásokban való részvételt (*attentis omnibus circumstantiis non expedit*), mert a képviselőktől megkövetelt eskü letévésében nem alaptalanul az egyházi állam elrablásának közvetett szentesítését látta. Róma elfoglalása után egész Itáliára kiterjesztették e tilalmat s innét kezdve a katolikusokra nézve szigorúan kötelező lett az az elv, hogy a választásokban sem mint szavazók, sem pedig mint jelöltek nem vehetnek részt. (*Nè eletti, nè elettori!*) IX. Pius 1874. okt. 11-iki audienciáján mondott beszédében kifejezetten helyeselte ezt az elvet, melyet különben a *Szent Officium* már 1868. jún. 30-án szigorúan kötelező tilalomnak (*divieto*) nyilvánított.

Ennek a tilalomnak súlyos kihatásai lettek a belpolitikára. Mert a kínos meghasonlás következtében az ifjú állam éppen azon polgárainak közreműködését volt kénytelen nélkülözni, akik világnézetüknél és erkölcsi felfogásuknál fogva leginkább hivatva lettek volna a monarchia ingatag alapjainak alátámasztására és megszilárdítására. A katolikus választók távolmaradása hosszú időre szabad kezet biztosított a baloldali pártoknak, ami viszont az antiklerikális, ultraradikális és köztársasági mozgalmak elhatalmasodását eredményezte. Emiatt az olasz monarchia évtizedeken át nem tudott megerősödni és igazán nemzeti intézménnyé válni. Nem kevésbé megszenvedte a konzervatív elemek távolmaradását a parlament és a közélet. Mindkettőt a radikalizmusnak és a szabadkőművességnek könnyű fajsúlyú, de kíméletlenül törtető képviselői özönlöttek el, akik csillogó, de semmi komoly tartalmat nem takaró retorikájukkal sokáig akadályozták a nemzetfenntartó erők egyensúlyba jutását.

Még bizonytalanabb volt a helyzet kifelé. Mert ha a hatalmak hallgatásukkal el is ismerték a garanciális törvénnyel teremtett új helyzetet, állandóan fennforgott a veszedelem, hogy az első komoly konfliktus újból napirendre tűzi az egyházi állam kérdését. Hiszen nem kellett hozzá semmi más, mint hogy valamelyik kevésbé jóakarátú hatalom fölvesse az adott garanciák nemzetközi felülvizsgálásának eszméjét. Így a római kérdés nyílt seb maradt az olasz állam testén, mely minden pillanatban veszélyes komplikációkat idézhetett föl. A Vatikán foglyának állhatatos ragaszkodása elvett birtokaihoz és némaságában is hangos tiltakozása a dolgok új rendje ellen nagyon kellemetlen mementó volt a hatalom birtokosaira nézve, melyre csak aggodalommal tudtak gondolni.

## V. XIII. Leo pápa és a római kérdés (1878–1903)

A római kérdés elmérgesedése az egyházat és az államot egyaránt nagyon megviselte. Érthető tehát, hogy a béke után való sóvárgás egyre általánosabbá vált. Még a különben egyházellenes érületű politikusok körében is napról-napra jobban hódított. Míg azonban IX. Pius állott az egyház élén, gyerekes álmodozás volt gyökeresebb rendszerváltozásra számítani. Mert az agg pápa sokkal többet szenvedett és csalódott, másrészt meg sokkal határozottabban lekötötte magát a *Non possumus* álláspontja mellett, hogysen rá tudta volna magát szánni az eddig járt ösvény elhagyására. Az ő számára már nem volt visszafordulás, hanem csak továbbhaladás a megkezdett úton. Ő maga is tudatában volt ennek. Ezt mutatják a lengyel Czacki prelátushoz, a későbbi párizsi nunciushoz intézett szavai: „Az én rendszerem és az én politikám már idejüket múlták. De túlságosan öreg vagyok hozzá, hogy irányt változtassak. Ez már utódomnak lesz a dolga”. És ha már a pápától nem lehetett békülékenységet várni, környezetére még kevésbé lehetett e tekintetben számítani. Antonelli bíboros, a Vatikán politikájának teljhatalmú irányítója, talán még elszántabb ellenfele volt az új Olaszországnak, mint maga a pápa. Utóda, Simeoni bíboros, a korábbi madridi nuncius szintén az engesztelhetetlenek pártjából került ki.

Mivel így IX. Pius életében a feszültség enyhülésére többé számítani nem lehetett, mindenkinek reménye az új, az eljövendő pápa felé fordult. A *papa conciliante* várása majdnem olyan erős és általános lett, mint a *papa angelicus* utáni sóvárgás volt a késő középkor misztikusainál. Az olasz közvélemény reményeiben bizonyos fokig a külföld is osztozott. A virágjában lévő liberalizmus ugyanis nem tudta megbocsátani IX. Piusnak a Syllabust és az infallibilitás dogmáját s minden bizalmát abba helyezte, hogy utódja modernbb gondolkodású lesz és több megértést fog tanúsítani az új idők követelményeivel szemben.

A várakozás és reménykedés e feszült napjaiban következett be IX. Pius halála. (1878. febr. 7.) Utódjává a bíborosok Pecci Joachim perugiai püspököt választották XIII. Leo néven. (1878. febr. 20.) A választás hírért világszerte kitörő örömmel fogadták. Különösen Olaszországban volt nagy az öröm. Még azok a körök is, melyek egyébként gyűlölettel és megvetéssel tekintettek a pápaságra, meglepéssel fogadták a konkláv kimenetelét. A liberális lapok valóságos legendákat írtak az új pápa szabadelvű felfogásáról. Bizonyosságul hivatkoztak a garibaldiánus Carini tábornokkal és Gualterio márkival szőtt barátságára s az olasz egység prófétájához, Giobertihez való meleg és bensőséges viszonyára. Mások meg arra emlékeztettek, hogy Pecci püspök annakidején, az 1859-i háború kitörésekor megáldotta az osztrákok ellen harcba siető önkéntesek zászlóját s később fényes gyászistentisztelettel adózott a lombardiai harctereken elesett hősök emlékének. Sőt akadtak olyanok is, akik az új pápa hosszú perugiai visszavonultságát a hatalmas államtitkár, Antonelli bíboros személyes antagonizmusával és a leendő pápának a hivatalos egyházpolitika irányától sokban eltérő felfogásával próbálták összefüggésbe hozni. Ilyen és ehhez hasonló, irányzatosan kiszínezett vagy hamisan értelmezett semmiségek alapján alakult ki az a felfogás, hogy XIII. Leóban ízig-vérig modern ember került IX. Pius örökébe, aki teljes megértéssel és méltánnyalással közeledik az új idők követeléseire és feladataihoz, aki belenyugszik a befejezett tényébe s anachronisztikussá vált jogok meddő visszakövetelése helyett kizárólag a vallás terére korlátozza tevékenységét. A konkláv berekesztésekor általános volt a hit, hogy Pecci Joachimmal az óhajtott békülékeny szellem vonul be a Vatikán falai közé. Az olasz államtest régi sebének orvoslása, a római kérdésnek kielégítő rendezése bizonyosnak és egészen közelesőnek látszott.



Mindez azonban csak fikció, közismert tények tudatos vagy öntudatlan elferdítése volt. Valójában a perugiai püspök teljesen azonosította magát IX. Pius és Antonelli bíboros római politikájával és éppen a harc legforróbb napjaiban, 1860. febr. 12-én egy tüzeshangú pásztorlevélben kelt védelmére a pápa világi uralmának s azontúl is ő maradt az umbriai püspöki kar ellenállásának éltető lelke. Azok az ékesszavú óvások és memorandumok, melyeket a püspökök időnkint a piemonti kormány elé terjesztettek, mind az ő tollából kerültek ki. Szókimondó bátorságáért egy ízben törvényszék elé is állították.

De a liberális sajtó és a nyomában járó közvélemény naiv optimizmusában csak a neki tetsző tényeket vette tudomásul, s ezekből kiindulva, egészen hamis képet rajzolt az új pápa egyéniségéről és törekvéseiről. Így aztán nem maradhatott el a kiábrándulás. Már az is némi csalódást okozott, hogy a koronázása alkalmával (márc. 3.) mondott beszédében Leo nemcsak hogy nem ejtette ki az áhított engesztelő ígét, hanem ellenkezőleg óvatosan került minden politikai vonatkozást. Még lehangolóbb hatása volt első allokuciójának (1878. márc. 28.), melyben egyebek közt a szentszék gyászos helyzetét és a világi uralom erőszakos elrablását is említette. De a mesterségesen élesztett illúziók teljes szétfoslása csak az első enciklika megjelenése után (1878. ápr. 21.) következett be. A társadalom bajainak okait és orvosszereit kutatva, a pápa olyan részletesen és olyan határozott szavakban tárta föl benne a római kérdés egyoldalú rendezésének veszedelmét, hogy szavait lehetetlenség volt félreérteni vagy másra magyarázni. „Azért is, – mondja többek közt – hogy tőlünk telhetőleg ezen szentszék jogait és szabadságát megóvjuk és fenntartsuk, ... követeljük, hogy ismét azon állapotba helyeztessünk vissza, melyet az isteni bölcsesség a római pápák számára már régóta megteremtett. Ezen visszahelyezés követelésére ... nem ösztönöz minket hatalmi törekvés vagy uralkodási vágy, hanem tisztünk készletet rá és szent eskünk; azonkívül nemcsak azért követeljük, mert a világi fejedelemség szükséges a lelki hatalom teljes szabadságának megóvására, hanem azért is, mert a tapasztalat azt bizonyítja, hogy midőn az apostoli szék világi fejedelemségéről van szó, a közjónak s az egész emberi társadalomnak érdeke forog kérdésben. Azért el nem mulaszthatjuk, hogy hivatalunknál fogva, mely az egyház jogainak védelmét szent kötelességünké teszi, mi is ezen levelünkben teljesen magunkévá ne tegyük, s ismételten meg ne erősítsük mindazon kijelentéseket és tiltakozásokat, melyeket szent emlékü elődünk, IX. Pius pápa a világi fejedelemség elfoglalása s a római egyház jogainak tiprása ellen több ízben s ismételten tett.” A pápa szavai szíven találták a fellengzős reményeket. Az optimizmus csillogó légvárai a valóság első érintésére üres szappanbuborékoknak bizonyultak. Filopanti képviselő már máj. 9-én kijelentette: „Álmaink és reményeink szétfoslottak. XIII. Leo beszélt s habár alakilag szelídebb mérséklettel, mégis úgy beszélt, mint IX. Pius”.

Az első tiltakozást hamarosan követte a második, a váratlanul elhalt Franchi államtitkár utódjához, Nina bíboroshoz intézett levél, mely annál jelentősebb volt, mivel a szentszék függetlenségének és az egyházi állam visszaállításának követelését a követendő egyházpolitikai program legsarkalatosabb pontjaként említette (1878. aug. 27.). De még ennél is határozottabb s formájánál fogva ünnepélyesebb volt a harmadik óvás, mely szintén rövidesen, alig féléven belül követte a másodikat. Az újabb felszólaláshoz a külső alkalmat Triepi preláts kezdemenyézése szolgáltatta, akinek szorgalmazására 1879. febr. 22-én 1302 lap és 15.000 katolikus hírlapíró képviselőjében mintegy ezer publicista gyűlt össze a Vatikánban. A pápa nagy örömmel fogadta a sajtó munkásait és lelkes szavakban buzdította őket az egyház jogainak és a szentszék függetlenségének védelmére. Különösen lelkükre kötötte, hogy küzdjenek azon balhiedelem ellen, mintha az egyháznak nem volna szüksége világi uralomra. „Az isteni Gondviselés – mondotta – az egyház hatalmának szabad gyakorlását biztosítandó, az első korszak viszontagságai után a világi fejedelemséget juttatta a római egyháznak s azt akarta, hogy e fejedelemséget sok század beláthatatlan válságai közt is, mialatt trónok és birodalmak tűntek el, megtartsa. Ez oknál fogva, s nem hatalmi vágytól s

uralkodási viszketegségtől indítatva, kötelességöknek ismerték a pápák a római egyház jogait féltékenyen óvni s megvédeni valahányszor e világi fejedelemségüket ármány vagy erőszak fenyegette s elődeink példáit követve mi is e jogokról le nem mondunk, azokra mindig igényt tartunk s ezentúl is tartani fogunk. Ennélfogva ti, kik rendületlenül ragaszkodtok Szent Péter székéhez s készek vagytok a szentszék érdekeit mindhalálig védelmezni, szívvel-lélekkel, szóval és írásban fejtegetsetek a világi fejedelemség szükségességét a lelki hatalom szabad gyakorlására, s a történet fonalán mutassátok ki, hogy ez uralom olyan jogi alapon áll, melynél érvényesebb jogcímet a földön egyáltalában nem találni.”

E beszéd hatása egyenesen lesújtó volt. A *Gazetta d'Italia* államveszélyességgel vádolta s a parlamentben interpellációk hangzottak el miatta. Talmi igazságügyminiszter külön köriratban utasította az ügyészségeket, hogy a beszéd terjesztésének ne állják útját, de fejtegetését szigorúan büntessék.

Az egy éven belül elhangzott háromszoros tiltakozás a legmegrögzöttebb optimistákat is kiábrándította. Be kellett látniok, hogy a legfőbb tényező, a pápa egyéniségének és szándékainak ismerete nélkül csinálták számításait, mikor néhány jelentéktelen epizódból komoly békülési szándéokra következtettek. Az elhangzott nyilatkozatok nemcsak az iránt nem hagytak fenn semmi kétséget, hogy az új pápa nem hajlandó belenyugodni a befejezett tényébe, hanem elárulták azt is, hogy adandó alkalommal cselekvőleg is meg fogja kísértetni a fejlődés új irányának visszaterelését az elhagyott régi mederbe. A szavakat kísérő tettek mihamar megmutatták, hogy XIII. Leo nyilatkozatainak mérsékeltebb hangja ellenére is hasonlíthatatlanul veszedelmesebb ellenfél, mint IX. Pius volt, mert diplomáciája hatékonyabb és messzebbre elágazó és így jobban meg tudja adni szavainak a nyomatékot.

Az új pápa ugyanis mindjárt trónfoglalása után nagyarányú diplomáciai tevékenységbe kezdett és ügyességével, rátermettségével rövidesen Európa vezető diplomatái közé küzdötte fel magát. Diplomáciai tevékenysége elé két célt tűzött, melyek a gyakorlatban sokszorosan érintkeztek egymással, sőt akárhányszor teljesen egymásba folytak; nevezetesen emelni akarta az egyház tekintélyét a megszakadt vagy meglazult diplomáciai viszonyok fölfrissítésével és kimélyítésével, másrészt meg akarta szilárdítani a pápaság hatalmi állását az egyházi állam valamilyen formában való visszaszerzésével. Ez a kettős célkitűzés végigkísérte egész uralkodását és mindvégig legjellegzetesebb vonása maradt negyedszázados pontifikátusának.

Kettős céljának megfelelően Leo mindenekelőtt a IX. Pius utolsó éveiben reménytelenül elmérgesedett német kultúrharcot akarta leszerelni, hogy azután a megbékélt Németország erkölcsi segítségére támaszkodva, annál nagyobb sikerrel indíthassa meg az egyházi állam visszaszerzését célzó akcióját. Vállalkozásának sikerét jelentékenyen megkönnyítette az a körülmény, hogy Bismarck ekkor már világosan látta a kultúrharc továbbfolytatásának céltalanságát és egy merész kanyarulattal épp ekkortájt fordította át a birodalom kormányrúdját konzervatív irányba. A kancellárnak tehát éppen kapóra jött a pápa békekészsége és annál örömebb kapott rajta, mivel remélte, hogy ily módon a legnagyobb német konzervatív pártot, a katolikus centrumot is könnyebben megnyerheti politikájának. Így nem volt nehéz alapot találni a tárgyalásra. A romok eltakarítása rövidesen meg is indult és olyan biztatóan haladt előre, hogy 1881 végén ismét helyre lehetett állítani a hét évvel korábban (1874) megszakadt diplomáciai összeköttetést és Schlözer Kurt személyében ismét el lehetett küldeni a birodalom képviselőjét a Vatikánba.

De amilyen mértékben javultak a német viszonyok, ugyanolyan mértékben romlott a szentszék olaszországi helyzete. A pápa időről-időre szabályszerűen visszatérő tiltakozásai ugyanis érthetőleg nagy idegességet keltettek az olasz közvéleményben. A hangulat, különösen a radikális pártok és a római csöcselék körében napról-napra pápaellenesebbé vált. A lelkek mélyén izzó gyűlölet lármás tüntetésekből és az antiklerikális sajtó féktelen hangú

izgatásaiban lobbant ki, melyek mintegy illusztrációs anyagul szolgáltak a pápa sűrűn ismétlődő panaszaihoz. Mivel a kormány jóformán semmit sem tett a zavargók megfenyítésére, a csőcselék magatartása egyre kihívóbb lett és nemsokára olyan világbotrány felidézésére vezetett, mely örök időkre szégyenfoltja marad az új Róma történetének. A botrányra IX. Pius hamvainak átszállítása szolgáltatta az alkalmat. A pápa ugyanis a kormányközegek tudtával 1881. júl. 12. és 13-ika közötti éjszaka, lehetőleg csendben, a *S. Lorenzo fuori le mura* egyházba akarta vitetni elődjének hamvait. Mivel azonban a hatóságok a legelemibb óvintézkedéseket is elmulasztották, az egyházellenes körök biztatására többszáz suhanc megtámadta a hívők ezreitől kísért gyászmenetet és olyan botrányos verekedést rögtönzött, hogy a Times szerint az embernek szégyenkeznie kellett miatta az emberi természet felett.

A brutális támadás híre mindenütt nagy megbotránkozást és felháborodást keltett. Még a liberális sajtó is keményen megróttta miatta a római kormányközegeket. De legkínosabban mégis a pápát érintette az eset. Hónapokig nem tudott napirendre térni fölötte. Először Jacobini államtitkár útján erélyes hangú tiltakozást küldött a vatikáni diplomáciai testülethez (júl. 21.), majd néhány nappal később, mikor Mancini külügyminiszter a klerikális körök kihívó magatartásának számlájára akarta elkönyvelni az egész tüntetést és büntetés helyett még magasztalásokkal halmozta el a tüntetők „nemes patriotizmusát”, újból visszatért a merényletre. A bíborosi testülethez intézett beszédében keservesen panaszkodott helyzetének túrhetetlensége miatt, mely akarata ellenére fogságra kárhoztatja. „Különben is nyilvánvaló volt, – mondotta – hogy kemény és elviselhetetlen a mi kényszerhelyzetünk; ezt azonban a legújabb esemény még nyilvánvalóbbá tette s megértethette a világgal azt, hogy ha a dolgok jelen állapota ránk nézve keserves, még aggasztóbb a bekövetkező eshetőségektől való félelmünk ... Ennélfogva világosabb, mint valaha, hogy a pápa Rómában csak mint a Vatikán foglya élhet... Minden reményünket Istenbe helyezve, elszántuk magunkat, hogy teljes erőfeszítéssel fogunk küzdeni az egyház sérthetlenségéért, a pápa függetlenségéért s az apostoli szék jogaiért és méltóságáért – se küzdelmünkben nem hátrálunk meg semminemű nehézség elől s nem sokallunk fáradalmat és munkát.” (Aug. 9.)

A Szentatya panaszja világszerte visszhangra talált. Százával érkeztek hozzája a részvétnyilatkozatok, melyek kemény szavakkal kárhoztatták az elvetemült merényletet. De a részvétnyilvánításoknál sokkal fontosabb eredmény volt a római kérdés napirendre kerülése. Mert a júliusi tüntetés minden eddigi incidensnél meggyőzőbben mutatta, hogy a katolikus egyház feje a garanciális törvény minden szépítgetése ellenére fogoly, aki a Vatikán területén kívül egyetlen lépést sem tehet durva inzultusok veszedelme nélkül. Ennek a ténynek felismerése bizonyos fokú hajlandóságot keltett a sajtóban, sőt az irányadó politikai körökben is a kérdés igazságosabb és kielégítőbb rendezésének szorgalmazására. Maga Bismarck is élénk érdeklődést tanúsított az ügy iránt, sőt egyideig úgy mutatta, mintha a világi uralom visszaállításától sem idegenkednék. Érdeklődésében azonban több volt az önzés és a politikai számítás, mint az őszinte jóakarat. Anélkül ugyanis, hogy lekötötte volna magát, szívesen hallgatta, sőt kéz alatt még bátorította is a Vatikán reményeit, hogy így egyrészt siettesse a kultúrharc teljes leszerelését célzó diplomáciai tárgyalások kedvező befejezését, másrészt alkalmas ütőkártyát nyerjen a tervbe vett hármasszövetség összekovácsolásához. Különösen az utóbbi tekintet, az olasz közvélemény befolyásolása és a kormány mielőbbi elhatározásának kierőszakolása játszott nagy szerepet a vatikáni körök törekvéseivel szemben tanúsított magatartásában.

A vaskancellár szándékait leghívebben a hozzá közel álló sajtó tükröztette vissza, mely a júliusi események utóregzéseként heteken át behatóan foglalkozott a római kérdés fölvetésének eshetőségeivel és kilátásaival. A hadjáratot a berlini Post vezette be, melynek a kancellárral való közeli kapcsolata általánosan ismert volt. A nagytekintélyű lap azzal a hírrel kapcsolatban, hogy a pápa a júliusi botrány hatása alatt komolyan foglalkozik az örökváros

elhagyásának gondolatával, három terjedelmes és nagy feltűnést keltett cikkben (dec. 2.: *Die Lage des Papstes*, 11.: *Die Krisis im Papsttum*, és 18.: *Die römisch-deutsche Frage*) kifejtette, hogy a Vatikán csak önkéntes száműzetésbe távozásával kényszerítheti rá Olaszországot a római kérdés kielégítőbb rendezésére és a nemzetközi garanciák elvének elfogadására. A *Post* e cikkei annál nagyobb port vertek fel, mivel velük egyidejűleg más tekintélyes sajtóorgánumok, mint a *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, *Germania*, *Kölnische Zeitung*, *Kreuzzeitung* és a *Preussische Jahrbücher* is részletesen foglalkoztak a kérdéssel.

És ha már Németországban ilyen nagy figyelmet keltett a római kérdés napirendre kerülése, Olaszországban még nagyobb volt a hatás. Az olasz közvélemény és sajtó heteken át lázban égett. A közszájon forgó rémhírek és ellenőrizhetetlen sajtó-kacsák még fokozták az általános izgalmat. Így éppen a *Post* cikkeinek megjelenése idején híre futamodott, hogy Busch helyettes külügyi államtitkár Bismarck megbízásából Rómába érkezett, hogy a pápát és Jacobini államtitkárt Róma elhagyására bírja s egyben meghívja őket Fuldába. Még a kormányhoz közel álló újságok is tele voltak aggodalommal és pesszimizmussal. A hivatalos *Diritto* dec. 28-i száma pl. közvetlenül küszöbön állónak jelezte Bismarck jegyzékének megérkezését, melyben egyéb hatalmakkal egyetemben meghívja Olaszországot is a pápaság jogállásának szabályozására.

Külső jelek után ítélve tehát a római kérdés hivatalos fölvetése egészen közeli, minden pillanatban bekövetkezhető lehetőségnek látszott. A hivatalos Olaszország mindennap rettegéssel gondolt a holnapra, mely esetleg megpecsételi halálos ítéletét. Segítség sehonnan sem várhatott. Franciaországra a félévvel előbb lejátszódott tuniszi incidens miatt nem számíthatott, a központi hatalmakhoz való viszonya pedig még teljesen tisztázatlan volt. Ilyen körülmények közt a római kérdés feszegetése könnyen nemzeti egységébe kerülhetett volna.

De a várt és rettegett fordulat még sem következett be. Amely pillanatban a római államférfiak tudatára eszméltek, hogy hazájuknak Németország és Ausztria-Magyarország oldalán van a helye, a német sajtókampány azonnal ellanyhult. A *Kreuzzeitung* néhány nappal később már ilyen hangnemben írt: „Ami Bismarck hercegnek Rómára és a pápa „örökségére” vonatkozó állítólagos szándékait illeti, csupán gyanítjuk, hogy ő, tekintettel a külső és belső politikára, a pápaság helyzetének nemzetközi rendezését óhajtja; különben, amennyire mi tudjuk, a kérdés még csak az előkészítő tárgyalások stádiumában van és a hivatalos sajtónak idevonatkozó hírei merőben tapogatózásoknak tekinthetők”. Másrészt a *Post* is sietett kijelenteni, hogy cikkeit nem ellenséges szándék sugallta.

De mégis vétenénk a történeti igazság ellen, ha Bismarck római politikájában csak taktikázást s az olasz államférfiak megfélemlítésére szánt blöfföt látnánk. Mert bármily sok volt benne az önzés, nem nehéz mögötte bizonyos fokú önzetlenséget és eszményi lendületet is észrevennünk. Kétségtelen, hogy Bismarck 1881 végén komolyan gondolt a pápaság helyzetének javítására és ha tisztán diplomáciai eszközökkel meg lehetett volna oldani, minden bizonnyal napirendre tűzte volna a római kérdést. Jellemző e tekintetben, hogy mindjárt a hármasszövetséget előkészítő érdemleges tárgyalások megindulásakor egy tisztességes, a pápa által is elfogadható *modus vivendi* létesítéséhez akarta kötni a szövetség megkötését. Később Kálnoky osztrák-magyar külügyminiszter ellenkezése miatt feladta ugyan ebbéli álláspontját, de annál nagyobb szívóssággal harcolt a garanciális szerződés terve ellen, mert semmilyen formában sem akart jótállást vállalni Róma és az egyházi állam birtokáért. Így történt, hogy az 1882. máj. 20-án aláírt hármasszövetségi szerződés az olaszok minden fáradozása ellenére nem garanciális, hanem *védelmi szerződés* formájában jött létre s mint ilyen semminemű garanciát sem tartalmazott a pápa esetleges restaurálási törekvéseivel szemben. A nagy kancellár tehát ebben az esetben is a *becsületes alkusz* szerepét játszotta s később nyugodt lélekkel mondhatta: „Mi a magunk részéről csak annyit ígértünk, hogy külföldről jövő támadással szemben megvédelmezzük Olaszországot”.

De bármennyire vigyázott Bismarck a szentszék érdekeinek megóvására s bármennyire óvakodott útját vágni a római kérdés későbbi fölvetésének, a hármasszövetség létrehozásával mégis kedvezőtlen irányban befolyásolta a jövő fejlődést és bizonytalan messzeségbe tolta ki a várva-várt kedvező megoldást. Ezért magatartása Rómában óriási csalódást keltett. Különösen az „engesztelhetetlenek” pártja szemlélte nagy elégtelenséggel a dolgok új alakulását. Magát a pápát is rendkívül érzékenyen érintette a vérmes reményekkel kísért akció siralmas vége. De mint mindig, most is tudott parancsolni egyéni érzelmeinek. Egyéni keserűségét nem tekintette elegendő oknak egyházpolitikai és diplomáciai törekvéseinek megváltoztatására, nevezetesen német politikájának és Bismarckhoz való viszonyának revideálására. A hatalmas német birodalom barátságának keresése ezentúl is sarkalatos pontja maradt programjának. Másrészt Bismarck is rajta volt, hogy méltónak mutassa magát a beléje helyezett bizalomra. Tőle telhetőleg előmozdította a folyamatban lévő tárgyalások sikerét, siettetett az egyházellenes törvényhozás romjainak eltakarítását. De ezenkívül is talált rá módot, hogy a pápa iránt érzett kivételes nagybecsülését és tiszteletét kimutassa. Így jórészt az ő kezdeményezése volt Frigyes porosz herceg és trónörökös 1883. évi vatikáni látogatása, mely Európa-szerte nagy feltűnést, a kúria bizonyos köreiből pedig újabb reményeket keltett. A látogatás fényes külső keretek közt folyt le, de semmi gyakorlati eredménnyel nem járt, mert a királyi herceg megfelelő utasítások és felhatalmazás hiányában gondosan került minden szót vagy fordulatot, mely túlment volna a pusztán udvariasság szabályain. Emiatt a római kérdés szóba sem jöhetett.

Sokkal jobban sikerült és a vatikáni körök várakozását is jobban kielégítette Bismarck másik kedveskedése, a Karolina-szigetek ügyében való bíraskodás, mely a pápaság történetének legfényesebb emlékeit varázsolta vissza. Németország és Spanyolország között ugyanis 1885 nyarán az óceániai Karolina-szigetek hovatartozásának kérdéséből kifolyólag olyan éles konfliktus támadt, hogy már-már a háború kitörésétől lehetett tartani. Ekkor Bismarck egy merész ötlettel a pápát kérte föl közvetítőnek. XIII. Leo természetesen készörömet elfogadta a megtisztelő meghívást, mert a pápaság legnemesebb hagyományainak folytatását és tekintélyének nagymérvű emelkedését látta benne. A kérdés lelkiismeretes áttanulmányozása után oly értelmű megoldást ajánlott tehát, mely a spanyol fennhatóság elismerése mellett szabad érvényesülést biztosított a német érdekeknek is. A felek készségesen meghajoltak e döntés előtt és tényleg ilyen értelemben határolták el érdekeiket. (Dec. 17.)

A Karolina-kérdés elintézése kétségtelenül nagy sikere volt XIII. Leo diplomáciájának. Lefebvre de Béhaine vatikáni francia követ joggal állapította meg róla, hogy mindennél nyilvánvalóbb szentesítést adta a pápa szuverén jellegének. Hogy milyen nagy volt a szentszék politikai sikere, annak legbiztosabb mértéke az a féktelen düh, mellyel az olasz közvélemény reagált rája. 1886-ban a pápaellenes hangulatnak újabb hulláma öntötte el a félszigetet. Jellemző, hogy még az egyébként mérsékelt Bonghi is „Olaszország rákfénjének” mondotta a pápaságot s a legmakacsabb klerikálisként tüntette fel XIII. Leót. Grimaldi földművelésügyi és kereskedelmi miniszter meg egyenesen Olaszország ellenségének nyilvánította a pápát és vállvetett harcra buzdította ellene honfitársait. Padovában nyilvánosan elégették a Szentatya képét. Hasonló kihágások fordultak elő Bolognában, Torinóban, Sienában és Livornóban. Ily körülmények közt nem csoda, hogy XIII. Leo kétszeresen érezte az elrabolt szabadság és a biztosítékaul szolgáló világi uralom hiányát. A durva erőszak kicsapongásaira újabb és újabb tiltakozásokkal felelt s minden tőle kitelhető módon meggyőzni iparkodott a világot a fennálló helyzet tarthatatlanságáról. Különösen 1885. dec. 24., 1886. márc. 2. és dec. 24-én mondott allokucióiban mutatott rá nagy nyomatókkal az egyházi állam visszaállításának parancsoló szükségességére.

De Leo pápa sokkal impulzívabb egyéniség volt, semhogy beérte volna a tiltakozás meddő politikájával. Széleskörű diplomáciai összeköttetéseiben bízva elég erősnek érezte

magát, hogy pozitív irányban is fölvegye a harcot. Különösen a megbékélt német birodalom támogatásától remélt sokat. A 1881. év keserű csalódása után is erősen hitte, hogy Bismarck még áldozatok árán is kész a római kérdés megoldását előmozdítani. Ezért mindenképpen iparkodott kedvében járni a hatalmas államférfiúnak. Így amikor a birodalmi gyűlés vonakodott megszavazni a harmadik szeptennátusi törvényt, Pietro nuncius útján figyelmeztette a centrum vezetőit, hogy nagy örömet szereznének neki, ha a javaslatot támogatnák. Valamivel később, Vilmos császár kilencvenedik születésnapja (1887. márc. 22.) alkalmával pedig Galimberti prelátus személyében külön követet küldött üdvözlétének tolmácsolására.

Az ügyes és rendkívül megnyerő modorú főpap küldetésének hivatalos jogcíme a kultúrharc végleges befejezése volt, de ez csak ürügyül szolgált az igazi cél leplezésére. Galimbertinek ugyanis első sorban azt kellett kipuhatolnia, mikor és milyen terjedelemben hajlandó a vaskancellár a szentszék területi igényeinek érvényt szerezni. A kényes tárgy ápr. 11-én több mint kétórás beszélgetés keretében került szőnyegre. Bismarck biztosította a követet, hogy a hármasszövetség semmiképpen sem irányul a szentszék érdekei ellen. A továbbiak során pedig kijelentette, hogy abban az esetben, ha Olaszország a köztársaság és ezzel együtt Franciaország felé hajolna, egy pillanatig sem haboznék a pápa világi uralmának visszaállításán munkálni, sőt szívesen látná a nápolyi király visszatérését is. Kötelező ígéretet azonban semmilyen irányban nem tett. De nem is tehetett, mivel alig másfél hónapja (febr. 20.) írta alá a hármasszövetség első meghosszabbítását. Galimberti ellenvetését, hogy a szentszék helyzete tűrhetetlen, ezzel a megjegyzéssel ütötte el: „Belátom, hogy terület nélkül nincsen igazi függetlenség, nincsen valóságos szuverenitás. De minden napnak megvan a maga gondja”. Ezzel véget is ért az érdekes eszmecsere. A beszélgetés más tárgyra terelődött s Galimbertinek nem nyílt többé alkalma a római kérdésre visszatérni. Lényegileg tehát most is az történt, ami 1881-ben: a kancellár udvarias szólamokkal és semmire sem kötelező ígérekkel intézte el a Vatikán számításait. Nem adott és nem ígért semmit, de mégis úgy beszélt, mintha biztosan lehetne rá számítani.

Bár így Galimberti küldetése semmi pozitív eredménnyel nem járt, annyi haszna mégis volt belőle a Vatikánnak, hogy bizonyos megrökönyödést keltett az olasz közvéleményben és kormányban. A hivatalos Olaszország ugyanis eleitől kezdve nagy nyugtalansággal szemlélte a Vatikán és a német birodalom újabb közeledését, mert a római kérdés újabb felvetésétől és elmérgesedésétől tartott. Még hivatalos körök sem tartották egészen kizártnak ezt az eshetőséget. Ezért váratlanul megnövekedett azok tábora, akik a külföld erőszakos belenyúlását a Vatikán és Quirinál kölcsönös megegyezésen alapuló összebékélésével akarták megelőzni. A garanciális törvény meghozatala óta most történt először, hogy szerepet vivő közéleti férfiak, sőt neves államférfiak az 1871-i rendezésen messze túlmenő engedmények árán is szükségesnek és lehetségesnek vallották a Vatikánnal való kibékülést. Hamarjában egész sereg megoldási terv merült fel, melyek a legellentétebb elvekből indultak ki s ennek megfelelően a legkülönbözőbb eredményekre is jutottak.

Az első kibékülési tervnek Toscanelli képviselő volt a legbuzgóbb szószólója, aki már a garanciális törvény tárgyalásakor feltűnt józan mérsékletével és méltányosságával. Toscanelli abból az alaptételből indult ki, hogy a garanciális törvény nem tekinthető a római kérdés kielégítő megoldásának, mert nem számol eléggé a pápa egyedülvaló, *sui generis* állásával. Tehát új rendezésre van szükség, ami legegyszerűbben úgy volna keresztülvihető, hogy a pápát tényleges fejedelemnek ismernék el s a Vatikánon kívül akkora területet bocsátának rendelkezésére, amekkora az egyetemes egyház kormányzásához szükséges intézmények, mint pl. Propaganda, a generalátusok stb. elhelyezésére elegendő. Így az egyházi és világi Róma szigorúan elkülönülne egymástól. Ez Toscanelli véleménye szerint elegendő volna a garanciális törvénnyel teremtett helyzet nehézségeinek kiküszöbölésére s a világi uralom formális visszaadása nélkül is tűrhető existenciát biztosítana az egyház fejének.

Toscanelli javaslata mellett igen nagy feltűnést keltett Fazzari Achilles demokrata képviselő tervezete, mely a parlamenti gépezet kikapcsolásával a két közvetlenül érdekelt fél, a pápa és az olasz király illetékességi körébe akarta utalni a megegyezést. Azt azonban Fazzari is magától értetődő dolognak tartotta, hogy az új rendezés csak a bevégzett tények alapján jöhet létre s ami jogtöbbletet biztosítani akart a pápának, az mind lelki szuverénségére, egyházfői és nem fejedelmi méltóságára vonatkozott. Ami új volt e javaslatban, az az egészen előmlő demokratikus máz volt. Fazzari ugyanis a liberális és demokrata elveknek megfelelően, népszavazás alá akarta bocsátani a rendezést és ezzel mintegy ellenpróbáját akarta adni a Róma birtokbavételét jóváhagyó plebiscitumnak. Ez a demokratikus külső nagy népszerűséget biztosított az eszmének (*Fazzarismo*). Egyideig még a francia köztársasági körök is komolyan érdeklődtek iránta, mivel alkalmas eszközt láttak benne a túlságosan nagyra nőtt vatikáni német befolyás ellensúlyozására.

A garanciális törvény egykori előadójának Bonghinak *La conciliazione* című tanulmánya nem annyira általánosságban mozgó tartalmával, mint inkább annak a ténynek dokumentálásával ébresztett nagy figyelmet, hogy még olyan exponált, múltjánál és hagyományainál fogva egy határozott állásponthoz szögezett politikus is megengedhetőnek, sőt szükségesnek minősítette a garanciális törvény egyes pontjainak módosítását, illetve kiegészítését.

De nemcsak a politikusok részéről akadtak szószólói a kibékülésnek, hanem a papság körében is egyre jobban hódított a békevággy. Az államhoz való közeledés jelei napról-napra sokasodtak. Így pl. a dogali vereség (1887. jan. 26.) áldozataiért tartott firenzei gyászistentiszteleten a király és az érsek együtt jelentek meg, amire 1871 óta nem volt példa. Magában a Vatikánban is erős békepárt alakult, melynek Hohenlohe bíboros, a későbbi német kancellár öccse, a tudós Capecelatro bíboros, a népszerűségének és befolyásának tetőfokán álló Galimberti prelátus és a tudományáért és jámborságáért egyként becsült Tosti montecassinói bencés és vatikáni alkönyvtáros voltak a legismertebb tagjai. A béke érdekében az utóbbi fáradozott legtöbbet. Tosti egyik kiváló képviselője volt annak a guelf iskolának, mely a pápa fősege alatt akarta megteremteni Olaszország egységét. Már fiatal korában jelentékeny szerepet játszott a nápolyi királyság politikai mozgalmában, amiért hosszabb időn át rendőri felügyelet alatt is állott. Később az egységes Olaszország megalakulása után benső viszonyba lépett az új állam vezető férfijaival és összeköttetéseit 1870 után is fenntartotta velők. Ennek ellenére nagymértékben élvezte a pápa kegyét is, ki még perugiai püspök korából ismerte és nagyrabecsülte őt. Mint a kormánynál is tekintélynek és befolyásnak örvendő férfiú, bár nem hivatalos minőségben, több ízben tárgyalt a Vatikán nevében, főleg egyházi birtokok kiadatása érdekében. 1887 elején is hasonló ügyben fáradt. A pápa megbízásából ki akarta eszközölni Crispi belügyminisztertől, hogy a *S. Paolo fuori le mura* bazilika építési céljait szolgáló alapok kezelése a szentszékre ruháztassék át. Mivel a miniszterrel való érintkezésből azt a benyomást nyerte, hogy Crispi nem ellensége a kiegyezésnek, elhatározta, hogy maga is beáll azok sorába, akik cselekvőleg szolgálják a béke ügyét. Tolla ragadott tehát s néhány nap alatt megírta *La conciliazione* c. munkáját.

A könyv megjelenése igen nagy port vert föl. Az általános békehangulat hatása alatt mindenki úgy fogta fel a dolgot, hogy a jámbor montecassinói szerzetes tulajdonképpen nem a maga, hanem a pápa gondolatait és vágyait tárta a nyilvánosság elé. Meg voltak róla győződve, hogy Tosti csak eszköz a mögötte álló magasabb hatalmak kezében. A következő napok és hetek eseményei sok tekintetben igazolni látszottak e felfogást. Tényleg úgy állott a dolog, hogy a békehajlandóság a legmagasabb helyig, Szent Péter trónjáig is felhatott. XIII. Leo pápasága kezdete óta első ízben váratlanul békés hurokat kezdett pengetni.

Mik voltak e meglepő frontváltás okai, nehéz megmondani. Annyi bizonyos, hogy a német kultúrharc likvidálása nagymértékben élesztette a pápa békehajlamát. Mert a hatalmas Bismarck lefegyverzése önkénytelenül azt a gondolatot ébresztette benne, hogy a

Németország fölött kivívott győzelem eszközei másutt is hasonló eredménnyel alkalmazhatók. Azt gondolta, hogy amint Németországban szívóssággal és kitartással elérte célját, azonképpen Olaszországban is diadalra tudja juttatni álláspontját. Váratlanul jött elhatározásának legmélyebb gyökerét tehát a saját diplomata képességeibe és általában a diplomáciai eszközök hatályosságába vetett hitében kell keresnünk. E mellett valószínűleg erősen befolyásolták őt a Bismarckkal szerzett tapasztalatok is. Hiszen lehetetlen volt nem látnia, hogy az olasz királysággal szövetséges viszonyban lévő német birodalom sohasem fogja őt tetteleg támogatni az egyházi állam visszaszerzésében. Magától kínálkozott tehát a következtetés, hogy miután a külföld segítségére nem számíthat, a maga erejével és a maga eszközeivel kísértse meg az égetővé vált probléma megoldását. Erre ösztönözhetette őt az a körülmény is, hogy Crispi belügyminiszterben megfelelő ellenfélt látott maga előtt. A szicíliai forradalmárból lett államférfi, ha jellemében nem is, tehetségben messze kiemelkedett a Cavour utáni korszak politikai epigonjai közül. Világos fejű és határozott célok után induló politikus volt, aki tudott és mert a közvélemény ellenére is cselekedni. Amit egyszer helyesnek és célravezetőnek ismert föl, azt tűzön-vízen keresztül erőszakolta. Ha jóakarátára nem is, belátására mindenesetre lehetett számítani.

Valószínű azonban, hogy ezeken a külső, lemérhető hatásokon kívül más természetű, imponderabilis tényezők is közrehatottak Leo pápa elhatározásaira. Talán a nemzeti érzés lángolt fel szívében; talán belefáradt a küzdelembe; talán megborzadt az egyház és állam kíméletlen harcának következményeitől. De bármik voltak elhatározásának rejtett rugói, bizonyos, hogy a békehajlandóság megvolt nála. Ennek első határozott megnyilvánulása 1887. máj. 23-án mondott allokúciója volt, melyben többek között ezeket mondotta: „Vajha a kibékülésre való törekvés, mely bennünket hivatásunknál fogva minden nemzet iránt lelkesít, hasznára válnék Olaszországnak, melyet Isten oly szoros kötelékkel fűzött össze a római pápasággal s mely a természetnél fogva oly kedves szívünknek. Mi bizonyára régóta és élénken óhajtjuk, hogy minden olasz biztos békét élvezzen s végre megszűnjék a római pápasággal való viszály, de az igazság és az apostoli szék méltóságának minden sérelme nélkül. Ezzel azt akarjuk mondani, hogy a kibékülésre vezető útnak a dolgok olyan állapotához kell vezetnie, hogy a pápa senki hatalmának ne legyen alávetve, hanem teljes és valódi szabadsága legyen, amint ezt az igazság követeli”.

A pápa szavai országszerte leírhatatlan lelkesedést keltettek. Különösen a liberális sajtó nem tudott betelni dicséretökkel. A hivatalos *Osservatore* és a *La Voce della Verità* intelmei ellenére úgy tüntette fel a dolgot, mintha a megegyezésnek már semmi akadályja nem volna. A túlzásokra mindig kész olasz közvélemény kapva-kapott e mesterségesen kitenyészett illúziókon s a legvérmesebb reményekkel tekintett a gazdag fantáziával kiszínezett jövő elé. Naiv optimizmusában olyan egyszerűnek és olyan könnyen keresztülvihetőnek képzelte a kibékülést, hogy eszébe sem jutott a megértés útjában álló óriási, szinte leküzdhetetlen akadályokra gondolni. Azt hitte, hogy az akarás már maga a tett.

E könnyelmű délibábkergetésnek természetesen nem lehetett más vége, mint keserves kiábrándulás. A kiábrándulásnak annál biztosabban és hamarosabban be kellett következnie, mivel a békekísérlettel egyidejűleg megindult a megfojtását célzó akció is. A francia politika nyomban fölfigyelt. Lefebvre de Béhaine vatikáni követ tüstént az allokúció elhangzása után hivatalos tiltakozást nyújtott be a bíborosi testülethez a pápa szavainak békülékeny tendenciája miatt. Monaco la Valletta, az „engesztelhetetlen” bíborosok vezére nem is késett nyíltan kifejezést adni rosszalló véleményének. Lavigerie bíboros, karthagói érsek pedig kijelentette, hogy a francia köztársaság sohasem fog belenyugodni a pápaság és Olaszország kibékülésébe. Ugyanakkor a párizsi, brüsszeli és madridi nunciatúrákról, sőt számos püspöki székhelyről is egymásután érkeztek tiltakozások a tervezett kibékülés ellen.

Valószínű azonban, hogy a pápai kezdeményezés nem ezeken a diplomáciai cselszövényeken, hanem a benső nehézségeken szenvedett hajótörést. Még mielőtt formális



egyezkedésre került volna a sor, kiderült, hogy az ellenfelek álláspontját áthidalhatatlan ellentétek választják el. Crispiék lehetőleg minden ellenszolgáltatás nélkül szerették volna nyélbe ütni a békét. Legfeljebb a garanciális törvény némi módosításába voltak hajlandók belemenni. Viszont a pápa magára nézve erkölcsi lehetetlenségnek tartotta a világi uralom elvének feláldozását. Legalább Rómát és hozzá egy minimális nagyságú területet okvetlenül bírni akarta. Úgy képzelte a dolgot, hogy az új egyházi állam a német szövetségi államok mintájára simulna az olasz királysághoz s belügyeiben teljes függetlenséget, kifelé pedig követküldési jogot élvezne. Ilyen ellentétes álláspontok mellett természetesen szó sem lehetett megegyezésről. Tosti, aki gyermeki egyszerűségében és gyanútlanágában túlságosan messze ment Crispiék törekvéseinek támogatásában, már jún. 5-én kénytelen volt enyhíteni, majd formálisan megtagadni a *La conciliazione* tendenciáját és alázatosan bocsánatot kérni a pápától.

Ezek után már csak a békekísérlet formális likvidálása volt hátra. Ez sem késett sokáig. Zanardelli közoktatásügyi és Crispi belügyminiszter Bovio radikális képviselő interpellációjára válaszolva nagy nyomatékkal hangsúlyozták, hogy az olasz államnak nincsen szüksége semmiféle kiegyezésre, mert törvényei a legteljesebb szabadságot biztosítják az egyháznak (jún. 10.). Különösen Crispi válasza hangzott határozottan. „Mi nem keresünk kiegyezést, – mondotta – nincs is rá szükségünk, mert az állam nincsen háborúban senkivel. Hogy a Vatikánban mit gondolnak, nem tudjuk és nem is akarjuk tudni. XIII. Leo nem mindennapi ember. Az idők érlelnek: szelidítik, részben kioltják a legerősebb ellenszenveteket is; meglehet, hogy egyszer közelebb hozzák az egyházat és az államot is. A nemzeti jognak nem szabad kisebbednie ... Olaszországnak csak egy feje van: a király.”

A Consulta után a Vatikán sem maradt adós a cáfolattal. Leo pápa jún. 15-én egy hosszú levelet intézett új államtitkárához, Rampolla del Tindaro bíboroshoz, melyben részletesen kifejtette egyházkormányzati elveit. Fejtegetései során igen behatóan foglalkozott a világi uralom kérdésével is, mint minden békekísérlet elengedhetetlen feltételével. Hosszabb történeti kipillantás keretében úgy tüntette fel az egyházi államot, mint a Gondviselés eszközét, melyet apostoli hatalmuk szabályszerű gyakorlásának biztosítására s függetlenségük hathatós megóvására bocsátott a pápák rendelkezésére. „Örültség volna tehát feltételezni róluk – mondotta – hogy ők maguk beleegyezzenek abba, hogy a világi szuverénség feláldozásával eldobják azt, ami nekik legdrágább és legértékesebb; értjük az egyház kormányzatának tulajdonképpeni szabadságát, melyért elődeik minden alkalommal olyan dicsőségesen küzdöttek. Isten segítségével mi nem fogjuk elmulasztani kötelességünket s a megegyezésre és békére nem látunk más utat a valódi és hathatós szuverénségre való visszatéréseken kívül, amilyent függetlenségünk és az apostoli szék méltósága megkíván.” A továbbiakban részletesen megcáfolta a világi uralom ellen közönségesen felhozni szokott ellenvetéseket s közben eddig egyetlen megnyilatkozásában sem észlelhető közvetlenséggel és megható melegséggel adott kifejezést az olasz haza iránt érzett aggódó szeretetének. A pápa e nagyszabású, tartalmánál és hangjánál fogva egyaránt feltűnést keltett levelét mintegy kiegészítette és nyomatékozta Rampolla államtitkárnak jún. 22-én kelt körjegyzéke, mely hasonló határozottsággal tört lándzsát a valóságos szuverénitásra, tehát a világi uralom visszakövetelése mellett.

A békekísérlet megghiúsulása igen nagy csalódást keltett az olasz közvéleményben. Mint annyiszor, most is rászédettnek és kifosztottnak érezte magát és tehetetlen haragjában a Vatikánon akarta tölteni bosszúját, mert tájékozatlanságában a pápában látta hazug illúzióinak szétrombolóját. A pápaellenes hangulat ismét általánossá vált s a tüntetések és a durvábbnál-durvább hangú sajtótámadások ismét megszokott, mindennapi dolgokká lettek. És a kormány ahelyett, hogy oltani igyekezett volna, még élesztette a tüzet. Mintha semmi sem történt volna, tovább folytatta a zaklatások és kicsinyes bosszantások rendszerét.

Jellemző, hogy Róma város polgármesterét, Torlonia Lipót herceget csak azért fosztották meg hivatalától, mivel aranymiséje alkalmából a város nevében üdvözölni mert a Szentatyát.

A Quirinálhoz való viszony újabb elmérgesedése ismét a német koncepcióhoz való visszatérésre kényszerítette a Vatikánt. Az agg Vilmos császár halála (1888. márc. 9.) és utódjának, I. Frigyesnek trónralépése éppen kedvező alkalmul kínálkozott a rövid időre elejtett fonál újból való fölvetelére. XIII. Leo elhatározta, hogy külön, rendkívüli követ útján tolmácsolja részvétét és üdvözlét a berlini udvarnak. Választása ezúttal is a kitűnő Galimbertire esett, aki előző útja alkalmából nagyon jó emléket hagyott maga után Berlinben. A kipróbált diplomata követjárása külsőleg fényes sikerrel is járt. A császár, Vilmos trónörökös, Augusztá és Viktória császárnék megragadtak minden alkalmat, hogy kifejezést adjanak a pápa és követe iránt érzett különleges nagyrabecsülésüknek. Szinte tüntettek barátságukkal és bizalmas közvetlenségükkel.

Bismarck szintén kitüntető melegséggel fogadta a követet. A lényegét, az egyházi állam visszaállítását illetően azonban most sem mondott többet, mint egy évvel előbb. A márc. 24-én folytatott hosszú és bizalmas beszélgetése során kifejtette, hogy az egyházi állam visszaállítása a dolgok jelen állása mellett okvetlenül forradalomra vezetne, a forradalom pedig maga után vonná a királyság bukását és a köztársaság megalakulását, mely természetesen a francia köztársaságban keresné támaszát. Már pedig a két radikális köztársaság szövetsége sem a szentszék, sem az európai béke szempontjából nem volna kívánatos. De ezt nem tekintve is, Olaszország szövetsége az orosz-francia támadás lehetőségére való tekintettel nélkülözhetetlen Ausztria-Magyarországra és Németországra nézve. Ha azonban mégis úgy látná, hogy az Alpeselek déli oldalán a köztársaság kikiáltása fenyeget, bizonyára ő lenne a szentszék világi uralmának, sőt esetleg a nápolyi királyság visszaállításának első sürgetője. Mert ő nem ellensége a pápa világi uralmának, sőt ellenkezőleg eltökélt szándéka cselekvőleg is közreműködni visszaállításában, mihelyt a konzervatív elemek győzelme állandóan biztosítja Európa békéjét. *Mais il faut savoir attendre.* Tehát megint csak biztatások, fontosaknak látszó, de valójában semmit sem tartalmazó ígéretek, egyéb semmi.

De a pápa még mindig nem adta föl reményét. Sőt alig fél évvel Galimberti utazása után úgy érezte, hogy reményei a megvalósulás küszöbére jutottak. Vérmes bizakodására II. Vilmos római látogatása adta az indítást. A fiatal császár ugyanis kevéssel tragikus sorsú atyja halála után (1888. jún. 15.) elhatározta, hogy ellátogat szövetségesei fővárosaiba. A Vatikán, mihelyt értesült a tervről, minden követ megmozdított, hogy a császári látogatás programjába a Szentatya előtt való hódolás is beillesztessék. A Bécsben ez irányban megindult tárgyalások mihamar eredményre is vezettek. A berlini udvar készségesen hozzájárult a kúria óhajához s megígérte, hogy a Szentatyánál való tisztelgés éppen olyan hivatalos és ünnepélyes lesz, mint az olasz királynál tett látogatás. Mindössze azt az egyet kötötte ki, hogy a pápa és császár beszélgetésének tárgyai között a római kérdés nem szerepelhet.

Vilmos császár okt. 11-én érkezett Rómába s már másnap, még a quirináli ünnepélyes fogadás előtt, a Vatikánba indult. A megbeszéltnak megfelelően a vatikáni német követség palotájából, tehát a nemzetközi jog értelmében német területről és saját fogatán indult el. A fogadtatás a lehető legfényesebb volt. A San Damaso-udvaron Ruspoli Ferenc herceg, a Sacro Ospizio feje, a maiordomus, a különböző testőrségek parancsnokai és egy csomó előkelő hivatalnok várták a fölséges vendéget, aki megérkezése után a herceg és a maiordomus kíséretében azonnal a pápa magánlakosztálya felé indult. Arcán látható felindulással állott meg XIII. Leo szobája előtt, melynek ajtaja rögtön megnyílt előtte, de mindjárt be is zárult mögötte. A két nagy egyéniség találkozott egymással, és zárt ajtók mögött, tanúk nélkül kicserélhette gondolatait. A vatikáni körök lelkében új remények sarjadtak. Sokan egy új történelmi korszak misztikus ígétével és varázsával tekintettek a

bezárt ajtók felé. Mert ha a római kérdés formailag ki is volt rekesztve a beszélgetés tárgyai közül, olyan ügyes diplomata, mint XIII. Leo, könnyen találhatott módot szóba hozatalára. És ha egyszer szóba került, az ifjú császár lobogó temperamentuma mellett majdnem biztos volt, hogy az olasz királyság szempontjából aggasztó kijelentésekre és ígéretre ragadtatja magát.

Crispi – ekkor már miniszterelnök – jóelőre számolt ezzel a veszedelemmel s elhárítására idejében megtette a szükséges intézkedéseket. A legnagyobb titokban érintkezésbe lépett Bismarck Herberttel, aki atyja helyett a császár kísérőjéül volt kiszemelve s igyekezett őt megnyerni tervének. A kísérlet fényesen sikerült; az ifjú Bismarck megígérte közreműködését az olasz miniszterelnök által élénken kiszínezett veszély elhárításában. A két összeesküvő arra alapította tervét, hogy a pápa és a császár magánbeszélgetésének addig kellett tartania, míg a császár öccse, Henrik herceg meg nem jelenik az előszobában és bemutatás céljából bebocsátást nem kér. Crispi Bismarck Herbert útján rábírta a herceget, hogy a megbeszélte időnél jóval korábban jelenjék meg. Tényleg, alig tíz perccel azután, hogy monsignore della Volpe maiordomus bezárta a pápai lakosztály ajtaját, általános elképedésre ott termett a herceg és ellenmondást nem tűrő hangon követelte, hogy vezessék a szentatyá elé. Della Volpe mentegetőzött, hogy nem teheti, mivel a két szuverén beszélgetése még nem ért véget, mire Bismarck egész nyersen és olyan fennhangon, hogy bent is meghallhatták, közbevágott: „Egy porosz királyi herceg nem előszobázik”. A maiordomus egészen megzavarodott; az erélyes hangú sürgetésre felnyitotta az ajtót, de mivel belülről a pápa hangját hallotta, hogy zárja be ismét, újból rá akarta fordítani a kulcsot. Mielőtt azonban ezt tehetné volna, Bismarck melléje ugrott, erőszakkal feltépte az ajtót és valósággal belökte rajta Henrik herceget. Ez a durva, minden etikettel, sőt a legközönségesebb udvariassággal is ellenkező fellépés természetesen egy csapással elvágta a bizalmas beszélgetés fonálát. A császár kíséretének futólagos bemutatása után leverten és láthatóan bosszús arccal távozott. A pápa ellenben igyekezett megőrizni hidegvérét; szinte emberfeletti erőfeszítéssel iparkodott elrejtetni felháborodását és fájdalmát a vakmerő és mélyen megalázó csíny fölött, mely annyi szép reményét tépte szét. De később – mondják – sírt Nogaret és Sciarra Colonna merényletének formában finomabb, de lényegében és következményeiben éppen olyan fájdalmas megismérlésén.

XIII. Leo sohasem felejtette el az okt. 12-iki kudarcot. A császár iránt érzett nagyrabecsülését és atyai szeretettel vegyített baráti érzületét továbbra is megőrizte ugyan s még élete alkonyán, 1902-ben is megkülönböztetett bensőséggel és melegséggel fogadta őt, de a német politikából végleg kiábrándult. Belátta, hogy Németország aktív közreműködésére az egyházi állam visszaállításában mindaddig nem számíthat, míg a német külpolitika a hármasszövetség eszmekörében mozog. Ez a felismerés nagy és egész későbbi uralkodására kiható változást idézett elő Leo pápa egyházpolitikai és diplomáciai törekvéseinek irányában. Minthogy a hármasszövetségtől semmit sem remélhetett, – a német diplomáciában nem bízott többé, az osztrák-magyar külügyi kormánytól pedig úgy sem volt mit várnia – szükségképpen az ellenlábás hatalmi csoportnál vagyis Franciaországnál és Oroszországnál kellett keresnie leghőbb vágya megvalósulásának feltételeit.

A történeti fejlődés logikája nem engedett számára más választást. Ha nem akarta feláldozni a világi uralom gondolatát, csak a hármasszövetséggel szemben álló hatalmak oldalán lehetett a helye. A helyzet annyira tiszta és áttekinthető volt, hogy a célok eldöntése után az eszközök megválasztása egy pillanattal sem lehetett kétséges. Az átfordulásnak egyéni tekintetek belejátszása nélkül is, tisztán a dolgok benső összefüggésénél fogva be kellett következnie abban a pillanatban, melyben világossá lett, hogy a német barátság csak mint esetleg, bizonyos körülmények között bekövetkezhető valószínűséget helyez kilátásba a római kérdés rendezését. A francia külpolitika kifejezetten olaszellenes iránya, mely épp ezidőtájt kulminált, még jobban megkönnyítette és logikailag is indokoltabbá tette az új kurzusra való áttérést. Hiszen a két testvérnemzet éles ellentéte mellett állandóan számolni

lehetett az olasz-francia háború kitörésének valószínűségével, ami egyszerre meghozta volna az alkalmat a római kérdés gyökeres rendezésére.

A császárlátogatás kudarca tehát új korszakot nyitott XIII. Leo külpolitikájában. A német orientáció hovatovább halvány történeti emlékké fakult, míg a francia köztársaság barátságának keresése és ápolása hivatalos kormányprogrammá lett. Az új kurzus jelentkezésének első tünete Schlözer Kurt vatikáni német követ szinte korlátlan befolyásának hirtelen összeroppanása volt. Örökébe Lefebvre de Béhaine francia követ lépett, aki mesteri ügyességgel tudta kiaknázni a helyzetváltozás előnyeit. Galimberti prelátus, aki Schlözer mellett legerősebb oszlopa volt a vatikáni német befolyásnak, már egy évvel előbb a bécsi nunciatúrára távozott. Így a Vatikánban azok jutottak túlsúlyra, akik nem jó szemmel nézték a nemkatolikus Németországgal való barátkozást.

A francia barátsághoz való áthajlással egyidejűleg más nevezetes eltolódás is jelentkezett a szentszék diplomáciai törekvéseiben: a nagy északi szláv államhoz, Oroszországhoz való közeledés. XIII. Leo mindjárt trónralépése után megkísérelte az erőszakos üldözések és áttérések következtében megromlott orosz diplomáciai viszonyok megjavítását, de a makacs II. Sándor cárral sehogy sem boldogult. Annál barátságosabban alakult a viszony III. Sándor uralkodása alatt. A cár koronázására kiküldött pápai képviselőnek sikerült egész terjedelmében elfogadtatnia a Vatikán feltételeit. Még nagyobb diplomáciai sikert jelentett, hogy a cárt sikerült rábírní a régen megszakadt vatikáni képviseltetés felújítására. A fontos pozíciót elsőnek Izvolszki nyerte el (1888. jan.), aki innét kezdve Lefebvre de Béhaine-nel vállaltva dolgozott a hármasszövetség vatikáni állásának gyöngítésén.

Az orosz birodalomhoz való viszony megjavításával elsősorban a lengyel és litván katolikusok helyzetén akart könnyíteni a pápa. De volt vele más célja is; nevezetesen siettetni akarta a már folyamatban lévő fejlődési folyamatot, mely a benső kényszerűség erejével egymás felé hajtotta az autokrata monarchiát és a demokrata köztársaságot. És el kell ismernünk, e tekintetben nem közönséges sikert ért el. Mert bármennyire adva voltak a francia-orosz szövetség külső és belső feltételei a nyolcvanas évek diplomáciai és gazdasági fejleményeiben, bizonyos, hogy a pápai közvetítés mint igen jelentékeny, ha nem nélkülözhetetlen, tényező működött közre létrehozásában. A forradalomban fogant köztársaságnak a Vatikán benső barátsága adta kezébe a legjobb ajánló levelet a cári udvarhoz; a demokrata és radikális francia politikát a világ legrégebbi és legigazibb legitim hatalmának elismerése tette udvarképesé az autokrata elveket valló orosz államférfiak szemében. A Párizs és Pétervár között ívelő hidat csak azért lehetett megépíteni, mert a római párizsi híd már készen állott.

De nemcsak közvetve és morális tekintetben, hanem közvetlenül és pozitív irányban is megbecsülhetetlen szolgálatokat tett a vatikáni diplomácia a francia-orosz szövetség ügyének. A keresztény demokrácia elveinek hirdetésével és a francia katolikusok köztársaság-ellenes állásfoglalásának leszerelésével óriási mértékben erősítette a francia köztársaság benső állását s növelte kifelé irányított ható erejét. A francia katolikusok nagy többsége ugyanis egész a nyolcvanas évek végéig hallani sem akart a köztársasági államforma elismeréséről, mert a katolicizmus jövőjét és virágzását csak a monarchiával összekötve tudta elképzelni. Ahhoz azonban, hogy a köztársaságot megdöntsék, sem elég erejük, sem elég elszántságuk nem volt. Inkább visszavonultak tehát a politikától s engedték, hogy a hatalom egészen a radikálisok kezébe csússzon át, kiknek vezetése alatt aztán a törvényhozás korán egyházellenes vágányra tért.

XIII. Leo kezdettől fogva helytelenítette ezt az öngyilkos politikát és már első nunciusa, a lengyel Czacki útján megkísérelte, hogy a katolicizmus és a francia monarchizmus sorsát elkülönítse egymástól. Behatóbban azonban csak a francia orientáció állandósulása óta kezdett foglalkozni a problémával. Főtanácsadója e kérdésben Ferrata Domonkos, a későbbi párizsi nuncius és a francia barátság lelelkesebb szószólója volt. Egy terjedelmes

memorandumban ő dolgozta ki a szentszék követendő francia-politikájának tervét, melynek alap gondolata az volt, hogy a francia katolikusoknak minden fenntartás és hátsó gondolat nélkül a fennálló alkotmány, tehát a köztársasági kormányforma alapjára kell helyezkedniök (*ralliement*) s a politikában a német és belga katolikusok mintájára döntő vagy legalább irányító befolyás szerzésére kell törekedniük. A pápának igen tetszett az eszme és miután Richard párizsi, Foulon lyoni érsekkel és más nála megfordult előkelőségekkel is megbeszélte a dolgot, elhatározta, hogy a *ralliement-gondolatot* egész francia politikájának alapjává teszi. A francia katolikusok eleinte nagy idegenkedéssel fogadták ugyan a Vatikán politikai ujjmutatását, de lojalitásból mégis meghajoltak előtte s rojalistákból, legitimistákból, bonapartistákból stb. jó köztársasági polgárok lettek. A köztársaság tulajdonképpen csak most gyökerezett bele a francia köztudatba s lett *république sans républicains*-ből *république républicaine*.

A Franciaországhoz való közeledésnek természetes következménye volt, hogy az olasz királysághoz való viszony még jobban megromlott. Különösen a Campo di Fiorin felállított Giordano Bruno-emlék leleplezése és a nyomában járó botrányos tüntetések mérgeztették el nagyon a helyzetet. Ismét híre kelt, hogy a pápa távozni készül Rómából. A római kérdés erőszakos fölvetése tehát ismét a bármely pillanatban bekövetkező valószínűségek sorába került. De most nem Németország, hanem Franciaország állott a háttérben. A köztársaság magatartása ugyanis az egymást követő incidensek következtében annyira harciassá vált, hogy az 1889. év nyarán Európa-szerte biztosra vették az olasz-francia háború kitorését. A Crispi-kabinet lázas hévvel dolgozott a védelem előkészítésén: mozgósítási terveket készített, védelmi állapotba helyezte a határerődítményeket s a bécsi és berlini külügyi kormányoknál a hármasszövetségi szerződés kiegészítését sürgette.

Ebben a túlfűtött, kirobbanásig hevített hangulatban terjedt el a hír, hogy a francia kormány formálisan megígérte a Szentatyának, hogy azon nyomban fölveti a római kérdést, mihelyt a Vatikánból való önkéntes távozásával megadja neki az ürügyet a beavatkozásra. Baylin de Monbel diplomáciai ügyvivő, a távollevő Lefebvre de Béhaine helyettese, állítólag e szavakkal terjesztette a pápa elé a párizsi külügyi hivatal erre vonatkozó sürgönyét: „Cselekedjék gyorsan, mert minden készen áll”. A légkör komoly bonyodalmak, külső és belső veszedelmek izgalmával és félelmével telt meg. Az általános izgalomban csak Crispi nem vesztette el a fejét. Egyfelől Nigra gróf útján értésére adta Kálnoky külügyminiszternek, hogy a pápa távozása esetén a Vatikánt nemzeti tulajdonnak nyilváníttatja, másfelől Hohenlohe bíboros útján minden szépítgetés nélkül megüzente a pápának, hogy szabadságában áll távozni, de ha egyszer eltávozott, nincs többé számára visszatérés (júl. 21.). Ez hatott. Leo pápa, mint annyiszor, most is visszariadt a beláthatatlan következményekkel járó elhatározástól és csakhamar elejtette az önkéntes számkivetés gondolatát. Elhatározását elsősorban egészségi okokkal támasztotta alá, de az igazi ok a bizonytalan jövőtől való félelem volt. A pápa maradása után a francia válság is elsimult, még mielőtt tényleges kitorésig érett volna. A római kérdés ismét lekerült a napirendről. Mint annyiszor, most is csak a politikai mumus szerepét játszotta, s miután szerepe véget ért, a hivatalos politika sietett sutba dobni.

A francia fegyvercsörtetés elmúlása után megisméltődött az 1887. évi intermezzo: a Quirinál és a Vatikán önkéntes egymáshoz közeledése. A vatikáni békepárt feje most Parocchi bíboros volt, aki már 1887-ben kidolgozott egy megoldási tervet, mely azonban csak halála után jutott nyilvánosságra a *Patria* c. lap 1903. jan. 17-iki számában. Crispi – ekkor másodízben miniszterelnök (1893–1896) – most is szívesen fogadta a feléje nyújtott békejobbot. Az 1894. és 1895. évek fordulóján éjjelente állítólag többször személyesen is megjelent a Vatikánban. De a tárgyalások ezúttal is kudarcra végződtek. De nem is lehetett másként, mert az ellenfelek álláspontját most is olyan betölthetetlen űr választotta el, mint nyolc évvel előbb. Az olasz kormány lehetetlennek tartotta, hogy csak egy négyzetkilométert

is kiengedjen a fennhatósága alá tartozó hazai földből, viszont a Vatikán másként, mint a területi szuverenitás alapján, nem tudta elképzelni a római kérdés megoldását. Emiatt Parocchi békekísérlete mindjárt az első lépésnél hajótörést szenvedett, mert az elvi állásfoglalások merev különbözősége leküzdhetetlen akadályokat gördített az egyéni jóakarat és az őszinte békevágy útjába. A megegyezés megghiúsulásának most is az egyházellenes érzület újabb fellángolása lett a következménye. Különösen a Róma megszállásának negyedszázados évfordulóján (1895. szept. 20.) lezajlott hangos tüntetések mérgeztették el ismét a két hatalom viszonyát. Az izgatásban maga a miniszterelnök vezetett. Ő adta ki a *Roma intangibile* jelszót, melyet utána a hivatalos sajtó annyiféle változatban variált. Leo pápa 1895. okt. 8-án Rampolla bíborshoz intézett újabb levelében lángoló szavakkal bélyegezte meg az ellene intézett támadásokat s főpapsága kezdetére emlékeztető erős meggyőződéssel és ügyének igazságába vetett rendületlen hittel követelte vissza a világi uralmat.

A diplomáciai irányváltoztatás semmilyen téren sem hozta meg a kívánt eredményt. A római kérdés felszínén tartása hova-tovább teljesen kilátástalanná lett. A hármasszövetség a század végén rendíthetlenebbnek látszott, mint bármikor valaha. A szövetséges társak érdekei külső jelek szerint annyira egy síkban mozogtak, hogy a római kérdésnek német vagy osztrák-magyar részről való fölvetésére még csak gondolni sem lehetett. Hiszen a Bismarck-epigonok valósággal tüntettek olasz-barátságukkal. Benső hazugsága ellenére oly magasra értékelték Olaszország szövetségét, hogy szinte erkölcsi kötelességüknek érezték árkon-bokron át ragaszkodni hozzá és még a látszatát is kerülni akarták minden olyan kezdeményezésnek, mely az érdemén felül dédelgetett szövetséges nemtetszésével találkozhatott volna. Különben is a marazmusba esett osztrák-magyar diplomácia süket és vak volt minden iránt, ami a Balkán körén kívül esett, a világpolitika dzsungeljébe tévedt német külpolitikát pedig annyira elfoglalta a saját problémáinak bogozgatása, hogy sem ideje, sem energiája nem maradt idegen kérdések fölvetésére. Hozzájuk ugyan hiába fordult volna a szentszék panaszaival. Bismarck meleg érdeklődését közöny és meg nem értés váltotta fel.

Még kevésbé vált be a francia barátság, mely pedig a német politika csődje után egyedüli lehetséges választásnak mutatkozott. A harmadik köztársaság kíméletlenül kizsaratolta a mindent tőle váró szentszéket. Készséggel elfogadta kiváltságos helyzetének előnyeit, mint pl. keleti protektorátusának erősítését, de menten a fenyegetések és erőszak fegyveréhez nyúlt, mihelyt a Vatikán önállóan és a saját érdekeit követve akart cselekedni. Példa rá a pekingi nunciatúra felállításának siralmas kísérlete, melyet egyedül a francia diplomácia ellenállása hiúsított meg. Még fájdalmasabb lehetett az öreg pápára, hogy az egyház legidősebb leánya, a ráhalmozott sok kitüntetés és kedvezés ellenére, napról-napra tovább jutott az elkereszténytelenedés útján. A *ralliement-politika* teljesen csődöt mondott. Csak a köztársaság nyert vele s nem egyúttal a katolicizmus. Az idő Clemenceaunak adott igazat, aki a *ralliement*-jelszó kiadásakor így szólt Piou Jakab katolikus képviselőhöz: „Önöknek már húsz évvel ezelőtt át kellett volna térniük erre a politikára. Most már túlságosan későn van. Nekünk már túlságosan nagy előnyünk van”. Tényleg a katolikus szervezkedés nagyon későn indult meg ahhoz, hogy a radikális politika nagyszerűen kiépített hadi állásait visszahódítsa. Az egyházellenes áramlat napról-napra erősödött. A kultúrharc jelei egyre sokasodtak.

Leo már nem érte meg a nyílt szakadás bekövetkeztét, de megérte és átszenvedte annak a kedves illúziójának szétfoslását, hogy Franciaország tetteles támogatást nyújt majd neki a világi uralom visszaszerzésére. A század végétől kezdve, mióta a francia-olasz feszültség fölengedett, sőt meleg barátságra fordult, szó sem lehetett többé a római kérdés fölvetéséről. A pápa római politikája tehát minden irányban zsákutcába jutott s neki sem elég rugékonysága, sem eszköze nem volt hozzá, hogy új kombinációkba bocsátkozzék. Sőt meg kellett érnie azt is, hogy ellenfele egy jelentékeny nemzetközi kérdésben határozott győzelmet aratott fölötte. Az első hágai békekonferencia alkalmával (1899) ugyanis az olasz

kormánynak sikerült keresztül erőszakolnia, hogy a szentszék ne kapjon meghívást a gyűlésre. Ez volt az első eset, hogy az európai hatalmak magukévá tették az olasz álláspontot vagyis nemlétezőnek tekintették a pápai szuverenitást.

De XIII. Leót nem csüggesztette el a sikertelenségek hosszú láncolata. Állhatatosan, szinte makacsul ragaszkodott eddigi elveihez és egy pillanatra sem szűnt meg a világi uralom visszaszerzésének lehetőségében bízni. Újra meg újra felemelte tiltakozó szavát az 1871. évi rendezés és a nyomában járó jogbizonytalanság ellen. Még 1902. j un. 9-én, tehát halála előtt egy esztendővel mondott allokúciójában is erélyes szavakban adott kifejezést panaszainak. Emellett azonban ismételten hangot adott meleg és őszinte hazaszeretetének is és nem győzte eleget ismételni abbeli vágyát, vaj ha békés úton és az olasz haza szétrombolása nélkül sikerülne jóvá tenni a nagy történeti igazságtalanságot. De hiába; szava a pusztában kiáltónak szava maradt. A világpolitikában megindult új fejlődés és a hatalmak kezdődő új elhelyezkedése más irányba terelték a nemzetek érdeklődését. A római kérdés egy időre lekerült a napirendről.

Ezzel a méla, lehet mondani tragikus akkorddal zárult XIII. Leo diplomáciai tevékenysége. A római kérdést, mely pedig uralkodása egész folyamán központi problémája maradt diplomáciai erőfeszítésének, egy lépéssel sem tudta közelebb vinni a megoldáshoz. Sikertelenségének tragikusságát csak fokozta az a körülmény, hogy nemcsak kifelé nem tudott célt érni, hanem befelé sem tudta a pápaság állását biztosabb és szilárdabb alapokra helyezni. Az olasz kormány ugyanis példátlan rosszhiszeműségében és illojalításában még a maga által vont korlátokat sem tartotta tiszteletben. A garanciális törvénynek talán nincs egyetlen fejezete se, melyet az évek múlásában többszörösen meg ne sértett volna. Így évtizedeken át szó nélkül tűrte a Szentatya személyének minősíthetetlenül durva hangú támadását és sértegetését, holott a törvény értelmében az ilyen cselekmények hivatalból üldözendők lettek volna. Lassankint oda jutott a dolog, hogy a katolikus egyház feje a katolikus világ fővárosában *vogelfrei* lett, akinek nevével kapcsolatban minden radikális és szabadkőműves újságíró büntetlenül gyakorolhatta magát a káromkodás és gyalázkodás frazeológiájában.

De nemcsak személyében, hanem tulajdonjogában is a sértések özönével illették a Szentatyát. Jellemző, hogy mikor a vatikáni gazdasági hivatal a castel-gandolfoi majolika-gyűjtemény néhány mitológiai ábrázolású kameáját el akarta adni, a kormány bírói beavatkozással megakadályozta az üzlet lebonyolítását, Villa igazságügyminiszter pedig egy hozzá intézett interpellációra válaszolva kijelentette, hogy „a pápai paloták múzeumi nemzeti múzeumok, tehát a mienk, a nemzeté és senkinek sincs joga azok felett rendelkezni”. De még ennél az esetnél is szomorúbb világot vetett a hivatalos köröknek a pápa jogállásáról vallott felfogására az ún. Martinucci-pör. Mikor ugyanis Martinucci építész a Vatikánnal szemben támasztott pénzügyi követelését az olasz bíróságok elé vitte, ezek a garanciális törvény szelleme és betűje ellenére illetékeseknek jelentették ki magukat egy merőben vatikáni belügyi kérdésben. És a tárgyalások során a római törvényszék pusztán tiszteletbelinek nyilvánította a pápa szuverénségét (*la sovranità onorifica*), a föllebbviteli törvényszék pedig úgy állította oda a garanciális törvényt, mint kivételes törvényt, mint privilégiumot, mely az olasz állampolgárok alkotmányos jogainak megrövidítésével jött létre. (1882)

Tisztán a római kérdés szempontjából tekintve tehát XIII. Leo hosszú pontifikátusa meddő maradt. Halálakor a Vatikán jogállása a Quirinállal szemben nem kevésbé rendezetlen s a *temporale* visszaszerzése nem kevésbé bizonytalan reménykedés volt, mint trónralépése pillanatában.

## VI. X. Pius pápa (1903–1914) és a római kérdés

X. Pius trónralépése bizonyos fokú enyhülést idézett elő a római kérdés történetében. Az új pápa ugyanis egyéniségénél és életkörülményeinél fogva egészen más viszonyban volt a pápaság e legégetőbb problémájával, mint két elődje. Nevezetesen ő az egyházi állam területén kívül született és nevelkedett és mint fiatal tombolói káplán, majd salzanoi plébános ugyancsak az egyházi államon kívül indult el azon a pályán, melynek lassú egymásutánban következő állomásai végre Szent Péter trónusára juttatták őt. Őt tehát sem személyes emlékek, sem semmiféle néven nevezhető érzelmi szálak nem fűzték az *ancien régime*-hez, mint IX. Piust, aki saját személyében szenvedte át a jogfosztás és országrablás égbekiáltó igazságtalanságát vagy XIII. Leót, aki ifjú- és férfikorában nemcsak szemlélője, hanem tevékeny munkása is volt az egyházi állam virágzásának. X. Piusra nézve az egyházi állam már csak történeti emlék volt, mely szívét hidegen hagyta.

De X. Pius nemcsak életviszonyaiban, hanem lelki alkatában is lényegesen különbözött elődeitől. Neki ugyanis egész gondolkodása és érzésvilága a természetfölöttire volt beállítva. Ez a lelki beidegzettség természetesen pápai működésére is erősen rányomta bélyegét. X. Pius *papa spiritualis* volt a szó legszebb és legigazibb értelmében; egész szívével és lelkével az egyház vallásos és erkölcsi életének mélyebbé és bensőségesebbé formálásán csüggött. Jelszava volt: *Omnia instaurare in Christo*. A természetfölöttiség örök nagy értékei mellett minden más alárendelt jelentőségű volt előtte. A világi érdekek, diplomáciai finomságok, cselszövények iránt sem érzéke, sem méltánylása nem volt. Gondolkodását maga jellemezte leghívebben, mikor az egyik bíborosnak, aki erélyes nyilatkozatot sürgetett a világi uralom kérdésében, így felelt: „Kardinális uram, annyi a tennivalóm a lelkiek terén, hogy nem érek rá a világi uralommal gondolni.”<sup>3</sup>

Ilyen lélektani adottságok mellett érthető, hogy X. Pius korántsem tulajdonított olyan életbevágó fontosságot a római kérdésnek, mint elődje. A lényegben egyetértett ugyan vele: a pápaság helyzetét, a vatikáni fogságot ő is természetellenesnek tartotta. De a visszasság megszüntetését nem tartotta annyira sürgősnek, hogy érdemes volna miatta más, szorosan egyházi érdeket elhanyagolni vagy második sorba szorítani. Ezért beérte az egyszerű tiltakozással. Első allokúciói egyikében ezt mondotta: „Mivel szükséges és a keresztény államrendnek is fontos érdeke, hogy a pápa az egyház kormányzásában szabadnak mutakozzék és tényleg is szabad legyen s ne legyen alárendelve senki emberfia hatalmának, ezért panaszt emelünk amiatt a súlyos igazságtalanság ellen, melyet e tekintetben az egyházon elkövettek. Erre kötelez bennünket lelkiismeretünk és eskünk szent köteléke”. (1903. nov. 9.) De ennél tovább nem ment. Megmaradt a pusztá jogfenntartásnál. Panaszából nem csinált refraint, melyet érdemesnek tartott volna lépten-nyomon ismételni.

De ezen szubjektív, a pápa lelki összetételében rejlő okok mellett más körülmények is erősen közrehatottak a római kérdés aktualitásának letompítására. Ezen objektíveknek mondható okcsoportokból különösen kettőt kell kiemelnünk, melyeknek egyike az általános európai helyzettel, másika pedig az olasz politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok fokozatos átalakulásával kapcsolatos.

Az európai politikai helyzet általában nem kedvezett a római kérdés feszegetésének, mivel a szentszék a hatalmi viszonyok gyökeres megváltozása következtében egészen magára maradt igényével. Az az elszigetelődés, mely a Bismarck utáni hármasszövetségi politika önzése és rövidlátása miatt már XIII. Leo pontifikátusának második felében megindult, X. Pius alatt teljessé vált. A francia orientáció, a vatikáni császárlátogatás kudarca után az egyetlen lehetséges politika, tökéletesen csődöt mondott. A francia külpolitika már a

<sup>3</sup> Cardinale mio, ho tanto da fare col spirituale, che non ho tempo di pensare al temporale.



századfordulón az olaszbarátság vizeire evezett át s ügyet sem vetett többé a szentszék érdekeire. Még gyökeresebb átalakuláson ment át a belpolitika. Az a kultúrharc, melynek viharfelhői már XIII. Leo idejében mutatkoztak, most teljes erővel kitört. A Combes-kormány már 1904. máj. 20-án visszahívta vatikáni követét és a legvadabb egyházüldözést indította, mely 1905. dec. 11-én az egyház és állam törvényes szétválasztására s az egyház teljes kifosztására vezetett. Franciaország hosszú időre a gyűlölködő szabadkőműves, radikális és szocialista körök befolyása alá került s ez a körülmény teljesen kilátástalanokká, illetve tárgyaltanokká tette a támogatásához fűzött vatikáni reményeket.

A francia kultúrharc kitörése tökéletessé tette a Vatikán diplomáciai elszigetelését. Mert a fennforgó körülmények között a hármasszövetségtől még annyit sem várhatott, mint ellenlábasaiktól. Németország világpolitikai gondjai miatt nem ért rá más problémákkal foglalkozni, Ausztria-Magyarországra pedig most még kevésbé lehetett számítani, mint korábban. Rosszhiszeműségét eléggé megmutatta a Rampolla bíboros pápasága ellen bejelentett gyűlölködő vétőjával. A bécsi udvari körök különben is bizonyos lenézéssel tekintettek X. Pius pápára. Jelentéktelen, kiskaliberű és mégis kellemetlen embernek tartották őt, aki dogmatikus merevségével csak kényelmetlenséget szerez a kormányoknak.

A bajok legmélyebb gyökere azonban mégsem egyik vagy másik hatalom megváltozott magatartásában, hanem az egyetemes politikai fejlődés irányának elhajlásában rejlett. Mert a világpolitikában épen ezidőtájt indultak meg azok a végzetes átcsoportosulások, melyek tíz esztendő múltán a világtörténelem legborzalmasabb összeütközésére vezettek. A világtörténelem szekere a végehosszukat nem érő krízisek kátyúin át dőcögött előre. A nemzetek létéért és jobb jövőjéért folyó diplomáciai és gazdasági harc fékevesztett tombolásában a pápa panasza csak olyan volt, mint a vadgalamb bűgása a vihar dühe alatt zúgó erdőben: senki sem hallotta meg. A létért való harcot mindenki előbbrevalónak érezte, mint az erkölcsi világtrend ellen elkövetett merénylet utólagos reparálását.

De nemcsak kifelé, hanem befelé, magában Olaszországban is erősen megcsappantak a római kérdés bármilyen irányú megoldásának kilátásai. Legnagyobb akadály az olasz nemzet lelki átalakulása volt. Az alatt az emberöltő alatt ugyanis, mely Róma bekebelezése óta eltelt, egy új nemzedék állott elő. Ez a nemzedék pedig már egészen más viszonyban állott az egységes Olaszországgal, mint atyái: nem egyháza fejének megrablóját látta többé benne, hanem szeretett hazáját, mellyel érzelmileg teljesen összeforrott s melynek nagyságáért és boldogságáért dolgozni szent kötelességének érezte. És amilyen mértékben erősödött, izmosodott a hazafias érzés, abban a mértékben csökkent a vallásos érzés és a hazaszeretet tragikus ellentétessége. A második nemzedékben már nagy számmal akadtak, akik jó hazafiak tudtak lenni anélkül, hogy megszűntek volna jó katolikusok lenni. Természetes, hogy ezek a hazafias katolikusok nem érték be szép szólamokkal, hanem tettleg is meg akarták mutatni hazaszeretetüket állampolgári kötelességeik komoly és lelkiismeretes teljesítésével. Ennek azonban egyelőre leküzdhetetlen akadálya volt a *non expedit* szigorú rendelkezése, mely minden hívő katolikusnak lelkiismereti kötelességévé tette a politikai élettől való tartózkodást. Az élet azonban mihamar keresztülgázolt ezen a természetellenes korlátozáson s a politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok gyökeres átforgásával rákényszerítette a pápákat, hogy maguk üssék az első rést a *non expedit* örökéletűnek vélt bástyáin.

Politikai és társadalmi téren legkiemelkedőbb esemény a katolikus tömegek mintaszerű megszervezése volt. Ez annál nagyobb elismerésre méltó teljesítmény volt, mivel a munka igazán szerény kezdettel indult és tömörkedés nehézség közt folyt. Az első nagyobbszabású katolikus szervezet az 1866-ban alapított *Società cattolica italiana per la difesa della libertà della Chiesa in Italia* volt, melyet azonban a kormány úgyszólván nyomban megalakulása után feloszlattott. Szerencsésebb volt e tekintetben a *Società della gioventù cattolica italiana*, mely Szent Péter és Szent Pál vértanúságának 1800. évfordulóján alakult meg s mely

kiválóan az ifjúság katolikus érületének erősítését tekintette céljának, míg a három évvel később (1870) alakult *Unione cattolica per il progresso delle buone opere in Italia* már általánosabb szociális célokat is tűzött maga elé. Magában Rómában a megszállás után szintén több katolikus szervezet alakult, mint a *Società primaria romana per gli interessi cattolici* (1871), a *Circolo di S. Pietro* (ua.), *Circolo dell' Immacolata* (ua.) és a *Società primaria promotrice delle buone opere* (ua.), melyek később *Federazione Piana* néven egyesültek. (1872) A *Federazione*-nak legnagyobb érdeme, hogy ezernyi ezer akadály leküzdése után Velencében (1874) és Firenzében (1875) megrendezte az első katolikus nagygyűléseket, melyeknek lelkes hangulata nagymértékben hozzájárult az olasz hívő tömegek katolikus öntudatának élesztéséhez. E hatás lefogására és állandósítására már a firenzei nagygyűlés egy *Comitato permanenté*t alakított, mely *Opera dei congressi e dei comitati cattolici* néven rövidesen Olaszország legnagyobb és legegységesebb katolikus szervezetévé nőtte ki magát. A század végén már nem volt az országnak olyan része, melyben az *Opera* plébániai, egyházmegyei és ifjúsági szervezetei ki ne lettek volna építve.

A társadalmi szervezkedés csakhamar érdeklődést ébresztett a szociális kérdések iránt is. E tekintetben különösen nagy hatása volt a *Rerum novarum* kezdetű enciklikának (1891), mely klasszikus tömörséggel és verhetetlen okfejtéssel foglalta össze a keresztény szocializmus alapvető tanításait. Toniolo pisai egyetemi tanár Sarto József mantovai püspök, a későbbi X. Pius ügybuzgó támogatásával már előbb (1889) megalapította az *Unione cattolica di studi sociali*s gazdag tudásával és szuggesztív egyéniségével tömérdek követőt szerzett a keresztényszociális eszméknek. Magas színvonalú lapja, a *Rivista di scienze sociali e discipline ausiliarie* idők multával egész vezérkart nevelt az olasz szociális mozgalmak számára.

Ez a nagy lendületű organizációs tevékenység kettős eredménnyel járt: 1. a lakosság széles rétegeit megtartotta az egyház és a szentszék hűségében és 2. lehetővé tette a társadalmi fejlődés irányának egyenletesebb mederbe terelését. Mert a századvégi Olaszország, mint a legtöbb nyugati állam, engesztelhetetlen világnézeti és gazdasági harcok zajától visszhangzott. Sőt az olasz temperamentum hevességének megfelelően itt a szélsőségek még élesebben ütköztek egymással, mint másutt. A szocializmus mellett korán felütötte fejét a szindikalizmus és anarchizmus, mely eleve forradalmi irányba terelte a munkásmozgalom fejlődését. A liberális kormányok sokáig ölbetett kezekkel szemlélték a forradalmi erők gyarapodását és csak akkor kezdtek nyugtalankodni, mikor a forradalmi elemek a gazdasági harc megszokott eszközein túl a közigazgatási és parlamenti gépezetet is hatalmukba igyekeztek keríteni. A maguk erejével és a maguk tömegeivel azonban képteleneknek bizonyultak a folyvást erősödő támadások fölfogására és kivédésére. Az egyre fenyegetőbb mértékben kibontakozó társadalmi és gazdasági forradalom elhárítását csak a mintaszerűen megszervezett katolikus tábor harcbaállítástól lehetett remélni. Erre azonban egyelőre kevés kilátás volt. XIII. Leo szigorúan tartotta magát elődje rendelkezéséhez. 1891-ben a felsőolaszországi városokban elhatalmasodott szocialista mozgalom ellensúlyozására kivételesen megengedte ugyan, hogy a katolikusok is részt vehessenek a tartományi és községi választásokban, de a parlamenti választások tekintetében hajthatatlan következetességgel megkövetelte a *nè eletti, nè elettori* elv tiszteletben tartását.

X. Pius pápasága e tekintetben is nagy változást idézett elő. Közben ugyanis a gazdasági és szociális helyzet még jobban megromlott. Lombardiában a forradalmi szindikalisták és a reformista szocialisták harca formális polgárháború kitörésével fenyegetett. A sztrájkok és erőszakos munkabeszüntetések egymást érték. A hatóságok tekintélye annyira lesüllyedt, hogy a munkások közáporral fogadták az ellenök kivezényelt katonaságot és rendőrséget. Különösen Milánóban vadultak el a viszonyok. A polgári élet egészen megbénult s a szindikalisták már szinte a város urainak érezték magukat. Ilyen bizonytalan helyzetben érkezett el az 1904. november havára kitűzött parlamenti választás ideje. A katolikusok egy

része úgy érezte, hogy bűn volna a társadalom jövője ellen, ha most is távol tartaná magát az urnáktól; ezért nemcsak hogy bekapcsolódott a választási küzdelmekbe, hanem helyenkint kifejezetten katolikus jelöltek is állított, így pl. Treviglióban a szabadkőműves Engel ellenében Cameroni ügyvédet, Milánóban pedig a szocialistákkal szemben Cornaggia márkit, a *Lega Lombarda* elnökét. A Vatikán a hozzáintézett kérdésre kijelentette, hogy a *non expedit*, mint általános szabály, továbbra is érvényben marad, de ott, ahol beavatkozásukkal a radikális jelölttel szemben álló konzervatív jelölt győzelmét vagy két kormánypárti jelölt küzdelme esetén az egyház iránt barátságosabb fél megválasztását mozdítják elő, a katolikusok is szabadon élhetnek törvényadta jogukkal.

A katolikusok első politikai szereplésének eredménye a Giolitti-kabinet fényes győzelme és a szemben álló baloldali pártok súlyos veresége volt. Ez az egyetlen választás végleg eldöntötte a katolicizmus politikai fejlődésének irányát. Mert akik egyszer belekóstoltak a politikába, nem szívesen mondtak le szavazó jogukról. A Vatikán elméletben továbbra is ragaszkodott a *non expedit* álláspontjához, de a valóságban mindig messzebbre menő engedmények adására látta magát kényszerítve. E téren különösen nevezetesen haladást jelentett az 1905. jún. 21-én kelt *Il fermo proposito* kezdetű enciklika, mely a püspökök tetszésére bízta a politikai jogok érvényesítésének megengedését, illetve meg nem engedését s egyúttal a katolikus néptömegek nevelésére és politikai fölvilágosítására *Unione popolare* néven egy új összefoglaló szervezet alakítását rendelte el. A szervezet Medolago Albani gróf, Toniolo professzor és Pericoli lovag vezetésével hamarosan meg is alakult és párhuzamos alakulataival: az *Unione economico-sociale*-val, az *Unione elettorale*-val, a *Società della gioventù cattolica*-val és az *Unione delle donne cattoliche*-vel hatalmas arányú népnevelő munkába kezdett.

Az 1905. évi rendezés sokkal szélesebb körök számára tette lehetővé az urnák elé járulást, de a gyakorlatban mégis nehézkesnek és kényelmetlennek bizonyult, mert egyfelől sok méltatlan támadásnak és zaklatásnak tette ki a püspökök személyét, másfelől nagyon nehéz helyzetbe juttatta azokat a jelöltek, akiknek kerülete több egyházmegyére terjedt ki. Az 1909-ben lezajlott választások kézzelfoghatóan megmutatták, hogy a *non expedit*-kérdés a püspökök bevonásával nem oldható meg kielégítő módon. Ezért az 1913. évi választásoknál, melyek már a Giolitti-féle új választó törvény alapján mentek végbe, ismét maga a pápa vette kezébe a kényes ügy szabályozását. Az új szabályozás pedig gyakorlatilag csaknem egyet jelentett a *non expedit* teljes elejtésével. Az 1904. és 1909-ben még szigorúan keresztülvitt elv, hogy a katolikusok, mint kifejezetten katolikus jelöltek nem léphetnek fel (*cattolici deputati, sì; deputati cattolici, no*), csupán Rómára nézve maradt érvényben; egyébként teljes cselekvési szabadságot nyertek a katolikusok. A gróf Gentiloni vezetése alatt lefolyt választási harc azzal a meglepő eredménnyel végződött, hogy 508 képviselő közül 328 a katolikusokkal kötött írásos vagy szóbeli paktum alapján jutott mandátumhoz.

A katolikus tömegek bevonulása a politikába kétségkívül nagymértékben javára vált az egyháznak, mert automatikusan újat vágta az egyházzellenes törvényhozásnak. De amennyire javította az egyház helyzetét, annyira rontotta a római kérdés megoldásának esélyeit. Mert azoktól a katolikus hazafiaktól, kik immár jóban-rosszban egynek érezték magukat hazájukkal, még kevésbé lehetett várni Olaszország egységének megbontását, mint atyáiktól, kik csak keserűséggel és gyűlölettel tudtak tekinteni a szemök láttára fölcseperedett unita Italiára. A volt egyházi állam lakóiról pedig csak az élettől idegen naivság tételezhette föl, hogy a maguk jószántából hajlandók lemondani a nagyhatalmi állás tagadhatatlan előnyeiről és tekintélyéről s cserébe fogadni értök egy benső bajokkal küzdő törpe állam politikai nyomorúságait.

A külső és belső viszonyok tehát egyaránt ellene dolgoztak a római kérdés fölvetésének és megoldásának. Az emberek a sok hánytorgatás ellenére annyira megszokták, hogy már szinte nem is érezték kérdésnek. A vatikáni fogság emlegetésében inkább hangulatkeltést,

mint komoly valóságot láttak. Hasonlóan az olasz kormány is tökéletesen beleélte magát abba az illúzióba, hogy a garanciális törvénnyel egyszermindenkorra elintézte a római kérdést; abba többé senkinek beleszólása nincsen. Jellemző, hogy Finocchiaro-Aprile igazságügyi és kultuszminiszter egy interpellációra adott válaszában csodálkozását fejezte ki a fölött, hogyan lehet még 1913-ban is úgy beszélni a garanciális törvényről, mintha annak valamilyen nemzetközi vonatkozása volna (1913. febr. 20.).

Ennek az általános közönynek az lett a következménye, hogy a pápa szuverén állásának tudata az irodalomban és a gyakorlatban egyaránt elhomályosult. Az irodalomban mindjárt Róma megszállása után megindult a fogalomködösítés folyamata. A nemzetközi jogászok túlnyomó része tagadásba vette vagy legalább erősen korlátozta a pápa világi szuverénységét. A híres és nagytekintélyű v. Martens pl. nyersen kimondotta, hogy a római kúriának nemzetközi viszonylatokban igényelt szuverénységét, mint teljesen jogosulatlant, vissza kell utasítani. Mások nem mentek ilyen messze a tagadásban, de szintén szembehelyezkedtek a korrekt katolikus felfogással, így az olasz Fiore és Olivi elismerték a pápa lelki szuverénységét és mérsékelt követküldési jogát, de követségi személyzetétől elvitatták a politikai jelleget. A hivatalos olasz álláspont követői – Scaduto, Carnazza-Amari, Geffcken, Bompard – viszont csak tiszteletbeli szuveréniséget voltak hajlandók engedélyezni a Szentatyának s ezt sem egyedül álló méltósága, hanem a garanciális törvény tételes intézkedései alapján. Szerintök a nunciusok nem diplomáciai megbízottak, hanem csakis egyházi ügyekkel foglalkozó ügyvivők.

A jogi felfogás ingadozása erősen kihatott a gyakorlati életre is. A pápai szuverénység jogi kérdésből lassankint politikai kérdéssé minősült át: elismerése nem a felsorakoztatható jogi szempontok helytállóságán, hanem elsősorban az illető állam és a kúria politikai viszonyának milyenségén fordult. Rendkívül tanulságos e tekintetben Franciaország viselkedése. A francia köztársaság egészen az 1904. évi szakításig szuverén fejedelemnek tekintette a pápát, míg a szakítás megtörténte után egyszerre az ellenkező álláspontra helyezkedett s azt kezdte hirdetni, hogy az egyházi állam megszűnésével elenyészett a szuveréniség szimbóluma és alanya is. A két felfogás különbségét élesen mutatja két ellentétes bírói ítélet, melyeket mindössze nyolc évnyi időköz választ el egymástól. 1901-ben a dijoni törvényszék egy ügyvédet, akit a pápai zászló kitűzése miatt állítottak bíróság elé, azzal a megokolással mentett föl, hogy a francia kormány szuverén uralkodónak ismeri el a pápát, míg 1909-ben a semmisítőszék éppen az ellenkező megokolás alapján marasztalt el egy mansi polgárt, akinek az volt a bűne, hogy a Jeanne d'Arc-ünnepek alkalmával ki merte tűzni a pápai lobogót.

De mindezeknél a tényeknél szomorúbban világított rá a római kérdés megoldásának reménytelenségére az a két súlyos diplomáciai vereség, mely X. Pius uralkodása alatt érte a pápaságot: az 1907. évi második hágai békekonferencia fiaskója és Loubet francia köztársasági elnök 1904. évi római látogatása. Ezek közül az első azért volt szimptomatikus jelentőségű, mert már másodízben sikerült kirekeszteni a pápát egy eminenter erkölcsi vonatkozású problémákkal foglalkozó európai gyülekezésből, a második pedig azért, mert a francia elnök volt az első katolikus államfő, aki az egyházi állam megszűnése óta átlépte Róma küszöbét. Eddig ugyanis a Vatikán azzal is dokumentálta a világi szuveréniséghez való jogát, hogy a vele diplomáciai összeköttetésben lévő uralkodóknak megtiltotta az örökváros felkeresését.<sup>4</sup> A katolikus államfők mindezekig tiszteletben is tartották e szigorú rendelkezést. Ferenc József pl. 1875-ben Velencében viszonzta II. Viktor Emánuel 1873. évi bécsi látogatását, Umberto király és Margit királyné 1881-iki látogatását pedig inkább viszonzatlanul hagyta, csakhogy ne kelljen szembehelyezkednie a Szentatya akaratával. A radikális francia köztársaság elnöke azonban kevésbé érzékeny lelkiismeretű volt. 1904. ápr.

<sup>4</sup> „Roma capitale non riceverà mai, crediamo, l'onore di visite sovrane solenni ed uffciali” – írta a *Voce della Verità*, 1875. okt. 26-iki száma.

24-én minden tiltakozás ellenére bevonult Rómába s ezzel ismét szegényebbé tette a Vatikánt egy illúzióval.

X. Pius pápasága tehát a római kérdés szempontjából határozott deficittel zárult: alatta a kérdés nemcsak hogy egy hajszállal nem jutott közelebb a megoldáshoz, hanem ellenkezőleg útban volt a teljes elposványosodás, illetve a világ érdeklődéséből való tökéletes kiesés felé.

## VII. XV. Benedek pápa (1914–1922) és a római kérdés

Mikor della Chiesa Jakab bolognai bíboros-érsek XV. Benedek néven átvette tragikus hirtelenséggel eltávozott elődjének örökét, délen, keleten és nyugaton már javában folyt a világtörténelem legnagyobb és legvéresebb mérközése, melyet évtizedek felgyülemlett keserősége és gyűlölete viharzott az emberiségre. A római kérdés szempontjából tehát az új pápa pontifikátusa még kedvezőtlenebb auspiciumok között indult, mint X. Piusé. Hiszen attól a pillanattól fogva, hogy megdördültek az ágyúk, a nemzetek minden figyelme, vágya és reménye a harcterek felé fordult. A háború és béke nagy problémája mellett minden más kérdés semmivé törpült.

Logikusan véve tehát a római kérdésnek, mely már az előző tíz esztendőben sem szerepelt az aktuális témák sorában, a háború kitörésével végleg a feledés homályába kellett volna merülnie. Ennek azonban éppen az ellenkezője történt: a pápaság helyzetének kérdése minden várakozás ellenére olyan elemi erővel vetődött felszínre, aminőre eddig még nem volt példa. Szinte egy-kettőre áttekinthetetlenül gazdag irodalma támadt, mely szemügyre vette és szinte kicsinyes aprólékossággal megvitatta a kérdés minden parányi vonatkozását. E paradox jelenség magyarázatát részben személyi, részben tárgyi okokban kell keresnünk.

A személyi okok közt első helyen az új pápa gondviselészerű egyéniségét kell említenünk. XV. Benedek XIII. Leo korának volt a gyermeke. Az egyházkormányzat művészetét a nagy diplomata pápa udvarában Rampolla bíboros-államtitkár oldalán sajátította el, kihez sűrű tartó hűséges barátság fűzte. 1882-től kezdve több mint húsz esztendőn át dolgozott együtt a századvégi egyháztörténelem e kétségkívül legpregnánsabb alakjával, előbb a madridi nunciaturán, majd az államtitkárságon, így megválasztása bizonyos tekintetben egyet jelentett a leoi diplomáciai hagyományok felújításával, de természetesen az új helyzetnek megfelelően módosított formában. Míg ugyanis Leo pápa előbb a német, majd a francia érdekcsoporthoz való közeledéssel akart célt érni, XV. Benedeknek a világháború rettenetes konvulziói között nem lehetett más választása, mint a legszigorúbb semlegesség. Hiszen a legkisebb kedvezéssel, melyet az egyik félnek nyújtott, szakadásba, eretnokségbe vagy szkizmába kergethette a másikat. Egyetlen rosszul kiszámított lépéssel mérhetetlen károkat okozhatott az egyháznak. Ezért állandóan borotvaélen kellett járnia és egy pillanatra sem volt szabad megszállnia olyan atmoszférában, melyet minden oldalról a gyűlölet miazmái mérgeztek. Politikájának nagyvonalúságát legjobban bizonyítja az a tény, hogy több mint négy éven át egyetlen balfogás és félrelépés nélkül tudta teljesíteni emberfölöttien nehéz feladatát; több mint négy éven át biztos kézzel tudta vezetni az egyház hajójának kormányát a szédítő mélységek és tátongó örvények fölött.

Az új pápa egyénisége és ügyes diplomáciája már magukban rendkívüli mértékben emelték a pápaság tekintélyét és nemzetközi súlyát. A külső körülmények szerencsés bejátszása még inkább fokozta ezt a hatást. Minél messzebbre harapóztak ugyanis a világháború lángjai s minél több államot borítottak vérbe-tűzbe, annál inkább nőtt a Vatikánnak, mint igazán semleges és hivatásánál fogva eminenter békés hatalomnak a tekintélye. Az európai nemzeteknek két ellenséges táborra szakadása újra régi fényében ragyogtatta föl a pápaság világtörténelmi hivatását. A háború ezernyi ezer nyomorát szenvedő népek reménykedve és sóvárogva vetették tekintetüket Szent Péter sziklájára felé, melyről a vigasztalás szavai és a nyomor enyhítésének igéi csengtek feléjük. A pápa, több mint háromszázmillió katolikus szellemi vezére és irányítója, ismét politikai hatalommá, a Vatikán ismét diplomáciai központtá lett, mellyel számolnia kellett minden hadviselő és semleges hatalomnak. Mintha a középkor legfényesebb korszakai tértek volna vissza, a Vatikán foglya

*summus arbiter*-ként hallatta szavát s a világ népei kitárt lélekkel figyeltek föl raja. Hogy milyen rohamosan emelkedett a szentszék politikai tekintélye, annak legjobb bizonyítéka, hogy a háború kitörése után olyan államok is, melyek eddig vagy egyáltalában nem vagy már régóta nem bírtak külön diplomáciai képvisellel, siettek megbízottakat küldeni a Vatikánba. A sorozatot Anglia kezdte meg egy rendkívüli követ, Sir Henry Howard Rómába küldésével. (1914. dec.) A háborús szigetország példáját hamarosan követte a semleges Hollandia egy szintén nagytekintélyű és nagyérdemű államférfi, Regout exminiszter kiküldésével. (1915. febr.) A két protestáns ország után harmadiknak az ortodox Szerbia lépett diplomáciai viszonyba a Vatikánnal s a külön török követség felállítása csak Anglia aknamunkáján szenvedett hajótörést.

De minél magasabbra nőtt a szentszék tekintélye és minél forróbb hullámokban áradt feléje a küzdő népek vágya és reménye, annál fájdalmasabban hasított bele a köztudatba a szomorú felfedezés, hogy a pápa fogoly és mint ilyen csak félkarral dolgozhat a béke helyreállítása érdekében. A világ csak most eszmélt rá IX. Pius és XIII. Leo panaszaik igazságára, csak most fedezte föl a garanciális törvény elégtelenségét. Különösen Ausztria-Magyarországnak és Németországnak volt alkalma e tekintetben szomorú tapasztalatokat szerezni. Mert Olaszország már a semlegesség hónapjai alatt minden tőle telhető módon megnehezíteni iparkodott a Vatikánnal való érintkezéseket, hadbalépése után pedig egyszerűen lehetetlenné tett minden közvetlen érintkezést. A garanciális törvények alkalmazásában túltette magát a legegység igazságosság és méltányosság követelésein s úgy tett, mintha a törvények egyes-egyedül az ő kényére, nem pedig a szentszék érdekeinek megóvására készültek volna. A szabadkőműves és túlzó nacionalista körökkel szemben, melyek nyíltan a garanciák megsemmisítését követelték, kijelentette ugyan, hogy amíg a monarchia fennáll, addig a garanciális törvény is életben marad, de ezt a kijelentését csak általánosságban értette. Hivatalosan tényleg nem semmisítette meg és nem is függesztette fel a törvényt, de egyes pontjainak értelmezésében olyan durva önkénnyel járt el, hogy ez gyakorlatilag egyértelmű volt a felfüggesztéssel.

A sok sérelem közül csak a két legszembevetőbbet említjük. Az egyik az volt, hogy a hadüzenet küszöbén a Vatikánban alkalmazott ellenséges állambeli polgároknak, köztük számos vezető állásban levő egyházi férfúnak, mint gróf Ledochowski jezsuita generálisnak, báró Stotzinger bencés főapátnak, Kaufmann ferencrendi definitornak, Heiner és Perathoner prelátusoknak, Ehrle vatikáni könyvtárosnak stb. el kellett hagyniok Rómát, hogy elkerüljék az internálás veszedelmét vagy legalább a csöcselék durva inzultusait. Pedig a törvény 10. szakasza nagyon világosan rendelkezik: „Minden külföldi személy, aki Rómában egyházi hivatalt tölt be, a királyság törvényeinek erejénél fogva az olasz állampolgárt megillető személyi biztosítékokat élvezzi”. Doebbing nepi és sutri püspöknek és Gerlach szolgálattelvő kamarásnak példája, kik a törvény betűjében bízva, a hadüzenet után is helyükön maradtak, eléggé megmutatta, mennyit érnek a fennen hangoztatott személyi biztosítékok. Az előbbinek örökös zaklatást kellett tűrnie, az utóbbinak pedig, bár magánlakása is a Vatikánban volt, kémkedés vádjával terhelve menekülésszerűen kellett elhagynia Olaszországot.

Még súlyosabb sérelmet jelentett a központi hatalmak vatikáni követeinek eltávolítása. Igaz, az olasz kormány hajlandó volt megtérni őket Rómában, de ezt olyan lealázó, a szentszék és a képviselt hatalmak méltóságával annyira összeegyeztethetetlen feltételekhez kötötte – többek közt azt kívánta, hogy a szentszék vállaljon felelősséget maguktartásáért s gyakorolja a cenzúrát leveleik fölött – másrészt a követek személyes biztonságát illetőleg olyan gyarló garanciákat helyezett kilátásba, hogy Ausztria-Magyarország és Németország, már csak a szentszék kínos helyzetére való tekintettel is, jobbnak látták Svájcba rendelni követeiket. Pedig a törvény 11. szakasza e tekintetben sem hagy fenn semmi kétséget. Olaszországnak becsületbeli kötelessége a szentszéknek akkreditált követek immunitását biztosítani. Ez a kötelezettség abszolút, tehát független Olaszország háborújától egyik vagy

másik hatalommal. Hiszen nyilvánvaló, hogy szentszéknek más hatalmakhoz való viszonyát legkevésbé sem érintheti az a körülmény, hogy Olaszország e hatalmak egyikével vagy többjével hadi állapotban van.

De a központi hatalmak vatikáni követeinek kényszerű távozása nemcsak diplomáciai téren járt káros kihatásokkal, hanem a szorosan vett hitélet terén is súlyos komplikációkat idézett föl. Az olasz hadüzenettel ugyanis a törvény 12. szakasza, melynek értelmében a pápa szabadon érintkezhetik a püspökökkel és az egész katolikus világgal, éppúgy illuzóriussá lett, mint a 10. és 11. szakasz. A közvetlen és személyes érintkezés nyomában a hadműveletek megindulásával megakadt, az írásbeli érintkezés pedig a semleges közvetítés közbeiktatódása és a kormánycenzúra túlkapásai miatt nehézkessé és bizonytalaná vált. Hiszen nem egyszer megtörtént, hogy túlbuzgó cenzorok a pápa nevére érkező leveleket is felbontották, sőt többet közölök el is tüntettek. Így az a különös helyzet állott elő, hogy sok millió katolikus hívő éveken át nem érintkezhetett egyházi fejével és lelki vezérével és sokszor életbevágóan fontos lelkiismereti ügyeivel csak kerülő úton és késedelmesen fordulhatott hozzá.

A háború kegyetlen realitása tehát minden elméleti fejtegetésnél és szívbemarkoló panasznál élesebben világított rá a garanciális törvény elégtelenségére és a római kérdés megoldatlanságára. A pápa azonnal megérezte ezt és sietett mindjárt trónfoglalása után felhívni a kedvezőbbre hangolódott közvélemény figyelmét helyzetének tarthatatlanságára. E tekintetben különösen két megnyilatkozását kell nyomatékosan kiemelnünk: 1914. nov. 1-én kelt első enciklikáját és 1915. dec. 6-án mondott allokúcióját. Az előbbinek befejező részében semmi kétséget nem hagyó határozottsággal megismételte XIII. Leo és X. Pius tiltakozását az 1870. évi jogfosztás ellen: „Az egyház – írta – már régóta nem élvezi a szükséges szabadságot; azóta ti., mióta feje, a római pápa nincs birtokában annak a biztosítéknak, melyet a századok folyásában az isteni Gondviselés rendelkezéséből függetlenségének megóvására nyert. Ennek a biztosítéknak megszűnése, mint nem is történhetett másként, nagy nyugtalanságot keltett a katolikusok körében. Mert mindenki, aki a római pápa gyermekének vallja magát, legyen bár közel vagy távol, joggal követel bizonyosságot arra nézve, hogy közös atyja apostoli tisztének gyakorlásában igazán és tökéletesen független minden emberi hatalomtól. Amilyen forrón óhajtjuk tehát, hogy a népek minél előbb megbékéljenek egymással, ugyanúgy óhajtjuk azt is, hogy az egyház fejére nézve megszűnjék ez a természetellenes helyzet, mely több szempontból nagy hátrányára van a népek nyugalmanak is. Elődeink nem emberi tekintetből, hanem egyedül állásuk szent kötelességeitől vezéreltetve, az apostoli szék jogainak és méltóságának megóvására már többször tiltakoztak ezen állapot ellen. Hasonló okokból ezennel mi is megismételjük tiltakozásukat.”

Nem kevésbé határozott csengésű volt tizenhárom hónappal később az 1915. dec. 6-i konzisztóriumban bejelentett második tiltakozásának hangja: „Ha azokat a helyzeteket tekintjük, melyek az európai konfliktusból a katolikus egyházra és a szentszékre származtak, mindenki látja, mily súlyosak azok és mennyire sértik az egyház fejének méltóságát. Elődeink nyomdokain haladva, már más alkalommal fölpanaszoltuk, hogy a jelenlegi helyzet nem biztosítja a pápának az egyház kormányzásához elengedhetetlenül szükséges szabadságot. Ez a jelen pillanatban sokkal világosabb. Az olasz államférfiakban nem hiányzott a jóakarát a nehézségek elhárítására: de ez maga is mutatja, hogy a római pápa sorsa a világi hatalomtól függ és hogy az emberek és viszonyok változásával maga a sors is változhatik és rosszabbodhatik. Már pedig józanul senki sem állíthatja, hogy az ilyen bizonytalan és más ember kényétől-kedvétől függő helyzet méltó a szentszékhez. Egyébként szükségszerűen még több és súlyosabb nehézségnek is kellett támadnia. Hogy egyebekről hallgassak, legyen elég megemlítenünk azt, hogy a külföldi követei közül többen hivataluk és méltóságuk megvédése okából eltávozni kényszerültek. Ezáltal a szentszék elesett egy öt megillető és veleszületett jogtól, úgyszintén a külföldi államokkal való érintkezés szükséges és természetes eszközétől. És ami a legsajnálatosabb, e pontban odáig jutottak a dolgok, hogy



a hadviselő felek egyikében az a gyanú verhetett gyökeret, hogy mi bizonyos kényszerhelyzetből következőleg a harcban álló népek ügyeiben úgy ítélünk és cselekszünk, mintha azok felé hajlanánk, akiknek szava egyedül jut el fülünkhöz. Mindenesetre nagyon nehézé vált számunkra a katolikus országokkal való érintkezés és akadályozva vagyunk sok olyan dolog megismerésében, melynek ismerete nagyon fontos volna reánk nézve”.

A pápa panasza helyzetének természetellenessége miatt világszerte élénk visszhangot vert. Míg azonban az entente táborában még a kifejezetten katolikus körök is bizonyos tartózkodással reflektáltak rája, a központi hatalmak részéről a legteljesebb megértés és a föltétlen segíteni akarás volt rája a felelet. A dolog könnyen érthető. Hiszen a szentszék helyzetének tisztázatlanságát elsősorban Ausztria-Magyarország és Németország sínylették meg. Olaszország hadbalépésével ugyanis megszűnt rájuk nézve a közvetlen érintkezés lehetősége; a legnagyobb, legideálisabb és benső lényegénél fogva legbefolyásosabb semleges nagyhatalommal, mely minden másnál hivatottabb volt a béke ügyének felkarolására, csak kerülő úton közlekedhettek, holott ellenfeleik részéről az emisszáriusok ezrei fáradtak benne, hogy a Szentatyának és tanácsadóinak véleményét az entente felé hajtsák. Természetes tehát, hogy a központi blokk közvéleménye sokkal élénkebben reagált a pápa panaszos szavaira s a reá nézve kedvezőtlen pillanatnyi helyzetből kiindulva az egész kérdés gyökeres rendezését kívánta. Így került a római kérdés a legégetőbb háborús problémák sorába, mely éveken át hihetetlen intenzitással foglalkoztatta a kedélyeket és csak akkor halványult el újból, mikor a háború már a lét és nemlét kérdésévé súlyosodott.

A római kérdés reneszánsza elsősorban a tudományos és irodalmi köröket foglalkoztatta, de élénk visszhangra talált a társadalmi életben, sőt az egyes államok törvényhozásában is. Így a német birodalmi gyűlés 1915. aug. 20-án tartott ülésén Spahn Péter, a centrupárt ösz vezére az egész gyűlés helyeslése mellett állapította meg a garanciális törvény tökéletes csődjét s követelte a szentszék jogi helyzetének új, nemzetközi garanciákkal alátámasztott rendezését. Néhány héttel később, okt. 7-én a bajor kamara pénzügyi bizottságának egyik tagja mutatott rá a római kérdés megoldásának elodázhatatlan szükségességére s a megoldás módjául a területi függetlenség és a teljes szuverenitás biztosítását jelölte meg. Gróf Hertling miniszterelnök mindenben osztotta a szónok álláspontját s nagy nyomatékkal hangsúlyozta abbeli meggyőződését, hogy a jelenlegi abnormis helyzetnek okvetlenül meg kell változnia. Egy másik szónok pedig egyenesen úgy állította be a dolgot, hogy a pápa nagyobb függetlensége esetén Olaszország aligha hagyta volna cserben szövetségeseit (okt. 15.). A porosz képviselőházban a lutheránus v. Kardoff szabadkonzervatív képviselő adott kifejezést a pápa méltatlan helyzetén érzett megbotránkozásának (1917. jan. 18.), míg a magyar parlamentben Frey János néppárti képviselő sürgette a Vatikán külső viszonyainak gyökeres rendezését. Nagyszabású beszédében, melyet a német katolikus sajtó is érdeme szerint méltatott, kifejtette, hogy a szentszéknek biztosítandó függetlenségnek teljes és valóságos függetlenségnek kell lennie, amit egyedül a területenkívüliség és a szuverén jogok teljessége adhat meg. Magyar részről még nagyobb súllyal esett latba Csernoch János hercegprímás szava, aki a Szent István-Társulat 1916. márc. 23-i közgyűlésén mondott elnöki megnyitójában abban jelölte meg a katolikus hívők köteletségét, hogy „a hatalmak képviselőinek figyelmét az egyház nyílt sérelmére felhívják, bennük a szentszék iránt tartozó köteletség lelkiismeretét ébren tartásuk s tiltakozzanak olyan előzetes állásfoglalások ellen, amelyek a római kérdést a nagy világbéketárgyalás problémáiból kizárni akarják”.

A törvényhozó testületek mellett a társadalmak is élénken reagáltak a római kérdés másodvirágzására. E tekintetben különösen a német katolikus társadalmat kell kiemelnünk, mint amely bámulatos szervezetségénél fogva legalkalmasabb volt nagyarányú tömegmozgalmak indítására. Erzberger Mátyás, az ismert nevű centrumvezér alig néhány hónappal Olaszország hadbalépése után, 1915. októberében a világ összes katolikus népeinek bevonásával egy nagy nemzetközi katolikus bizottság alakítását ajánlotta, melynek egy

katolikus vilákkongresszus összehívása s ennek keretében a szentszék politikai szabadságának és függetlenségének előkészítése lenne a feladata. Bár a svájci és holland katolikusok nyomban megígérték közreműködésüket, a merész kezdeményezésnek egyelőre nem lett más eredménye, mint hogy Svájcban Zürich székhellyel egy állandó nemzetközi katolikus komité alakult az összes katolikusokkal való tárgyalás céljából.

Ugyancsak német kezdeményezésre s a *Neue Züricher Nachrichten* rendezésében jött létre a zürichi nemzetközi katolikus konferencia, mely Ausztria-Magyarország, Németország, Lengyelország és Svájc legnevesebb katolikus politikusait és pártvezéreit gyűjtötte egy táborba. (1917. febr. 12–13.) Bár a konferencia kizárólag a háború utáni idők problémáinak megvitatására ült össze s a római kérdést a szentszék kifejezett óhajára nem is tűzte napirendre, a Szentatyához intézett üdvözlő iratában mégis erősen hangsúlyozta abbéli reményét, hogy „a béke meghozza majd a szentszék számára azt a szuveréniséget, szabadságot és függetlenséget, melyre isteni hivatásának és isteni küldetésének akadálytalan gyakorlásához okvetlenül szüksége van”. A pápának nagyon jól esett a gyermeki ragaszkodás e kétségtelen jele s ezért Gasparri bíboros útján külön meleghangú levélben fejezte ki elismerését a konferencia mélyen keresztény szelleméért és eredményes munkájáért (márc. 2.).

A zürichi konferenciával egyidejűleg a freiburgi *Gesellschaft für Völkerrecht* is akcióba lépett a pápa jogainak kivívása és biztosítása érdekében. Munkájával nem kevesebbet célzott, mint a nemzetközi jog egész rendszerének szigorúan keresztény, helyesebben katolikus alapokra helyezését. Mintaképpül a középkor lebegett előtte, mely meg tudta teremteni a keresztény államok közösségét anélkül, hogy az egyes nemzetek külön egyediségét megszüntette vagy elsikkasztotta volna. Ennek megfelelően azt követelte, hogy a tervezett népszövetségben a pápának juttassák a legfőbb bírói tisztet, mert „a pápa született békeközvetítő a nemzetközi viszályokban”. (III. Ince.) A történeti tapasztalat ugyanis azt bizonyítja, hogy amióta a pápaságot kirekesztették a politikából, a magukat mindenhatóknak képzelő államok nem ismernek el maguk fölött semmiféle magasabb hatalmat s biztonságuk egyetlen garanciáját az elvtelen presztízs-politikában és a politikai egyensúly erőviszonyainak örökös váltogatásában látják. Ilyen körülmények között csak két választás lehetséges: vagy az eddigi, többé-kevésbé leplezett macchiavellizmus, az államok mechanikus egyensúlyának rendszere, mely a világháború borzalmait az emberiségre szabadította vagy a pápa fősege alatt álló keresztény államrendszer. Sajnos, a wilsoni békepontok és népszövetség eszméjével űzött példátlan szédelgés nem engedte e szép elveket érvényesülni.

A németek római kérdés-láza azonban elsősorban mégis az irodalomban élte ki magát. A háborúval kapcsolatban fölmerült problémák között alig volt még egy, mely a háborús irodalom művelőit huzamosabban foglalkoztatta volna s egyben gazdagabb termést eredményezett volna, mint éppen a római kérdés. Tartalom és érték dolgában természetesen nagyon változók ez irodalom termékei. Komoly és elmélyedő szakmunkák mellett fölös számmal akadnak közöttük felületes újságcikkek és elnagyolt publicisztikai elmefuttatások. Némelyikük széles alapot vet előadásának s becses történeti és jogi anyagot halmoz össze, másuk ellenben csak a legszükségesebbek elmondására szorítkozik. Egyiknek szerzője finom acélpengével hadakozik, a másiké csak játékfegyvereket forgat. Egyben azonban mind megegyeznek: valamennyien a pápa *javára* akarják megoldani a római kérdést. Szerzőiket – akár katolikusok, akár protestánsok, – kizárólag az a törekvés vezérli, hogy ráeszméltesék a világ lelkiismeretét a félszázaddal előbb elkövetett flagráns jogsértés utólagos reparálásának halaszthatatlan szükségességére.

De már a reparálás módját és terjedelmét illetőleg nagyon eltérnek egymástól. Az egyik gazdagabb fantáziával dolgozik s ennek megfelelően többet tart szükségesnek és keresztülvihetőnek, mint a másik, aki kevésbé siklik le a realitások talajáról. Különösen a

tárgyi garanciák megállapításánál észlelhető ez. Míg ugyanis egyesek csak az egyházi állam egészének vagy legalább tetemes részének *tényleges* visszaállításával látják kellőképpen alátámasztva a pápa szuverenségét, addig mások szerényen beérik az ún. *kis szuverenitás* gondolatának gyakorlati megvalósításával. E tekintetben tehát nagy a változatosság. Schrörs Henrik bonni egyetemi tanár pl. egész Róma visszaadását, illetve külön egyházi állammá szervezését sem tartja lehetetlennek. Azzal érvel, hogy Európának nincsen még egy országa, mely annyi nagy, kedvező fekvésű és fejlődésre képes várossal dicsekedhetnék, mint Olaszország; Róma főváros volta tehát egyáltalában nem életszükséglet raja nézve. Másik érve San Marino: ha az olasz királyság több mint félszázadon át el tudta tűrni a 61 négyzetkilométer kiterjedésű köztársaság különállását, még könnyebben eltűrheti a jóval kisebb pápai államét.

Az írók legtöbbször azonban nem ment ilyen messze következtetéseiben, hanem számot vetve a megoldás elé gördülő nehézségekkel jelentékenyen kisebb területet is elegendőnek tartott a pápa függetlenségének biztosítására. Ezek a józan realisták abból a helyes tételtől indultak ki, hogy a római kérdés megoldásánál nem a visszaadandó négyzetkilométerek száma, hanem a szuverenség teljességének biztosítása a fontos. Kicsiny, néhány négyzetkilométernyi terület éppen olyan alkalmas lehet a szuverenség hordozására, mint egy nagy ország. Ebből az elgondolásból született meg a *kis szuverenitás* eszméje, mely azonban gyakorlati kiépítésében ismét többféle árnyalatot mutatott.

a) A kis szuverenitás eszméjének legbuzgóbb propagálója Ehrle Ferenc jezsuita atya, vatikáni könyvtáros (most bíboros) volt, akinek hivatalos állásából kifolyólag több alkalma nyílt a vatikáni hivatalos körök felfogásának megismerésére, mint bárki másnak. Ehrle atya a *Stimmen der Zeit* hasábjain megjelent cikkeiben annak megállapításával kezdte, hogy az 1870. évi erőszakos jogtiprás jóvátételére egyetlen lehetséges mód a pápa valóságos, területi szuverenségének visszaállítása vagyis a volt egyházi államnak egészben vagy részben (Róma, Leo-város) való visszaadása. Mivel azonban ez csak fegyveres hatalommal volna keresztülvihető, a szentszék pedig kerülni óhajt minden erőszakos összeütközést, a pápai szuverenség alátámasztására olyan területet kell keresni, melynek átengedésére az olasz kormány minden nehézség nélkül rászánhatja magát. Ez nyilván csak a Vatikán és közvetlen környéke lehet a Porta Cavalleggeri és a hajdani Porta Angelica vonaláig nyúló kiegészítésekkel. Ezt a kicsiny területet a pápa szuverén tulajdonának, államának kellene nyilvánítani, mely fölött valóságos államfői jogot gyakorolna. A kis államterület azzal az előnnyel is járna, hogy a közbiztonság fenntartása, rendőri felügyelet, a büntető hatalom gyakorlása, adóügy és más nehéz kérdések jóformán ki volnának küszöbölve és így a szomszédos olasz államterülettel könnyű volna a jó viszonyt fenntartani. Természetes, hogy a rendezés vagy egyidejűleg vagy utólag valamilyen formában nemzetközi szentesítést nyerne. Olaszország annál könnyebben hozzájárulhatna ehhez a megoldáshoz, mivel új területet csak a Szent Péter-templom és a Porta Cavalleggeri közt kellene átengedni, de viszont ennek fejében biztosítaná magának összes katolikus polgárai államhűségét és lelkes közremunkálását a nemzeti feladatok teljesítésében.

b) Ugyancsak a *kis terület* eszméjéért szállott síkra Hoeber Károly is az akadémiai végzettségű katolikusok kölni egyesületében tartott felolvasásaiban, melyeket később nyomtatásban is közzétett. Nagyérdekű munkájában szemléletesen világít rá a kérdés összes vonatkozásaira s végső következtetésként arra az eredményre jut, hogy a pápa valóságos függetlenségét és szuverenségét egyedül a saját államterület biztosítja. Mekkora legyen ez az államterület? Nem fontos. „Hiszen az egyházi állam változatos történetének folyásában egyszer kisebb, máskor nagyobb volt. Elég, ha csak néhány négyzetkilométert számlál. A fődolog, hogy a pápa ne legyen idegen szuverén alattvalója.” Ez a megállapítás annál jelentősebb, mivel a Vatikán tudtával és helyeslésével maradt benne a szövegben. A kiadó ugyanis, mielőtt közreadta volna a felolvasásokat, szövegüket elküldte Rómába s kikérte

rájuk vonatkozólag a legilletékesebb körök véleményét. Rómából aztán a következő feleletet kapta: „Ami levelének tartalmát illeti, van szerencsém tudatni, hogy dr. Hoeber úr előadása nagyon szép és itt nagyon tetszett. Az előadást szóról-szóra közölheti és azt a helyet is, hogy „a pápa államának elég néhány négyzetkilométert számlálni” benne hagyhatja. Mert tényleg csak valóságos földtulajdon birtoka biztosíthatja a pápának azt a szabadságot, melyre magas hivatalának gyakorlásában szüksége van. A pápának tényleges szuverénnek kell lennie és nem látszólagos szuverénnek, akinek egy állam vagy esetleg az összes államok kegyelméből csupán a tiszteleti szuverén jogok járnak ki; ez méltatlan volna az egyház fejéhez. Az olasz garanciális törvények nemzetköziesítése csak a hatalmak játékszerévé tenné a pápát”. (1916. márc. 12.) Ez érdekes levél tanúsága szerint tehát egyidőben a Vatikánban is lehetségesnek és elfogadhatónak tartották a kis terület alapján való megegyezést.

c) Claar M., akinek hosszú olaszországi tartózkodása alatt bőséges alkalma volt megismerni az olasz viszonyokat, a *Zeitschrift für Politik* hasábjain megjelent cikkében inkább negatív irányban támasztotta alá a kis terület elméletét, amennyiben a meggyőző érvek hosszú sorával kimutatta, hogy másról, mint minimális területi kiegyezésről nem is lehet szó. Nevezetesen nem lehet szó Róma Tiberis jobbparti részének átengedéséről, mint régebben többen tervezgették, mert az Angyalvár és a Monte Mario között fekvő térség, az ún. *Prati di Castello* ma Rómának legmodernebb, legrohamosabban fejlődő és katonai szempontból is legnagyobb értéket jelentő része. De ugyanígy nem lehet gondolni a tengerig kiszolgáló korridorra sem, melynek birtoka lehetővé tenné a szentszék számára, hogy idegen, olasz államterület érintése nélkül érintkezzen a külfölddel. Olaszország a maga jószántából sohasem fog hozzájárulni a korridor-gondolat megvalósításához, mert ez a gyakorlatban egyet jelentene egyik legfontosabb stratégiai vasútjának, a genova–pisa–római vonalnak kettévágásával. Az adott körülmények között a legegyszerűbb megoldás az volna, ha a Vatikán megvásárolná a tervezett korridor irányában fekvő földeket és egyelőre minden exterritoriális jelleg nélkül hozzácsatolná a vatikáni kertekhez. Ebből a megoldásból idők múlásával esetleg kikerekedhetnének olyan közjogi megegyezés, mely kielégítené a szentszék igényét.

d) Lulvés J., a tudós hannoveri kutató szintén behatóan foglalkozott a római kérdés mibenlétével és megoldási lehetőségeivel. Derék tanulmányában, mely a *Der deutsche Krieg* c. sorozat egyik füzeteként jelent meg, ő is arra az eredményre jutott, hogy igazi szuverénség csak területi függetlenség alapján képzelhető el. Ezért a pápa számára akár a Vatikánnal összefüggően, akár másutt külön fejedelemségről kell gondoskodni. Az utóbbi esetben a Vatikán természetesen exterritoriális területnek, a pápa pedig állandóan külföldön tartózkodó szuverénnek számítana. A területi kérdés rendezése mellett gondoskodni kellene a szentszék évi 6–8 millió lírára tehető kiadásainak fedezéséről is és pedig szintén nemzetközi megegyezés formájában.

e) Ebers G. J. münsteri és Hilgenreiner K. prágai egyetemi tanárok idevonatkozó tanulmányaikban inkább jogi és történeti szempontból vizsgálták a római kérdést. A garanciális törvény elégtelenségének kimutatásával kapcsolatban utalnak ugyan a területi szuverénség elutasíthatatlan szükségességére, de konkrét javaslatok tételére nem érzik magukat illetékeseeknek.

De mindezek a fejtegetések csak elméleti tervezgetések és többé-kevésbé valószínű egyéni elgondolások voltak s mint ilyenek csak legáltalánosabb körvonalait jelölték ki a kényes probléma megoldásának. Erzberger képviselőt, aki a háború egész tartama alatt a legmelegebb érdeklődést tanúsította a Vatikán ügyei iránt, nem elégítette ki ez a sok meddő légvárépítés. Ezért az 1916. év folyamán a külügyi hivatal vezető személyiségeinek tudtával és beleegyezésével formális szerződéstervezetet dolgozott ki a *pápa világi hatalmának nemzetközi elismertetésére*. A javaslat kiinduló pontja szintén a kis terület eszméje volt, de Erzberger jelentékenyen szélesebb alapot akart vetni a szentatya világi uralmának mint Ehrle

atya. Nála ugyanis észak-déli irányban az Angyalvárat határoló Via delle Fosse és a római-viderboi vasút vonala, nyugat-keleti irányban pedig Piazza del Risorgimento és a Stazione di S. Pietro lettek volna az új egyházi állam legszélsőbb pontjai. Bár a német külügyi kormány magáévá tette a tervet s Károly király is melegen érdeklődött iránta, még sem lett belőle semmi, mert a feltételezett győzelem nem következett be.

Erzberger különben mindjárt a háború kitörése után foglalkozni kezdett a római kérdéssel. Így 1914. októberében, mikor az osztrák-olasz viszony kezdett elmérgesedni, azt az ajánlatot tette, hogy Ausztria mondjon le Dél-tirolról a pápa javára, aki a római kérdés kielégítő rendezése fejében viszont Olaszországnak továbbítaná a tartományt. Az olasz szabadkőművesek várható pápaellenes tüntetéseire való tekintettel nemsokára kénytelen volt ugyan elejteni az érdekes tervet, de később, már Olaszország hadbalépése után újból visszatért hozzá. Akkoriban ugyanis a katolikus közvélemény erősen aggódott a Szentatya személyes biztonságáért. A fenyegetőnek látszó veszély elhárítására a legkülönbözőbb tervek merültek föl. XIII. Alfonz spanyol király pl. az Escorialt akarta a pápa rendelkezésére bocsátani, míg a német katolikusok inkább a semleges Svájcba óhajtották irányítani a szentszék menekülését. 1916 nyarán Lammasch Henrik, a bécsi egyetem híres nemzetközi jogtanára is bekapcsolódott a tervezgetésekbe s azt ajánlotta, hogy megfelelő kárpótlás ellenében a Baleari-szigetek valamelyikét igyekezzenek megszerezni a szentatya számára. Erzberger a leghatározottabban ellenezte ezt a gondolatot, mert megvalósulása esetén a szentszék túlságosan messze esnék a világforgalom útjától. Ezért inkább valamelyik középeurópai városra gondolt, így terelődött figyelme ismét Trientre. Úgy képzelte a dolgot, hogy a pápa békében egy legátussal kormányoztatná a várost, háború esetén pedig menedékhelyül használná. Utóbb azonban az Olaszország részéről várható nehézségek miatt elejtette a tervet. Hasonlóan elejtette a Salzburggal és Brixennel való kísérletezés gondolatát is, mert ezeknél meg Ausztria részéről lehetett nagyobb ellenállást várni. Utoljára Liechtenstein hercegségnél állapodott meg. A kis hercegséget első sorban fekvése ajánlotta: a semleges Svájc szomszédságában fekszik s így bármikor és bármelyik oldalról könnyen megközelíthető.

Erzberger a bécsi udvar bevonásával azonnal meg is indította a tárgyalást a Liechtenstein-családdal. A gyakorlati kivitel formájául azt ajánlotta, hogy a család ajándékozza oda országát a pápának, aki viszont a családfőt, az uralkodó fejedelmet örökös kormányzónak nevezi ki, megadja neki a szuverénység összes személyi kiváltságait és jogait s az egyházban biztosítja számára a püspökbíboros rangját. A családnak eleinte tetszett is az eszme, később azonban különböző nehézségeket támasztott. Nevezetesen biztosítékot kívánt az iránt, hogy szuverénisége a lemondás után is fennmarad. Ez csak két módon volt elképzelhető: vagy megnagyobbítják a fejedelemség területét vagy másutt nyújtanak kárpótlást a családnak. Erzberger és a vele tartó bécsi udvari körök mindkét irányban megpróbálkoztak, de eredménytelenül. A Liechtenstein-család egyes rövidlátó tagjai addig húzták-halasztották a tárgyalásokat, míg a központi hatalmak összeomlása tárgyalanná tette az egész tervezgetést. A pápai szuveréniség alátámasztására kínálkozó jó alkalom – talán örökre – kihasználatlanul tovatűnt.

Míg így a német és általában a középeurópai katolicizmus a háború borzadalmi ellenére a legélelkebb figyelemmel kísérte a Szentatya sorsát s tőle telhetőleg megtett mindent, hogy meggyőzze a világ közvéleményét a rajta elkövetett égbekiáltó igazságtalanság sürgős jóvátevéseinek szükségességéről, addig az entente tábora mély hallgatásba burkolózott. Különösen a francia katolicizmus csendje volt mély és nyomasztó. A római kérdés a katolikus Franciaországra nézve egyszerűen nem létezett. Jellemző, hogy XV. Benedek pápának az 1915. dec. 6-i konzisztóriumában hangoztatott panaszai mindössze két kifejezetten katolikus lapban, illetve folyóiratban, az *Étudesben* és a *Croixban* vertek némi visszhangot. Ennek a mély hallgatásnak oka azonban nem annyira a vallási közönyben, mint inkább a

háború narkotizáló hatásában keresendő. Mert a francia nép lelkét annyira lekötötte a győzelem vágya és akarása, hogy mindent csak a háborúval való vonatkozásában tudott tekinteni és aszerint értékelte a dolgokat, amint előmozdították vagy hátráltatták a háború diadalmas befejezését. Ilyen lelki beállítottság mellett természetes, hogy még a legbuzgóbb katolikusok is bizonyos idegenkedéssel gondoltak a római kérdésre, mert hánytorgatásában a szövetséges Olaszország hatalmi állásának szándékos gyengítését, végső fokon pedig a győzelmi kilátások csökkentését látták.

Már Olaszországban korántsem volt ilyen egységes a hangulat. Nagyjából két áramlat küzdött egymással: egy pápapárti és egy kormánypárti. A kormány többször megnyilvánuló jóindulata, az egyházi és világi hatóságok gyakoribb érintkezése, a tábori lelkességek rendszeresítése, sőt külön tábori püspök (Angelo Bartolomasi) kinevezése és más hasonló jelenségek ugyanis sok katolikusban azt az illúziót ébresztették, mintha a Vatikán és Quirinál a teljes kiengesztelődés küszöbén állna. Csak külső jelek után indulva sokan elhitték és komoly meggyőződéssel hirdették is, hogy a két hatalom között minden a legjobb rendben van. Annyira ment ez a tudattalan önámítás, hogy az *Osservatore Romano* 1916. aug. 28-i számában jónak látta külön cikkben figyelmeztetni a közvéleményt, hogy a római kérdés a történetek után is változatlanul fennáll. Természetes, hogy ez az erősen kormánybarát irányzat nem szívesen hallott, még kevésbé beszélt a római kérdéstről.

A katolikusok túlnyomó része azonban nem osztotta ezt az opportunus álláspontot, hanem a háború változó esélyei ellenére is hűségesen kitartott a Szentatya iránti gyermeki ragaszkodásban és változatlanul sürgette helyzetének megjavítását. Így a római kérdés a kormány minden ellenkező törekvése ellenére Olaszországban is felszínre került. Különösen két pont: a garanciális törvény jellege és az 1915. ápr. 26-án kelt londoni szerződés 15. pontja körül élesedett ki a polémia. Az utóbbi azért volt nagyjelentőségű, mivel a pápát kirekesztette az összehívandó békekonferencia résztvevői közül s így elütötte attól a lehetőségtől, hogy az előkerülő nagy világkérdésekkel egyetemben a római kérdést is szóba hozza. A katolikus közvélemény csak későn, 1917. végén nyert ugyan hiteles értesülést a szégyenparagrafus létezéséről, de szállongó hírek után már előbb is tudomással bírt róla és erősen nyugtalanodott miatta.

A római kérdés körül zajló harcot tulajdonképpen Orlando igazságügyminiszter indította meg 1915. nov. 21-én mondott híres palermoi beszédével, melyben erősen tiltakozott az ellen, hogy Olaszország belpolitikai törvényhozása, melynek a garanciális törvény is integráns része, jogosulatlan nemzetköziesítés által befolyásoltassék. Két héttel később, dec. 7-én a kamarában Lombardi képviselő beszédére válaszolva, megismételte tiltakozását. A demokrata miniszter okfejtése nagy feltűnést keltett és élénk irodalmi eszmecsere adott alkalmat, melyben katolikus részről Benigni prelátus, Crispolti márki és Soderini gróf, nacionalista részről pedig Mosca szenátor és Nathan, Róma hírhedt szabadkőműves polgármestere vettek részt. A nacionalisták okfejtésének az volt a lényege, hogy a szentszék képviselője semmi szín alatt sem jelenhetik meg a békekongresszuson, mert pusztán jelenléte alkalmul szolgálhatna, hogy akár saját személyében, akár pedig az Olaszország iránt ellenséges hatalmak valamelyikének felhasználásával felvesse a római kérdést, mely pedig tisztára formális kérdés, igazi tartalom és benső érték nélkül. Sőt Nathan nem ártotta felhozni azt az együgyű és nyilvánvalóan rosszhiszemű érvet sem, hogy a pápa többek közt azért sem hívható meg a kongresszusra, mert akkor ugyanazon a címen más felekezetek, tehát az anglikánok, lutheránusok, mohamedánok, zsidók stb. egyházi fejeit, sőt a pozitivisták, monisták, materialisták stb. képviselőit is meg kellene hívni. A katolikusok viszont azzal érveltek, hogy éppen azért lesz szükség a pápa képviselőjének jelenlétére, hogy megakadályozza, hogy valamelyik hatalom ellenséges szándékkal vesse fel a római kérdést és Olaszországra nézve sérelmes irányban követelje megoldását.

Ez az élénk figyelmet ébresztett vita kétségtelenül nagy mértékben hozzájárult az eszmék tisztázásához és a lelkek szétválasztásához, de a helyzeten nem változtatott semmit. Az olasz külpolitika, melyet még mindig a szabadkőműves Sidney Sonnino irányított, továbbra is következetesen ellenére dolgozott a kúria törekvéseinek. Ellenséges érzületének egyik szembevető megnyilvánulása volt, hogy minden nemzetközi jogszokás megcsúfolásával válasz nélkül hagyta a pápa 1917. aug. 1-én kelt nagyhatású békejegyzékét. Sonnino, mikor emiatt kérdőre vonták, még megtette tapintatlanságát azzal, hogy németizűnek nyilvánította a pápai jegyzékét. A kormánytámogató katolikus képviselők azonnal energikusan tiltakoztak e durva sértés ellen és bizalmuk megvonásával fenyegették meg Boselli miniszterelnököt, ha nem gondoskodik megfelelő jogorvoslatról. Pedig ekkor Meda személyében már a katolikusok is képviselve voltak a kormányban.

Néhány hónappal később, mikor a bolsevista *Pravda* közlései révén a londoni szerződés egész szövege ismeretessé vált (1917. nov. 28.), újra alkalmuk nyílt a katolikus képviselőknek a szentszék érdekei mellett síkra szállani. Longinotti nyomban a bolsevista újság leleplezése után (dec. 17.) felvilágosítást is kért a kormánytól és mivel Borsarelli államtitkár egészen semmitmondó felelettel tért ki a kérdés elől, 1918. febr. 13-án megismételte interpellációját. Ez alkalommal maga Sonnino válaszolt neki. Válaszában kénytelen-kelletlen beismerte a szakasz létezését és csupán a bolsevista újság szövegének hitelességét vette tagadásba. Ez a felelet semmiképpen sem volt alkalmas a kedélyek megnyugtatására. Ezért febr. 20-án újra szóba került a kényes ügy. A katolikus Rodino, Bertini és Miglioli sorra megnyugtató nyilatkozatot kértek a kormánytól. Sőt váratlanul fegyvertársaik akadtak a hivatalos szocialistákban, kik beszédeikben valóságos himnuszt zengtek XV. Benedek béketörekvéseiről és humánus kezdeményezéseiről. Lucci pl. így beszélt: „A pápa szava az első sugár volt, mely megvilágította a négy éve küzdő nemzetek helyzetét... Szörnyű dolog azt kívánni, hogy a pápa ne jelenhessék meg a békekonferencián... Ahhoz, hogy az ember meglássa a legfőbb szellemi tekintélyen elkövetett igazságtalanságot, nem szükséges vallásosnak vagy hívőnek lenni: elég, ha a valóság talaján áll”. Hasonló húrokat pengetett a zsidó Treves: „A békekonferencián az emberi társadalom minden hangjának képviselve kell lennie; tehát ott kell lennie a pápának is. Különben is csak a világi hatalom kérdése az, ami jelenleg a Vatikánt és az államot elválasztja egymástól, ez pedig azonnal megszűnik, mihelyt az állam megváltoztatja politikai magatartását a Vatikánnal szemben. A világháború viharában itt az ideje, hogy a politika régi és elavult formái megváltozzanak és megújodjanak”.

De minden hiábavaló volt. A katolikus közvéleménynek sem elég ereje, sem elég elszántsága nem volt hozzá, hogy a kormányra tudja kényszeríteni akaratát. A francia katolicizmus pedig, mint eddig, most is mély hallgatásba burkolózott. Az egyetlen kivétel Dubois roueni bíboros érsek tiltakozása volt, de egyébként fagyos csend fogadta a bolsevista újság világra szóló szenzációját. Az egyház legidősebb leánya nem érezte át a fejét ért jogfosztás szegényét és fájdalmát. Kanada és az Egyesült Államok katolikusai szintén nem mozdultak. Még aránylag legtöbb érdeklődést mutatott az angol parlament, mely gyors egymásutánban öt ülésben is (1917. dec. 6., 13., 20., 1918. febr. 2., 13. és 14.) foglalkozott az ominózus üggyel, anélkül azonban, hogy a szegényletes paragrafus hatálytalanítását el tudta volna érni.

Az entente-tábor katolikusai tehát néma mozdulatlansággal, legjobb esetben tehetetlen vergődéssel szemlélték az események rohanását. A közép-európai katolicizmus pedig ekkor már megszűnt tényező lenni. Az erejük fogytán lévő Ausztria-Magyarország és Németország feltartóztathatatlanul sodródtak végzetük betelte felé. Már nem győzelemért, hanem pusztá életük megmentéséért harcoltak. Azok a fellengzős tervek, melyeket a sajtó és a publicisztika a római kérdés megoldásáról még az imént is szövögetett, egyszerre reménytelen messzeségbe tűntek. Egyik napról a másikra tárgytalanokká váltak, mert eltűnt mögülok a

fegyveres hatalom, mely az ellenségre rákényszeríthette volna őket. A pápa, aki négy éven át együtt szenvedett mindkét tábor szerencsétlen szenvedőivel, s aki egymaga többet tett a háború borzalmainak enyhítésére, mint az ellene fenekedő szabadkőműves páholyok együttvéve, a végén egyetlen megértő jóbarát és szövetséges nélkül maradt. A Sonninóban és barátaiban megtestesült szektárius szabadkőműves-radikális szellem még egyszer diadalmaskodott a jobb belátáson és az igazságon: a párizsi békekonferencia az igazi békefejedelem, a pápa kirekesztésével jött létre s a római kérdés továbbra is kérdés maradt.

A pápa távoltartása a békekonferenciától mindenesetre győzelmet jelentett az olasz kormányra nézve, de győzelmének nem sokáig örülhetett, mert kezdő sikereit a vereségek hosszú sorával kellett megfizetnie. A londoni szerződésben kikötött dús zsákmány egy részétől tulajdon szövetségesei fosztották meg, más részét pedig maga volt kénytelen átengedni Görögországnak és Szerbiának. Ezek a kudarcok érthető módon mély sebeket ütöttek a nemzet önérzetén és csak fokozták benső ellentéteit, melyek a gazdasági és szociális viszonyok kiegyensúlyozatlansága miatt amúgy is komoly katasztrófával fenyegettek. A „győző” Olaszország a győzelmet követő években reménytelen anarchiába süllyedt s egyideig úgy látszott, hogy nem kerülheti el a teljes fölfordulást. A szociális forradalom erős bolsevista mellékizzel egyre kihívóbb formában ütögette fel fejét. A nemzet józanabb részének öntudatra eszmélése elhárította ugyan a végső veszedelmet, sőt a diadalmasan jelentkező fascista eszme fölkarolásával egy biztatóbb jövő alapjait rakta le, de évek teltek bele, míg az ország teljesen kilábolt a belső zavarokból.

Ezek a forradalmi hangulattal túlfűtött évek természetesen nem voltak alkalmasak a római kérdés napirenden tartására. Hiszen a gazdasági és szociális bajok annyira lenyűgözték a lelkeket, hogy mellettük minden más kérdés másod-, harmadsorba szorult és elvesztette aktualitását. Még a szigorúan vallás-erkölcsi alapon álló pártok is kizárólag társadalmi és gazdasági vonatkozású pontokkal töltötték ki programjukat és gondosan óvakodtak minden olyan ballasztól, mely nem állott közvetlen kapcsolatban a kor égető problémáival. Igen jellemző e tekintetben a katolikus néppárt, a *Partito Popolare Italiano* példája, mely Don Luigi Sturzo kezdeményezésére éppen ezidőtájt, 1919. jan. 18-án alakult meg s mindjárt első bemutatkozásán, a nov. 16-án lezajlott általános választáson 102 mandátumot hódított. Bár a párt kifejezetten katolikus alapon jött létre, tizenkét pontból álló programjában még távoli célzás formájában sem érintette a római kérdést; egyszerűen nem vett tudomást létezéséről, mert a felgyülemlett bajok mellett nem tartotta ésszerűnek és opportunusnak fessegetését. Előbb be akart gyökerezni az országban és a kamarában; tekintélyt és népszerűséget akart szerezni magának, hogy aztán annál biztosabb sikerrel térjen át a nehezebb és kényesebb problémák fölvetésére.

Egészen azonban még sem esett ki a római kérdés az aktuális problémák sorából. Ha más nem, a sajtó és a publicisztikai irodalom gondoskodott róla, hogy időnként rája terelődjék a figyelem. E tekintetben különösen Nazareno Casacca ágostonos atya *Il papa e l'Italia* c. művét kell kiemelnünk, mely három év alatt (1919–21) három kiadásban látott napvilágot s az olaszon kívül angol és spanyol nyelven is megjelent. A kis munka annál nagyobb figyelmet érdemel, mert bizonyos fokig a vatikáni körök felfogását tükröztette vissza. Hiszen harmadik kiadása egy bíborosnak ajánlva jelent meg és egész terjedelmében hozta Bonaiutinak, Gasparri államtitkár egyik bizalmasának a szerzőhöz intézett dicséret sorait. Annál meglepőbb tehát, hogy Casacca atya minden fenntartás nélkül a kis terület alapján áll s a pápai állam határait majdnem minden ponton Erzberger ismert tervezetével egyezőleg vonja meg. Szerinte ugyanis az Angyalvár és a vatikáni kertek, a Porta Angelica és a Porta Castello, a Porta Cavalleggeri és a Porta Santo Spirito lennének a szélső pontok. Ezzel szemben a *Messaggero* 1921. jún. 5-iki számának cikkírója csupán az apostoli paloták területére akarta korlátozni az új egyházi állam területét és Della Torre gróf az *Osservatore Romano* jún. 19-iki számában nem kifogásolta e szűkmarkú határkitűzést.



## VIII. A római kérdés legújabb fejleményei

XV. Benedek pápa halála (1922. jan. 21) és utódja, XI. Pius megválasztása (1922. febr. 6.) a legkritikusabb állapotban találta Olaszországot. A bomlás tünetei napról-napra sokasodtak és a gyorsan váltakozó kormányok (1917. okt. 30.–1919. jún. 20. Orlando, 1919. jún. 21.–1920. jún. 9. Nitti, 1920. jún. 9.–1921. júl. 4. Giolitti, 1921. júl. 4.–1922. febr. 18. Bonomi, 1922. febr. 18.–okt. 26. De Facta) teljesen tehetetlenül állottak az eláradt bajokkal szemben. Még legegyszerűbb kötelességüknek, a közrend fenntartásának sem tudtak megfelelni. A bolsevista befolyás alá került szocialista munkásság magatartása egyre kihívóbb és forradalmibb lett; örökös sztrájkjaival megbénította a gazdasági életet, erőszakos támadásaival és sűrűn ismétlődő kommunizálásaival pedig illuzóriussá tette a személy- és vagyónbiztonságot. Garázdálkodásai láttára a *fasciokba* tömörült nemzeti elemek is megmozdultak. Mivel az elernyedett központi hatalmaktól semmit sem várhattak, kénytelen-kelletlen az önvédelem fegyveréhez folyamodtak. Az erőszakra erőszakkal feleltek. Valóságos büntető expedíciókat vezettek a szocialisták és kommunisták ellen, melyek ritkán estek meg véres összetűzések, gyújtogatások és rombolások nélkül. A polgárháború különösen Felsőolaszországban öltött nagy mérvet. A szocialisták, hogy megmutassák erejüket, júl. 31-ére általános sztrájkot hirdettek. De a fegyver visszafelé sült el. A Mussolini vezetés alatt mintaszerűen megszervezett fascista csapatok néhány nap alatt letörték a sztrájkot s elejét vették a fenyegető anarchiának. Ez a győzelem a fascistákat tette a helyzet uraivá s ők nem késték a hatalom mellé a kormánygépezetet is kezökre keríteni. Okt. 28-án megtörtént a *marcia su Roma*, a Rómába menetelés, amit már másnap követett Mussolini miniszterelnöki kinevezése és a fascista rend hivatalos elismerése.

A fascizmus győzelme nemcsak új politikai, gazdasági és társadalmi rendet, hanem egyben új szellemet is és új lelket is jelentett. A szabadkőműves és ultraradikális eszmékkel megfertőzött liberális ideológia lomtárba került s helyén diadalmasan bontakozott ki a fascista világszemlélet, mely új eligazodást hirdetett az élet nagy realitásaival szemben. Egy nagy és egyetemes átértékelési folyamat indult meg, mely csakhamar érezte hatását a vallási problémák megítélésében is. Mussolini ezen a téren sem érte be félmunkával. Pedig nagyon mélyről, a szocialista világszemlélet hit- és egyházellenes álláspontjáról kellett felküzdenie magát. De amilyen mértékben mélyült és nemesült nemzeti érzése, abban az arányban nőtt a katolikus egyház iránt érzett nagyrabecsülése is. Hamarosan tudatára eszmélt, hogy a maga elé tűzött nagy nemzetnevelő feladatot csak a katolicizmusban rejlő óriási erkölcsi és konzerváló erők bekapcsolásával tudja megoldani. Ezért nem helyeselte a fascista mozgalom kamaszkorában sűrűn megismétlődött egyházellenes kilengéseket és durva egyéni túlkapásokat s mihelyt úrrá lett a helyzeten, azonnal szigorúan eltiltotta őket. Mint miniszterelnök pedig minden alkalmat megragadott az egyházhoz való közeledésre. Legelső intézkedései egyikével elrendelte a szocialisták által erőszakkal eltávolított iskolai fészületek visszahelyezését, 1923 elején pedig minden tanulóra nézve szigorúan kötelezővé tette a vallástan tanulását. Ezt követte az egyház halálos ellenségeinek, a szabadkőműves páholyoknak feloszlata (1923. febr. 13.) és a papság katonai szolgálatának jelentékeny megkönnyítése, (1924. márc. 17.) De az idők változását legszembetűnőbben mutatta az a tény, hogy Federzoni belügyminiszter rendeletére 1924. nov. 4-én a Capitolium ormára újból visszahelyezték a negyvenkét évvel ezelőtt eltávolított keresztet. Ez a visszahelyezés kézzelfoghatóan szimbolizálta, hogy a hivatalos Olaszország a tévelygés és gyűlölködés hosszú évtizedei után végre megtalálta az utat Istenhez és az – egyházhoz.

A diadalmas fascizmus tehát meglepően rövid idő alatt békésre tudta hangolni az egyház és állam viszonyát. Ebben a tisztult atmoszférában aztán erősen megjavultak a római kérdés

esélyei is. Mert Mussolini itt sem állt meg fele úton. Tudta, hogy az egyház nem választható külön a pápaságtól. Amely pillanatban tehát rászánta magát az egyház szövetségének keresésére, szükségképpen készen kellett állnia a Vatikánnal való kibékülésre is. Hogy milyen hamar tisztába jött önmagával, mutatja 1921. jún. 21-én mondott parlamenti beszéde: „Állítom, hogy Róma latin és imperialista hagyományait ma a katolicizmus képviseli. Ha Róma, mint Mommsen 25 vagy 30 esztendővel ezelőtt mondotta, sohasem szűkölködött egyetemes eszme nélkül, azt gondolom és állítom, hogy a mai Rómában az egyetlen egyetemes eszme az, mely a Vatikánból sugárzik szerte a világba. Ezért nagyon bánt, mikor látom, hogy nemzeti egyházak alakulnak, mert arra gondolok, hogy millió- és milliósámra vannak emberek, akik nem tekintenek többé Olaszország és Róma felé. Azt gondolom, hogy abban az esetben, ha a Vatikán végleg lemond világi igényeiről – és azt hiszem, hogy már útban van erre – a profán vagy laikus Olaszországnak segítségére kell lennie anyagi eszközökkel és anyagi könnyítésekkel iskolák, templomok, kórházak berendezésével és minden egyébvel, ami egy profán hatalomnak rendelkezésére áll. Mert a világkatolicizmus fejlődése, négyszáz millió ember gyarapodása, kik a földkerekség minden tájáról Róma felé tekintenek, érdekünk és büszkeségünk nekünk is, akik olaszok vagyunk”. És jellemző, hogy a fascista vezér szavai, melyek néhány évvel előbb még általános elszörnyedést váltottak volna ki, most általános tetszésre találtak a kamarában. Sőt a *Tempo* c. lapnak volt bátorsága hozzá, hogy nyíltan is kimondja, amire Mussolini csak homályosan célzott: „Az olasz politikának – írta – végre be kell látnia, hogy semmiképpen sem kisebbíti az állam jogait azzal, ha a pápának szabad rendelkezésére bocsát akkora földterületet, amekkora szükséges hozzá, hogy az egész hívő világ szemében minden befolyástól és minden alattvalói viszonytól tökéletesen mentesnek láttassék”.

Mussolini tehát bevonulása pillanatában már tisztában volt a pápaság világgraszoló jelentőségével s el volt tökéelve, hogy megkísérli a vele való együttműködést. Tudta, hogy a pápaság világ- és nemzetfölötti jellege mellett egyszersmind olasz intézmény is, amennyiben központi szerveit olasz földön élő olasz emberek igazgatják. Számításba vette azt is, hogy a fascizmusnak sok értéke a katolicizmusnak is értéke. Nem kicsinylette a konfliktusokra alkalmat adó számos lehetőséget, azonban remélte, hogy legyőzheti, elodázhathatja, félretolhatja őket: „Mégfér Rómában két hatalom egymás mellett anélkül, hogy egymást bénítaniok kellene: a katolicizmus feje és Nagyolaszország királya”. E meggyőződésének megfelelően nyomban bevonulása után ünnepélyesen biztosította a Vatikánt, hogy a pápaságot és a vallást védeni és tisztelni fogja. Nov. 16-án mondott parlamenti bemutatkozó beszédében pedig nagy nyomatékkal hangsúlyozta, hogy minden vallásos meggyőződést tiszteletben fog tartani, de mindig tekintettel lesz az uralkodó vallásra vagyis a katolicizmusra.

A Vatikánban érthető módon nagyon szívesen hallgatták ezeket a békülékeny hangokat, melyekhez hasonlókat eddig sem a Quirinál, sem a Montecitorio részéről nem volt alkalmuk hallani. Megértéssel, később rokonszenvvel kezdték kísérni a diktátor működését, kinek nemcsak szava volt kemény, hanem ökle is: kíméletlenül lesújtott, ahol visszaélést kellett megtorolni vagy magasabb erkölcsi érdeket megvédeni. A rokonszenv pedig mihamar életre keltette a közeledés őszinte vágyát. Ennek első kicsengése a pápa 1922. dec. 23-án kelt nagyszabású székfoglaló enciklikája (*Ubi arcano Dei consilio*) volt, melyben megismételte elődeinek immár hagyományossá vált tiltakozását Róma és az egyházi állam elfoglalása ellen, de csak azért, hogy a végén annál meghatóbb kifejezést adjon a béke és megértés utáni sóvárgásának: „Az isteni Gondviselés által – írta – a pápai szuverénitás megerősítésére, Italia minden kára nélkül, sőt felbecsülhetetlen előnyére megadott biztosítékok, melyek annyi évszázadon át biztosították a pápa szabadságát s amelyekhez hasonlókat az emberi elme eddig ki nem talált, ezek a biztosítékok ellenséges erőszak által félredobáltak és még ma is mellőzöttek, ami a római pápa helyzetét olyan abnormálissá tette, hogy a világ összes katolikusainak lelkét súlyosan és állandóan szomorítja. Mi azért, mint elődeink szándékainak

és kötelezettségeinek örökösei és ugyanazon, ez ügyben egyedül illetékes tekintélynek tulajdonosai, e helyzet miatt úgymint elődeink tették, tiltakozunk, nem a földi uralkodás üres vágyától indítatva, amiért csak pirulnunk kellene, hanem pusztán lelkiismereti kötelességből, tudva azt, hogy meg kell halnunk és szigorúan számot kell adnunk. Egyébként Itáliának nincs és nem lesz oka félelemre a szentszék miatt: a pápa, bárki legyen is, a prófétával mindig vallani fogja: «Én a béke és nem a keserűség gondolatait gondolom». Az igazi béke gondolatait fogja gondolni a pápa, amely béke nincs elválasztva az igazságosságtól úgy, hogy elmondható: «Az igazságosság és a béke egymással csókolóztak». Ezt az órát közelebb hozni és ütni hagyni Istennek dolga, az okos és jóakarátú emberek dolga pedig az, hogy ne hagyják, hogy hiába üssön az óra. Az az óra a legünnepélyesebb és a legtermékenyebb órák közé fog tartozni úgy a Krisztus országának felújítása, mint Itália és az egész világ pacificatioja szempontjából”. (Hanuy ford.)

XI. Pius semmiképpen sem akarta, hogy a várva várt ünnepélyes és termékeny óra hiába üssön. Ezért tőle telhetőleg mindent megtett a békés megértés útjának egyengetésére. Egyfelől negatív irányban csökkenteni igyekezett a súrlódási felületeket, másfelől pozitív irányban megkönnyíteni iparkodott a fascizmus térfoglalását és begyökerezését. Így a rendszerváltozás forró napjaiban (1922. okt. 29.) kibocsátott felhívásában panaszosan említette ugyan az utolsó hónapok testvérgyilkos felfordulását, de egyben buzdította a püspököket, hogy vele együtt igyekezzenek visszaidézni a szeretett olasz nép békéjét és nyugalomát. Felhívása balzsamként hatott a feldúlt kedélyekre és kétségtelenül könnyített a fascisták helyzetén. Ugyanígy beköszöntő enciklikájában is gondosan került minden kicsinyes gáncsoskodást; nem hunyt szemet az igazság előtt, keményen megőrizte a még mindig előforduló egyházellenes kihágásokat és erőszakosságokat, de egyúttal világosan kifejezte abbéli meggyőződését is, hogy ezek nem a rendszer, hanem az egyének hibái, melyek a nyugalom helyreállításával magoktól meg fognak szünni. De a legnagyobb szolgálatot mégsem az ellentétek csitítgatásával, hanem a politikai aréna akadályainak eltisztításával tette a fascizmus ügyének. XI. Pius ugyanis éppúgy, mint annakidején X. Pius, ellenezte a katolikusok exponált politikai szereplését. Ezért 1922. okt. 2-án külön körlevéllel fordult az olasz püspökökhöz, melyben lelkökre kötötte, hogy az *Unione popolare* vezetése alatt álló *Azione cattolica* ne engedjék belebonyolódni a pártpolitikába. A rendszerváltozás megtörténte után pedig ismételt és nyomatékosan intette a katolikus ifjúsági szervezeteket, hogy szigorúan tartózkodjanak minden politikai tevékenységtől.

Don Sturzo pártjával a *Partito popolare Italiano*-val azonban más volt a helyzet. A párt magasabb hozzájárulással jött létre, kifejezetten keresztény alapon állott, s a nép széles rétegeiben bizalomnak és népszerűségnek örvendett: nem lehetett tehát egy tollvonással megsemmisíteni. A katolikus politikai életet nem lehetett a tizenöt év előtti *cattolici deputati sì, deputati cattolici no* elv álláspontjára visszaszórni. A néppárt három-négy esztendő alatt hatalommá lett, mellyel barátnak és ellenségnek egyformán számolnia kellett. Mussolini is tisztában volt ezzel. Eleitől kezdve a *popolarik*-ban látta legveszedelmesebb ellenfeleit, akiket barátaivá kell tennie, vagy meg kell semmisítenie. Először békésen próbált velők megegyezni. A hatalom átvétele után koalícióba lépett a néppárttal s minisztereinek egy részét közülök választotta. De az együttműködésben nem volt köszönet, mert Don Sturzo állandóan ellenére dolgozott. A fascistákkal szemben egyre azt hangoztatta, hogy csak az ő pártja és politikai programja az igazi keresztény. A keresztény gondolatnak ez az önhatalmú monopolizálása azonban nemcsak azokban a fascistákban keltett visszatetszést, kiknek vallásos érzése éppen a fascizmus révén lángolt fel, hanem a Vatikánban is, mely hovatovább elviselhetetlen politikai tehertételnek kezdte érezni a popolari vezérek szavait és tetteit.

Így Don Sturzo politikája mihamar zsákutcába jutott. Az 1923. áprilisban tartott torinói kongresszus még jobban elmérgesítette a helyzetet, mert a rosszhiszeműség színében tüntette

föl a pártot. Mussolini a popolari-miniszterek elbocsátásával felelt a kongresszusra, de ezzel csak olajat öntött a tűzre. Az új választási törvény tárgyalásakor a néppárt már nyíltan az ellenzékkel tartott, sőt Don Sturzo éppen ezt az alkalmat akarta felhasználni arra, hogy súlyos csapást mérjen Mussolinira és a fascizmusra. De a fascista tábor felkészülve várta a támadást. A fascista nagytanács kijelentette, hogy a fascizmus szellemi és vallási értékeket megalapozó munkájában nem törődik olyan pártok helyeslésével vagy ellenzésével, melyek az ország katolicitását ki akarják sajátítani. De a várt nagy összecsapás még sem következett be. Don Sturzo az utolsó pillanatban lemondott a párttitkárságról (júl. 10.). Távozása olyan váratlanul jött, hogy mindenki a Vatikán kezét látta benne.

Don Sturzo lemondásának legközvetlenebb következménye a néppárt két részre szakadása volt. Egyrésze a fascistákhoz csatlakozott, másrésze pedig megmaradt merev ellenzéki álláspontján, sőt az ismert Matteotti-gyilkosság után a szabadkőműves liberálisokkal és az ateista szocialistákkal szövetséget kötött a fascista-uralom megdöntésére. A Vatikán természetesen nem helyeselte ezt a konokszágot. Az *Osservatore Romano* és a *Civiltà Cattolica* ismételtelen felemelték ellene tiltakozó szavukat. Sőt nagyobb nyomaték kedvéért maga a pápa is megszólalt. 1924. szept. 8-án nagy beszédet intézett az eléje gyülekezett katolikus egyetemi hallgatókhoz, melyben kifejtette, hogy a katolikus elvekkel semmiképpen sem egyeztethető össze a szocialistákkal való együttműködés. Mert az együttműködés nem kevesebbet jelent, mint a felekezeten kívüli világfelfogás elősegítését, ami szükségképpen a katolikus vallástól való elszakadásra vezet. De a figyelmeztetés eredménytelen maradt. Az ellenzék közös intézőbizottságának szept. 17-i ülésén a popolarik megbízottja kijelentette, hogy pártja nem tér el eddigi politikájától. Ezzel a határozattal a párt megpecsételte halálos ítéletét. A fascizmus után a Vatikánnal is szembehelyezkedett; nevezetesen elszigetelte magát és makacsul hozzákötötte sorsát egy egészen reménytelen és kilátástalan politikai akcióhoz. Ennek a kétségbeesett politikának nem lehetett más vége, mint tökéletes összeomlás.

A néppárt szétforgácsolódása, majd bukása kétszeresen is hasznára vált a fascista politikának: egyrészt megszabadította legveszedelmesebb ellenfelétől, másrészt még közelebb vitte a Vatikánhoz. Fokról-fokra olyan meleggé és bensőségessé alakult a két hatalom viszonya, hogy komoly formában meg lehetett kísérteni a fennforgó elvi ellentétek kiküszöbölését. Tényleg a sajtóban már 1923 óta makacsul tartotta magát a hír, hogy a kormány a római kérdés rendezésére, sőt végleges megoldására készül. A *Popolo d'Italia* pl. már 1923. júl. 6-án kijelentette, hogy a fascizmus meg akarja és meg fogja oldani a római kérdést. Aug. 28-i számában viszont azt írta, hogy a római kérdést már eldöntötte a néphatározat, de az egyháznak és az államnak együtt kell cselekedniük. A hírek az *Osservatore Romano* cáfolatai ellenére éveken át tartották magukat és egyre határozottabban a kis szuverénitás gondolatában konkretizálódtak.

De a lépten-nyomon felbukkanó hírek sokáig csak üres találgatások és kombinációk maradtak, melyeket a valóságnak legkisebb jele sem támogatott. A gyakorlati kivitelnek ugyanis egyelőre alig leküzdhető tárgyi és személyi akadályai voltak. A tárgyi akadályok közt első helyen a rendszerváltozással járó tömérdek munkát kell említenünk, mely jó időre lekötötte a fascizmus legjobb erőit; míg a személyi akadályok közül főleg a hirtelen nagyra duzzadt fascista tábor vegyes összetételét kell kiemelni. Mert Mussolini első tábora valóságos Noé bárkája volt; meggyőződéses fascisták mellett igen nagy számmal voltak benne konjunktúra-lovagok, akiket csak az alkalom: a zavarosban való halászás és a hirtelen emelkedés vágya vezérelt az új hadi lobogó alá. E szerencselovagok közt fölös számmal akadtak levitézlett radikálisok és desperádok is, akik hallani sem akartak a Vatikán felé vezető útról. Tehát mindkét irányban időre és kitartásra volt szükség; várni kellett, míg a rendszer egészen begyökerezik s a fascizmus a méltatlan elemek kirekesztésével teljesen lehiggad és egyveretűvé válik. Hamu alatt azonban erősen parázslott az eszme. A római kérdés nyílt fölvetésének lehetősége észrevehetően közeledett.

Végre 1927 őszén megérett a helyzet. Mussolini elég erősnek érezte magát, hogy nyíltan szemébe nézzen az új Olaszország legkényesebb és legnyugtalanítóbb kérdésének. Természetesen nem közvetlen tárgyalásra gondolt. Ahhoz még nem volt kellőképpen előkészítve a talaj. Egyelőre csak a helyzet kitapogatásáról és a megfelelő lelki diszpozíció előkészítéséről lehetett szó. Erre pedig a sajtó bevonása kínálkozott legalkalmasabbnak. A kampányt tényleg két nagytekintélyű sajtóorgánus: a *Corriere della Sera* és a *Popolo d'Italia* vezette be. Amannak hasábjain Gentile, a híres filozófus és volt fascista kultuszminiszter, emezéin pedig Arnaldo Mussolini, a diktátor öccse szállott síkra a pápaság és a fascista állam viszonyának békés rendezéséért. A Vatikán hivatalos lapja, az *Osservatore Romano* nyomban reagált a nagy feltűnést keltett cikkekre, melyeknek sugalmazott voltát azonnal elárulta szerzőik neve. Nagyobb nyomaték és világosság kedvéért külön-külön válaszolt az előkelő cikkíróknak: okt. 13-án Gentilének, 14-én pedig Mussolininak. Mindkét cikkében meglepően előzékeny és higgadt hangot használt és szemmel láthatóan kerülni iparkodott minden zavaró disszonanciát. Míg azonban Gentilének címzett válaszában inkább az olasz belpolitika szempontjából vizsgálta a római kérdés megoldásának esélyeit, addig Mussolinival szemben inkább a kérdés általános vonatkozásait élezte ki. „Nem látjuk be – írta Gentile címére – miért ne csinálhatna Olaszország olyan államot, amelyre az egyháznak ... szüksége van, hogy szellemi működését az emberek közt kifejthesse. Olaszország megsemmisítette ezt az államot és ezzel évszázadok során át keletkezett alakulást pusztított el. Éppen ezért Olaszország újból vissza is állíthatja azt, ha nem is egykori terjedelmében, de legalább annyira, hogy a lelkek kormányzatának függetlenségét szemmel láthatóan biztosítsa anélkül, hogy öngyilkosságot követne el. Mert hiszen el sem lehet képzelni, hogy ilyen kis állam megsemmisíthetné Olaszországot.”

„Nem kívánunk függetlenségi garanciákat, mert ezek nem akadályozzák meg a jogtalanságot. Egyáltalában nem kívánunk semmiféle garanciát... Ha Olaszország egyszer rászánja magát, hogy nyíltan az egész világ előtt az igazságosság szellemében vállalkozik a helyreállítás feladatára, akkor bizonyosak vagyunk benne, hogy ígéretét külföldi beavatkozás nélkül is be fogja váltani. *A szentszék e kérdés megoldását nem a külföld közbelépésétől várja, hanem az olasz nemzet becsületérzésétől és igazságszeretetétől.* A külföldi hatalmaknak nem lesz majd más dolguk, mint hogy a szokásos formában tudomásul vegyék azt, amit Olaszország a szentszékkel egyetértőleg megvalósít. Bármit gondoljon is valaki arról, hogy a római egyház, különösen pedig a pápa szabad-e a jelenlegi viszonyok között, nyilvánvaló, hogy a pápa maga az, aki szabadságának kérdésében jogosan tanúságot tehet és ítélni. A pápa pedig nem érzi magát szabadnak.”

Nem kevésbé mélyen szántott az Arnaldo Mussolininak szánt felelet, mely – mint említettük – a római kérdésből főleg az általános vonatkozásokat emelte ki. Abból a tételből indult ki, hogy a római kérdés nemcsak az olaszokat, hanem az összes katolikus hívőket egyformán érdekli. A pápa nem állhat valamely világi hatalom befolyása alatt, bármilyen jó katolikus is az, mert ha ez az eset bekövetkeznék, a katolikus hívők a világ minden részéből bizalmatlansággal tekintenének feléje. Politikai értelmet keresnének minden cselekedetében és szabad út nyílnék nemzeti egyházak létesítésére. A továbbiak során újólal hangsúlyozta a lap, hogy a kérdés megoldásánál a pápa az egyetlen illetékes bíró, aki az olasz katolikusok szempontjai mellett természetesen figyelembe veszi a katolikusok összességének érdekeit is. Végül mintegy *captatio benevolentiae*-ként még hozzáfűzte: „A fascizmus érdeme, hogy bátran szembeszállt a szabadkőműves radikális elemekkel, legyőzte őket és a közélet terén visszaadta Istennek és az egyháznak azt, ami őket megilleti. Ha ezt a munkát nemes kitartással tovább folytatják, az állam lesz az első, mely ennek hasznát látja”.

Az *Osservatore* cikkei világszerte óriási feltűnést keltettek és nemcsak a sajtóban, hanem a diplomáciai körökben is élénk megbeszélésekre adtak alkalmat. Mindenki meg volt róla győződve, hogy a cikkek mögött magasabb és döntésre hivatott körök lappanganak. Mert a

*Daily Telegraph* római tudósítójának helyes megjegyzése szerint lehetetlen volt feltételezni, hogy a vatikáni hatóságok, melyek éppen e kérdéshez fűzött nyilatkozataikban mindig oly rendkívül óvatosak szoktak lenni, megengedték volna a cikkek közzétételét, ha előbb nem jött volna létre elvi megegyezés. Sőt sokan azon a véleményen voltak, hogy a hírlapi közlések csak annak az aktív eszmecserének leplezésére szolgálnak, mely a római kérdés lehetséges megoldásának különböző oldalairól a Vatikán és Mussolini között megindult.

Az események egyideig igazolni látszottak ezt az optimista felfogást. Mert a *Popolo d'Italia* és az *Osservatore* nem állottak meg a kezdetnél, hanem az egész világ feszült figyelmétől kísérve tovább folytatták a nagyérdékű eszmecserét. Valóságos diplomáciai jegyzékváltást folytattak egymással, melynek során kiderült, hogy a fascista kormány nem idegenkedik a pápa területi szuverenségének elismerésétől, sőt hajlandó a vatikáni terület kibővítéséről és a tengeri korridor kiszakításáról is tárgyalni. Nyomról-nyomra annyira jutott a dolog, hogy már mindenki az utolsó, a döntő szó kimondását várta. Erre azonban egyelőre nem került sor. A Vatikánban még nem látták annyira érettnak és előkészítettnek a helyzetet, hogy rá merték volna magukat szánni a végső lépés megtételére, melynek kihatásait senki sem tudta előre megmondani. Ezért óvatosan visszavonultak. Az *Osservatore* befejező cikke, melyet állítólag maga Gasparri bíboros írt, az egyházi állam visszaállítását jelölte meg a kiegyezés feltételeként, mert – úgymond – „vallási természetű abszolút szükségességek követelik, hogy a pápa szabadsága és függetlensége ne csak tényleg és teljesen, hanem az egész világ hívői számára nyilvánvaló módon elismertessék”. Erre a váratlan fordulatra a fascista hivatalos lap, a *Foglio d'ordini* sietett kijelenteni, hogy a Vatikán világi hatalmának visszaállításáról még korlátolt mértékben sem lehet szó.

Az első kísérlet tehát negatív eredménnyel végződött. De ez nem a jóakarát vagy a békekészség hiányán múlt. Hiszen a tárgyalás mindvégig kifogástalanul udvarias és előzékeny hangon folyt. Hogy a várva-várt megegyezés ennek ellenére mégsem jött létre, az tisztán és kizárólag a megoldandó feladat irdatlan nehézségén fordult. Mert a római kérdés az elmúlt félszázad lefolyásában olyan bonyolult problémává súlyosodott és annyi különböző érdekfelülettel jutott érintkezésbe, hogy kibogozása a legnagyobb körültekintést és óvatosságot igényli. Érthető tehát, hogy a vatikáni körök roppant felelősségük tudatában nehezen szánják rá magukat a végleges döntésre; érthető, hogy a végső szó kimondása előtt még alaposabban és tüzetesebben ki akarják kémleni a helyzetet s lehetőleg tájékozódni kívánnak a várható fejleményeket illetően.

Különben kudarcról csak formai értelemben beszélhetünk: annyiban ti., amennyiben a pozitív megegyezés tényleg elmaradt. De egyébként a termékeny eszmecsere sokkal közelebb juttatta a római kérdést a teljes megegyezéshez, mint a külső látszat mutatta. Legnagyobb és legmaradandóbb eredménye az volt, hogy a hivatalos Olaszország végre nyíltan elismerte a római kérdés létezését. Idáig ugyanis az olasz politika makacs következetességgel váltig azt hangoztatta, hogy ő reá nézve a római kérdés a garanciális törvény kihirdetésével megszűnt létezni. Ezzel szemben most a fascista kormány őszinte és becsületes férfiasággal beismerte, hogy az 1871. évi rendezés a régi sebek beheglesztése helyett újakat ütött, melyeket neki kötelessége begyógyítani.

Nem kevésbé örvendetes eredményt revelált az eszmecsere tárgyi része, mert nyilvánvalóvá tette, hogy a fascizmus a Vatikán és az egész katolikus közvélemény óhajával egyezően a teljes szuverenitás és a területenkívüliség irányában keresi a megoldást. De talán még ennél is több biztatást nyújtott a jövőt illetően az a tény, hogy Mussolini lenyűgöző tekintélye elég erős hozzá, hogy minden nagyobb megrázkódtatás nélkül területének bizonyos minimális részéről való lemondásra bírja nemzetét.

Mindent összevéve tehát az 1927 októberében lezajlott félhivatalos tárgyalás a formális megegyezés elmaradása ellenére nagy és nevezetes eredménnyel zárult: elhárította a legfőbb elvi nehézségeket és járhatóvá tette az utat a végleges összebékülés irányában. Képletesen

szólva mondhatjuk, hogy átsegítette a római kérdést azon a holtpontra, melyen félszázadon át vesztegelt, holt vizekről eleven vizekre juttatta, mozgásba hozta s megadta neki a lehetőséget, hogy kedvező szelek felhasználásával a béke boldog révébe jusson. Mikor fog ez bekövetkezni, nem tudjuk. Lehet, hogy holnap, lehet, hogy nagyon soká vagy sohasem. A lehetőség mindenesetre meg van rá.<sup>5</sup> Elsősorban a Szentatya lelkiismeretén és felelősségérzésén múlik, él-e a lehetőséggel vagy nem. Ő tudja legjobban, mi felel meg az egyetemes egyház érdekeinek s nekünk, hívó katolikusoknak nincs más kötelességünk, mint gyermeki hódolattal meghajolni döntése előtt.

---

<sup>5</sup> Ennek némileg ellenmondani látszik Gasparri államtitkár 1928. ápr. 15-én kelt levele, melyben igen udvarias formák között arra kéri az összes vatikáni nagykövetségeket és követségeket, hogy saját országuknak az olasz királyi udvarnál működő diplomáciai képviselőjével szemben továbbra is azt a tartózkodást tanúsítsák, mely 1870 óta olyannyira jellemző a szentszék közegeire és a szentszéknél működő diplomáciai képviselőkre egyaránt. Ez azonban csak annyit jelent, hogy a Vatikán a teljes kibékülés létrejöttéig érintetlenül fenn akarja tartani összes hadállásait s az egyelőre bizonytalan békéért nem hajlandó olyan előlegeket fizetni, melyek csak a legkisebb mértékben is gyanút ébreszthetnének abszolút semlegessége és elfogulatlansága tekintetében.

## IX. A római kérdés mérlege

A római kérdés megoldását – mint láttuk – nagy és szent érdekek sürgetik. Ezen érdekek között legfontosabb a pápa szuverén jellegének határozott és félre nem ismerhető kidomborítása. A lelki hatalom tökéletes függetlenségének biztosítására véget kell vetni annak a méltatlan állapotnak, hogy a katolikus egyház feje világi vonatkozások tekintetében egy idegen hatalom jóindulatára legyen utalva s vissza kell számára szerezni a világi szuverénségnek korábban élvezett teljességét. De amilyen egyszerű a tétel így elméletben, éppen olyan bonyolult a gyakorlatban. Csak az az egy bizonyos, hogy a megoldás a területi szuverénség irányában keresendő. Az eddigi kísérletek, a pápák autentikus nyilatkozatai és a nemzetközi jogászok fejtegetései mind erre mutatnak. Ez nem is lehet másként. Hiszen a mai nemzetközi jogi felfogás éppen a külön államterület birtokában látja a szuverénség leglényegesebb alkotó elemét és sok nemzetközi jogász csak azért tagadja a pápa világi szuverénségét, mert nem találja meg nála a világi szuverénség nélkülözhetetlen feltételét, a saját államterületet. Bizonyos tehát, hogy a római kérdés megoldása nem jelenthet kevesebbet, mint az egyházi államnak valamilyen formában való visszaállítását.

Ez a megállapítás azonban semmiképpen sem egyértelmű az 1870 előtti állapotokhoz való visszatérés követelésével. A régi egyházi államnak egészében vagy túlnyomó részében való feltámasztására ma már egyetlen belátó s a viszonyokkal józanul számolni tudó ember sem gondol komolyan. Ez egyszerűen nem lehetséges, de talán nem is szükséges és nem is kívánatos. Nem lehetséges, mert Róma kiszakítása az egységes Olaszország testéből vagy éppen az összes volt pápai tartományok elkülönítése ma már csak az olasz királyság erőszakos szétmárcangolása árán volna elérhető. Régebben, míg Olaszország a Hamupipőke szerepét játszotta a nagyhatalmak sorában, míg koldusszegény és hatalomtalan, eszményeiben és törekvéseiben egyaránt megosztott volt, talán lehetett remélni, hogy a szétesési folyamat külső erőszak alkalmazása nélkül is megindul, de ma már csak a tények iránt süket és vak korlátoltság gondolhat ilyesmire. Hiszen ma a fascista Olaszország legaktívabb nagyhatalma Európának; lakói valóságosan lángolnak a nemzeti öntudattól és a nemzeti nagylét forró akarásától. Melyik hatalom merne rá vállalkozni, hogy a szentszék kedvéért szétrobbantsa ezt az önérettől duzzadó és egyre magasabbra törő nagyhatalmat? Avagy hol van az a Demosthenes, aki rá tudná beszélni a nemzeti egység és a nagyhatalmi lét átérzésétől megmámorosodott olasz nemzetet a kisállamiság, a *Kleinstaaterei* nyomorúságaihoz való visszatérésre?

A római kérdés megoldása tehát semmi esetre sem jelentheti a régi értelemben vett egyházi állam visszaállítását. De ez nem is okvetlenül szükséges. Igaz, hogy az eddigi pápák IX. Pius óta hivatalos nyilatkozataikban mind kitarítottak az elvesztett területek visszakövetelése mellett, de ez csak azért történt, mert a fascizmus előtti kormányok mereven visszautasító magatartása és meg nem értése nem engedett számukra más választást. Tisztán elméleti szempontból tekintve azonban semmi sem áll útjában, hogy a pápa minden jogos igényét kielégítő és tökéletes garanciát nyújtó kiegyezés fejében elálljon a volt egyházi tartományok egyikének vagy másikának visszakövetelésétől. A *Syllabus* 75. és 76. pontja, melyre közönségesen hivatkozni szoktak, nem lehet komoly érv a megfelelő ellenérték fejében történő lemondás ellen, mert mind a két pont másra vonatkozik.<sup>6</sup> Az első az egyházi és világi hatalom elvi összeegyeztethetlenségének hangoztatását kárhooztatja, a második pedig azok

<sup>6</sup> 75. §. De temporalis regni cum spirituali compatibilitate disputant inter se christianae et catholicae Ecclesiae filii.

76. §. Abrogatio civilis imperii, quo Apostolica Sedes potitur, ad Ecclesiae libertatem felicitatemque vel maxime conduceret.



tevédését ítéli el, akik az egyház szempontjából valami különös előnynek akarják feltüntetni a világi hatalomról való lemondást.

Dogmatikailag sem áll a lemondás útjában semmi akadály. Hiszen az egyházi állam szükségessége nem dogma, mint egyes túlzó hívei olykor-olykor állították; nem abszolút, hanem csak relatív szükséglet. A pápának nem államra, hanem lelki hatalmának akadálytalan gyakorlását biztosító szabadságra van szüksége. Igaz, századokon keresztül az egyházi állam birtoka volt legerősebb biztosítéka szabadságának, de ki merné ebből azt következtetni, hogy más természetű garancia nem is képzelhető? Hiszen az egyházi állam maga is a történeti fejlődés eredménye s a katolicizmus lényegének meghamisítását jelentené, ha a primátust vagy éppen az egyház üdvét lététől vagy nem lététől akarnók függővé tenni. Elég arra utalnunk, hogy hétszáz esztendőn át fennállott és nagyra nőtt az egyház, fennállott és világraszóló tekintélyre emelkedett a pápaság, mielőtt az egyházi állam megszületett volna s ma is csorbíthatlan tekintélyben áll mindkettő, bár a világi hatalom már több mint félszázadja elenyészett. Sem jogilag, sem dogmatikailag nincs tehát semmi akadály annak, hogy a pápa, ha az egyház érdekében kívánatosnak látja, *megfelelő ellenszolgáltatás fejében* lemondjon a régi egyházi állam, illetve egyes részei birtokához fűzött jogigényeiről. Kielégítő megoldás esetén XI. Pius annál könnyebben rászánhatja magát erre az áldozatra, mivel ő már nem érzi a személyesen szenvedett sérelmek keserűségét, mint annak idején IX. Pius és XIII. Leo érezték.

De a régi egyházi állam új életre galvanizálása nemcsak hogy nem lehetséges és nem szükséges, hanem alapjában véve nem is kívánatos. Hiszen a múlt század szomorú tapasztalatai eléggé megmutatták, milyen gyarló erőforrást és milyen bizonytalan garanciát jelent a szentszék függetlenségét illetőleg egy örökösen forrongó, lázadásra mindig kész egyházi állam birtoka. Pedig a bajok egész bizonyosan megismétlődnének, mert a szigorúan monarchikus és alapjában véve abszolutisztikus egyházi kormányzat szükségképpen összeütközésbe kerülne a modern kor legnagyobb bálványával, a parlamentáris demokrata gondolattal. Nyilvánvaló ugyanis, hogy Krisztus helytartója mint világi fejedelem sem lehet köztársasági elnök, nem lehet alkotmányos báb s nevével és fölkenet személyének presztizsével nem szentesítheti a modern parlamenti-demokrata üzem sokféle szennyét és cigányságát. Ha ez megtörténnék, okvetlenül kár háramolnék belőle lelki állására is. Mert a katolikus lelkiismeret a mai állapothoz képest visszaesésnek érezne minden olyan változást, mely kicsinyes politikai viszályokba és intrikákba bonyolítaná lelki vezérért. A római kérdés eszményi rendezése tehát csak a *kis terület* alapján képzelhető el, mely szilárd alapot vet a valódi szuverénség számára és mégis kizárja a külön államisággal együttjáró bajokat és fonákságokat.

E negatív normák mellett még egy fontos szempontot kell kiemelnünk, mint a kérdés rendezésénél okvetlenül tekintetbe veendő kikötést. Nevezetesen utalnunk kell arra, hogy a megoldásnak békés úton és békés eszközökkel, tehát minden idegen beavatkozás és erőszak kizárásával kell létrejönnie. Már XIII. Leo ismételten kifejezést adott ebbéli óhajának. Különösen nagy melegséggel tolmácsolta a barátságos megegyezés utáni vágyát 1887. máj. 23-i híres allokúciójában. „Vajha a kibékülésre való törekvés, – mondotta – mely bennünket hivatásunknál fogva minden nemzet irányában lelkesít, hasznára válnék Olaszországnak, melyet Isten oly szoros köteléssel fűzött össze a római pápasággal s mely a természetnél fogva oly kedves szívünknek. Mi bizonyára, mint sokszor kijelentettük, régóta és élénken óhajtjuk, hogy minden olasz biztos békét élvezzen és végre megszűnjék a római pápasággal való viszály.”

És ha már XIII. Leo, akinek legfőbb törekvése az elveszett állam visszaszerzésére irányult, ilyen békés hangokat talált, utódai még kevésbé gondoltak idegen beavatkozás igénybevételére. E tekintetben legnevezetesebb Gasparri államtitkár kijelentése, melyet egy, a katolikus szellemű *Corriere d'Italia* szerkesztőjével folytatott hosszabb beszélgetés folyamán

ettes mely a nevezett lap 1915. jún. 28-i számában került nyilvánosságra. A bíboros, miután elismeréssel említette a kormány jószándékát a háborús állapot kellemetlenségeinek lehető enyhítése tekintetében, szóról-szóra ezt mondotta: „Vajon szabad-e ebből azt következtetni, hogy a szentszék mai helyzete kielégítő és hogy a Szentatyának végleg bele kell nyugodnia? Bizonyára nem, bár semlegességére való tekintettel egyáltalában nincsen szándékában a szentszéknek, hogy nehézségeket gördítsen a kormány útjába; bizalmát Istenbe helyezi és jogállásának kielégítő rendezését *nem idegen fegyverektől, hanem az igazságérzet diadalától reméli*, mely hite szerint valódi érdekeivel összhangban egyre jobban erősödik az olasz népben”. E nyilatkozat szerint tehát a szentszék eleve elutasította az idegen fegyverek élével kiküzdött megoldás bárminő formáját. Hogy pedig a nyilatkozat hitelessége tekintetében semmi kétség se maradjon fenn, XV. Benedek a párizsi *Croix*-hoz intézett sajátkezű levelében a magáéval mindenben egyezőnek nyilvánította államtitkára felfogását.

E nevezetes kijelentés elhangzása óta a Vatikán álláspontja semmit sem változott. Sőt mintha egy árnyalattal még hajlandóbbá hangolódott volna a kölcsönös barátságos megegyezés útjainak keresésére. Elég e tekintetben XI. Pius első allokúciójára hivatkoznunk, mely nem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy Olaszországnak nincs mit félnie a szentszéktől, mert a pápa, bárki legyen is, mindig a béke és nem a keserűség gondolatait fogja vele szemben gondolni. Az *Osservatore* nevezetes 1927. okt. 13-i cikkében pedig csaknem szóról-szóra megismételte Gasparri bíboros tizenkét év előtti kijelentését: „A szentszék e kérdés megoldását nem a külföld közbelépésétől várja, hanem az olasz nemzet becsületérzésétől és igazságszeretetétől”.

Nem kétséges tehát, hogy a vatikáni köröktől ma még távolabb áll az erőszakos rendezés gondolata, mint állott valaha. De ezen nincs mit csodálkoznunk. Hiszen a megoldás keresésének éppen a béke helyreállítása a célja. Már pedig a kívülről jövő és idegen fegyverek erejével kieroszakolt rendezés béke helyett késhegyig menő harcot jelentene az egyházi és világi hatalom között. Az idegen szuronyok hatalmára támaszkodó pápaság engesztelhetetlen gyűlölet tárgya lenne a nemzeti önérzetében és büszkeségében halálosan megsértett olasz nép szemében. A nehezen leküzdött világnézeti és szociális harcok egész vadságukban megújulnának, s a vezetés szükségképpen a szélsőséges forradalmi elemek kezébe siklanék át. Kétségtelen, hogy az ilyen áron elért rendezés hasonlíthatatlan többet ártana a pápaság és az egyetemes egyház érdekeinek, mint használna, mert a mostani letompult és személyes életet veszített ellentétek helyébe a legnagyobb elkeseredéssel folytatott nyílt háborút ültetné.

E negatív feltételek figyelembe vétele alapján eleve tárgytalannak kell minősítenünk minden olyan megoldási kísérletet, mely Róma vagy éppen az egész egyházi állam visszaadását vonja kombinációba. A régebbi irodalomnak idevonatkozó nagyszámú és igen termékeny fantáziáról tanúskodó fejtegetései ma már csak jámbor tervezgetések, melyeknek semmi kapcsolatuk nincsen a való élettel. A mai körülmények között egyedül a kis terület gondolata látszik keresztülvihetőnek úgy, amint a háború folyásában és az utána következő évek alatt kialakult. Ez egyik fél részéről sem kíván túlságosan nagy áldozatot sem területben, sem önérzetben s a kitűzött cél elérésére mégis elegendő. Mellette szól az a körülmény is, hogy a tárgyaló felek – igaz, nem hivatalosan és nem kötelező formában – elvileg már többször kijelentették készségüket tárgyalási alapul való elfogadására. (L. *Osservatore Romano*, 1927. okt. 13. *Popolo d'Italia*, 1927. okt. 18.)

A *kis terület* eszméje tényleg legegyszerűbb és legkönnyebben megvalósítható az összes lehetséges megoldások közt. Hiszen egészen minimális terület, jóformán mindössze néhány épülettömb átengedéséről van szó. Mert ne felejtjük, hogy a római kérdés megoldásánál nem a szuverenitás alapjául szolgáló terület nagyságán, hanem magán a szuverenitás tényén van a hangsúly. A garanciális törvény legnagyobb igazságtalansága ugyanis nem abban keresendő, hogy szentesítette az egyházi állam elrablását, hanem abban, hogy bár burkolt formában és

szép szavakkal körülírva, olasz államterületnek nyilvánította a Vatikánt s olasz joghatóság alá helyezte a pápát. A végleges rendezésnek tehát elsősorban ezt az igazságtalan és méltatlan függőségi helyzetet kell megszüntetnie. Erre pedig nincs más mód, mint az olasz joghatóság alól való teljes kivonás vagyis a Vatikánnak és csatlakozó területének *miniatűrállammá* alakítása.

Természetes azonban, hogy a *kis terület* magában véve üres jelszó, holt keret, melyet a felek között megindítandó tárgyalások lesznek hivatva tartalommal kitölteni. E tekintetben szinte kimeríthetetlen lehetőségek nyílnak. Különösen az átengedendő terület kiterjedése és határai dolgában nyílik tág tér a kombinációk számára. Hiszen eddig valahány író foglalkozott vele, jóformán mind másként vonta meg a tervezett miniatűr egyházi állam határait. Ezeket a tarkábbnál-tarkább megoldási kísérleteket mind felsorolni fölösleges volna, mivel úgylis csak az egyes írók vélekedését fejezik ki. Eddig ugyanis az egyetlen illetékes tényező, a pápa e részben még nem hallatta szavát. Már pedig az ő akaratának ismerete nélkül pusztán délibábkergetés és haszontalan tervekjavácsolás minden találgatás. Mert csak ő bír megfelelő áttekintéssel a dolgok felett és így csak ő tudja megmondani, milyen nagyságú és milyen összetételű terület felel meg igényeinek és az egyetemes egyház érdekeinek.

Tájékozódás céljából mégis megjegyezzük, hogy a tervbe vett kis állam középpontjául a Szent Péter bazilika, továbbá az 55.000 négyzetméter területű vatikáni palota és a Villa Borghesével fölérő vatikáni kert szolgálna. Ez volna a mag, melyet Ehrle atya szerint ki kellene kerekíteni azzal a területtel, mely egyrészt a Szent Péter-templom homlokzata és a Porta Cavalleggeri, másrészt pedig a svájci testőrök kaszárnyája és a Porta Angelica között fekszik s melynek túlnyomó része tényleg már úgylis a Vatikán, illetve egyes egyházi testületek kezében van. Ez azonban még nem elég. Az igazság és méltányosság azt kívánja, hogy a Lateráni bazilika és palota a benne fölhalmozott tömördek műkinccsel, úgyszintén a S. Paolo fuori le mura, a S. Lorenzo fuori le mura és a Sta Mária Maggiore a hozzájuk tartozó fekvőségekkel egyetemben szintén a pápai államhoz kerüljenek. Ugyanez áll a Cancellaria-palotára, a Propaganda kollégiumára és számos más pápai intézményre és hivatalra, melyek a Vatikánon kívül fekszenek. Általában ki kellene mondani, hogy a pápai hivatali apparátus helyiségei *eo ipso* az egyházi államhoz tartoznak. Más szóval a garanciális törvény 10. pontjában biztosított személyi immunitást területi immunitássá kellene kibővíteni. Ezek mellett sokan szükségesnek tartják a Civitavecchiába kiszolgáló korridor biztosítását is, hogy így a pápának módjában legyen a saját területén át közlekedni a külfölddel. Ez azonban a mai közlekedési viszonyok mellett nem elsőrangú szükséglet és az említett okoknál fogva nehezen vihető keresztül.

A területi rendezést természetesen nyomon kell követnie a pénzügyi kérdés gyökeres rendezésének. A garanciális törvény annak idején – mint tudjuk – három és egynegyed millió líra évjáradékot ajánlott meg a szentszék dologi kiadásainak fedezésére. IX. Pius azonban tiltakozása jeléül visszautasította ezt az összeget és azóta utódai mindmáig kitartottak tagadó álláspontja mellett. Ez azonban csak a garanciális törvénnyel teremtett helyzetre vonatkozott. Az ok megszüntével az okozatnak is el kell enyésznie s így a megbékélt Olaszországnak kötelessége évi költségvetésébe akkora összeget beilleszteni, amekkora a mai valutáris viszonyok között elegendő az egyház központi kormányzatában fölmerülő kiadások fedezésére. Annakelőtte az egyházi állam bevételeiből fedezték e kiadásokat, illő és méltányos tehát, hogy most Olaszország mint az egyházi állam ezidő szerinti birtokosa gondoskodjék előteremtésükről. Példaként hivatkozhatunk az 1803. évi nagy német szekularizációra, melynél szintén a szétosztott vagyonban részes államoknak kellett magukra vállalniuk az egyház anyagi szükségleteinek ellátását.

De ez még mind nem elég. Olaszországnak valahára gyökeresen szakítania kell azzal a szűkkeblű felfogásával, hogy a római kérdés az ő benső ügye és módját kell ejtenie, hogy a szentszékkel kötendő megállapodása valamilyen formában nemzetközi szentesítést nyerjen.

Persze ettől húzódozik az olasz nemzeti önérzet s nehezen akar belenyugodni, hogy harmadik személynek is beleszólása legyen olyan kérdésbe, melyet idáig megszokott kizárólag a magáénak tekinteni. Ez az oka, hogy az olasz hivatalos világ inkább belemegegy a kívánt független terület átengedésébe, csak hogy ne kelljen elismernie az idegen hatalmak ellenőrzési jogát. A katolikus közvéleménynek azonban nem szabad engednie a nemzetköziesítés sürgetéséből. Mert a külön államterület és a teljes szuverenitás magában nem elég hatályos garancia a függetlenség minden veszedelmének elhárítására. Ne felejtjük, hogy az avignoni pápák – legalább 1348 óta – saját területükön laktak s rendelkeztek a szuverénység minden külső és benső kellékével és mégis a francia érdekek uszályhordozói kényszerültek lenni.

De más vonatkozása is van a dolognak. A pápaság – tudjuk – a szó legnemesebb értelmében vett nemzetközi, lehet mondani nemzetfölötti intézmény. A pápa abban a pillanatban, mikor elfoglalja Szent Péter trónját, megszűnik egy nemzet tagja lenni s nemzetfölötti lényé lesz. Világraszóló tekintélyének éppen az az alapja, hogy minden nyelvű és fajú hívője egyformán szerető és megértő atyjának érzi őt. Az egyoldalú rendezés azonban alapjában rendítené meg ezt az eszményi nemzetköziséget. Nem ugyan abban az értelemben, mintha tényleg csökkentené a pápa egyházfői működésének tárgyilagosságát, hanem abban, hogy alkalmat adna ilyenféle gyanú feltámadására. Hiszen a mai túlfűtött nacionalizmus, nemzeti érzékenykedés és elcsitulni nem tudó hatalmi versengés korában az emberek amúgy is túlságosan hajlamosak a gyanakvásra. Pedig tudjuk, hogy a gyanú akárhányszor gyilkosabb magánál a tettnél. Mert a gyanú nyomában bizalmatlanság, a bizalmatlanság nyomában pedig elhidegülés jár, melyet már csak egy lépés választ el az ellenséges érzülettől. A jelen esetben a másik fél részéről bekövetkező illojalitás és túlzott mohóság a megegyezés aranyának aprópénzre váltásában meg éppen kiapadhatatlan forrását nyithatná meg a gyanakvásnak és nemzeti féltékenykedésnek.

Még rosszabb helyzetet teremtene az egyoldalú megegyezés a pápa szűkebb és tágabb környezetére nézve, melynek túlnyomó része olasz alattvaló. Addig, míg az egyház és állam nyílt harcban állanak egymással, senki sem vonja kétségbe a Vatikán nemzetfölöttiségét, mihelyt azonban létre jön a megegyezés, rögtön fölmerülhet a gyanú, hogy az olasz funkcionáriusok egyházi szolgálatuk végzésében is engedményeket tesznek olasz nemzeti érzésük javára. Hiszen az olasz papság, még a magasabb klérus körében is erősen terjedőben van a fascizmus vagy legalább az iránta érzett rokonszenv. Érthető tehát, hogy a katolikus világ aggodó figyelemmel kíséri a fejleményeket és az olasz nemzeti érzés elhatalmasodásából származható veszedelmek elhárítására a központi szolgálat nagyobb mérvű nemzetköziesítését sürgeti.

Természetes azonban, hogy a nemzetközi rendezés, bármilyen formában következik is be, semmiesetre sem jelentheti holmi protektori viszony létrejöttét, mely esetleg függésbe hozhatná a szentszéket egyik vagy másik hatalommal szemben. A védő és ellenőrző szerepnek soha és semmi körülmények között nem szabad gyámkodássá fajulnia. Nem szabad megengedni, hogy egyik hatalom vagy hatalmi csoport a másik rovására több jogot, nagyobb befolyást szerezzen magának, mert ez újabb bonyodalmakra, a szentszékre nézve pedig kínos és lealázó helyzetek előidézésére vezetne. A kielégítő rendezésnek XV. Benedek pápa szellemében kell végbe mennie vagyis a létesítendő új viszonyoknak inkább a népek igazságérzetében, mint az írott jog aprólékos szabályaiban kell gyökeret ereszteniök.

\*

A római kérdés megnyugtató megoldása tehát végelemzésben három feltételtől függ: 1. a megfelelő államterület átengedésétől, 2. a szükséges anyagi eszközök rendelkezésre bocsátásától és 3. a pápaság lényegétől elválaszthatatlan nemzetközi szempontok kielégítő figyelembevételétől. Ezideig azonban még nem sikerült módot találni e heterogén

szempontok összeegyeztetésére. Az olaszok nemzeti önérzete érthetően tiltakozik minden olyan kísérlet ellen, mely bármily csekély mértékben presztizscsökkenést jelent rája. De viszont a pápaságtól sem lehet kívánni, hogy bármit is feláldozzon eddigi állásából. Növeli a nehézséget, hogy a békekötés bizonyos értelemben sötétbe való ugrást jelent, melynek következményeit senki sem tudja előre kiszámítani. Mert akárhogyan üt is ki a megegyezés, bizonyos, hogy az nemcsak a mostanihoz, hanem az 1870 előttihez képest is merőben új helyzetet fog teremteni. Különösen nemzetközi viszonylatokban nehéz megítélni a várható fejleményeket. Nem csoda tehát, hogy a szentszék kétszer is meggondolja magát, mielőtt végleg döntene. Hiszen negyvenmillió olasz katolikus kedvéért nem kockáztathatja háromszázmillió nem olasz katolikus érdekét. Ha ezt megtenné, megtagadná az egyház legszembetűnőbb jegyét: katolicitását. Egy olasz kiadású avignoni fogság ma még nagyobb zavart idézne elő a lelkekben, mint annak idején a francia.

E nyilvánvaló veszélyek láttára sokan hajlandók azt gondolni, hogy talán nem is érdemes a római kérdés megoldását erőltetni. Mert igaz ugyan, hogy most a pápa fogoly, de éppen fogoly voltánál fogva fölötte áll minden gyanúnak, mintha csak legkisebb mértékben is részrehajló volna az iránt a nemzet iránt, melynek test a testéből, vér a véreből. Pedig nincs igazuk azoknak, akik így gondolkoznak. Mert a római kérdés rendezését a Szentatya különleges érdekein túl nagy és egyetemes emberi érdekek is sürgetik. Gondoljunk csak arra, mennyire más irányt vehettek volna az utolsó évtizedek történései, ha a pápaság nem lett volna kénytelen energiáinak jelentékeny hányadát az állammal való küzdelemre pazarolni. Mit jelentett volna az, ha a pápa a világháború vérzivataros napjaiban minden megkötöttségtől szabadon vethette volna bele magát a békeközvetítés heroikus munkájába? Vagy micsoda jótétemény lett volna az emberiségre, ha a párizsi békekonferencia az egyetlen igazi békefejedelem elnöklése alatt ült volna össze? És a népszövetség? Mennyivel hasznosabb és erkölcsösebb munkát végezne, ha a keresztény erkölcs és emberszeretet legfőbb megszemélyesítőjének szelleme lebegne fölötte. Az, hogy a megoldás emberfölöttien nehéz, magában nem elég ok a meghátrálásra. Bízunk kell benne, hogy a Vatikán sokszázados tapasztalaton kifinomult diplomáciai művészete és politikai érzéke ezúttal is megtalálja a helyes utat. Bízunk kell a Szentatya bölcsességében és mindenekfölött bízunk kell Abban, aki megígérte, hogy a világ végéig vele lesz egyházával.

## Függelék. A garanciális törvény eredeti szövege

### Titolo I.

#### *Prerogative del Sommo Pontefice e della Santa Sede.*

Art. 1. La persona del Sommo Pontefice è sacra ed inviolabile.

Art. 2. L'attentato contro la persona del Sommo Pontefice e la provocazione a commetterlo sono puniti colle stesse pene stabilite per l'attentato e per la provocazione a commetterlo contro la persona del Re.

Le offese e le ingiurie pubbliche commesse direttamente contro la persona del Pontefice con discorsi, con fatti, o coi mezzi indicati nell'art. 1 della Legge sulla stampa, sono punite colle pene stabilite all'art. 19 della Legge stessa.

I detti reati sono d'azione pubblica e di competenza della Corte d'Assisi.

La discussione sulle materie religiose è pienamente libera.

Art. 3. Il Governo italiano rende al Sommo Pontefice nel territorio del Regno, gli onori sovrani; e gli mantiene preminenze d'onore riconosciutegli dai sovrani cattolici.

Il Sommo Pontefice ha la facoltà di tenere il consueto numero di guardie addette alla sua persona e alla custodia dei palazzi, senza pregiudizio degli obblighi e doveri risultanti per tali guardie dalle Leggi vigenti del Regno.

Art. 4. É conservata a favore della Santa Sede la dotazione dell'annua rendita di lire 3,225.000.

Con questa somma, pari a quella inscritta nel bilancio romano sotto il titolo «Sacri palazzi apostolici, Sacro Collegio, Congregazioni ecclesiastiche, Segreteria di Stato ed Ordine diplomatico all'estero», s'intenderà provveduto al trattamento del Sommo Pontefice e ai vari bisogni ecclesiastici della Santa Sede, alla manutenzione ordinaria e straordinaria e alla custodia dei palazzi apostolici e loro dipenze; agli assegnamenti, giubilazioni e pensioni delle guardie, di cui nell'articolo precedente, e degli addetti alla Corte Pontificia, ed alle spese eventuali; non che alla manutenzione ordinaria e alla custodia degli annessi Musei e Biblioteca, e agli assegnamenti, stipendi e pensioni di quelli che sono a ciò impiegati.

La dotazione di cui sopra, sarà iscritta nel Gran Libro del Debito pubblico, in forma di rendita perpetua ed inalienabile nel nome della Santa Sede; e durante la vacanza della Sede si continuerà a pagarla per supplire a tutte le occorrenze proprie della Chiesa romana in questo intervallo.

Essa resterà esente da ogni specie di tassa ed onere governativo, comunale o provinciale; e non potrà essere diminuita neanche nel caso che il Governo italiano risolvesse posteriormente di assumere a suo carico la spesa concernente i Musei e la Biblioteca.

Art. 5. Il Sommo Pontefice, oltre la dotazione stabilita nell'articolo precedente, continua a godere dei palazzi apostolici Vaticano e Lateranense, con tutti gli edificii, giardini e terreni annessi e dipendenti, nonche della villa di Castel Gandolfo con tutte le sue attinenze e dipendenze.

I detti palazzi, villa ed annessi, come pure i Musei, la Biblioteca e le collezioni d'arte e d'archeologia ivi esistenti, sono inalienabili, esenti da ogni tassa o peso e da espropriazione per causa di utilità pubblica.

Art. 6. Durante la vacanza della Sede Pontificia, nessuna Autorità giudiziaria o politica potrà, per qualsiasi causa, porre impedimento o limitazione alla libertà personale dei Cardinali.

Il Governo provvede a che le adunanze del Conclave e dei Concili ecumenici non siano turbate da alcuna esterna violenza.

Art. 7. Nessun Ufficiale della pubblica Autorità od Agente della forza pubblica può, per esercitare atti del proprio ufficio, introdursi nei palazzi e luoghi di abituale residenza o temporaria dimora del Sommo Pontefice, o nei quali si trovi radunato un Conclave o un Concilio ecumenico, se non autorizzato dal Sommo Pontefice, dal Conclave e dal Concilio.

Art. 8. È vietato di procedere a visite, perquisizioni o sequestri di carte, documenti, libri o registri negli Uffizi e Congregazioni pontificie rivestiti di attribuzioni meramente spirituali.

Art. 9. Il Sommo Pontefice è pienamente libero di compiere tutte le funzioni del suo ministero spirituale, e di fare affiggere alle porte delle basiliche e chiese di Roma tutti gli atti del suddetto suo ministero.

Art. 10. Gli Ecclesiastici che per ragione d'ufficio partecipano in Roma all' emanazione degli atti del Ministero spirituale della Santa Sede, non sono soggetti, per cagione di essi, a nessuna molestia, investigazione o sindacato dell' Autorità pubblica.

Ogni persona straniera investita di ufficio ecclesiastico in Roma gode delle garantigie personali competenti ai cittadini italiani in virtù delle Leggi del Regno.

Art. 11. Gli Inviati dei Governi esteri presso Sua Santità godono nel Regno di tutte le prerogative ed immunità che spettano agli Agenti diplomatici secondo il diritto internazionale.

Alle offese contro di essi sono estese le sanzioni penali per le offese agli Inviati delle Potenze estere presso il Governo italiano.

Agli Inviati di Sua Santità presso i Governi esteri sono assicurate, nel territorio del Regno, le prerogative ed immunità d'uso, secondo lo stesso diritto, nel recarsi al luogo di loro missione e nel ritornare.

Art. 12. Il Sommo Pontefice corrisponde liberamente coll'Episcopato e con tutto il mondo cattolico, senza veruna ingerenza del Governo italiano.

A tal fine gli è data facoltà di stabilire nel Vaticano o in altra sua residenza, Uffizi di Posta e di Telegrafo serviti da impiegati di sua scelta.

L'Ufficio postale pontificio potrà corrispondere direttamente in pacco chiuso cogli Uffizi postali di cambio delle estere Amministrazioni, or mettere le proprie corrispondenze agli Uffizi italiani. In ambo i casi, il trasporto dei dispacci e delle corrispondenze munite del bollo dell'Ufficio pontificio sarà esente da ogni tassa o spesa pel territorio italiano.

I corrieri spediti in nome del Sommo Pontefice sono pareggiati nel Regno ai corrieri di Gabinetto dei Governi esteri.

L'Ufficio telegrafico pontificio sarà collegato colla rete telegrafica del Regno a spese dello Stato.

I telegrammi trasmessi dal detto Ufficio con la qualifica autenticata di pontifici, saranno ricevuti e spediti con le prerogative stabilite pei telegrammi di Stato e con esenzione da ogni tassa nel Regno.

Gli stessi vantaggi godranno i telegrammi del Sommo Pontefice, o firmati d'ordine suo, che, muniti del bollo della Santa Sede, verranno presentati a qualsiasi Ufficio telegrafico del Regno.

I telegrammi diretti al Sommo Pontefice saranno esenti dalle tasse a carico dei destinatari.

Art. 13. Nella città di Roma e nelle sei sedi suburbicarie, i Seminari, le Accademie, i Collegi e gli altri Istituti cattolici fondati per la educazione e coltura degli Ecclesiastici, continueranno a dipendere unicamente dalla Santa Sede senza alcuna ingerenza delle Autorità scolastiche del Regno.

## Titolo II.

### *Relazioni dello Stato colla Chiesa.*

Art. 14. È abolita ogni restrizione speciale all'esercizio del diritto di riunione dei membri del clero cattolico.

Art. 15. È fatta rinuncia dal Governo al diritto di legazia apostolica in Sicilia, ed in tutto il Regno al diritto di nomina o proposta nella collazione dei benefizi maggiori.

I Vescovi non saranno richiesti di prestare giuramento al Rè.

I benefizi maggiori e minori non possono essere conferiti se non ai cittadini del Regno, eccettoche nella città di Roma e nelle sedi suburbicarie.

Nella collazione dei benefizi di patronato regio nulla è innovato.

Art. 16. Sono aboliti l'exequatur e placet regio ed ogni altra forma di assenso governativo per la pubblicazione ed esecuzione degli atti delle Autorità ecclesiastiche.

Però, fino a quando non sia altrimenti provveduto nella Legge speciale di cui all'articolo 18, rimangono soggetti all'exequatur e placet regio gli atti di esse Autorità che riguardano la destinazione dei beni ecclesiastici e la provvista dei benefizi maggiori e minori, eccetto quelli della città di Roma e delle sedi suburbicarie.

Restano ferme le disposizioni delle Legge civili rispetto alla creazione e ai modi di esistenza degli Istituti ecclesiastici ed alienazione dei loro beni.

Art. 17. In materia spirituale e disciplinare non é ammesso richiamo od appello contro gli atti delle Autorità ecclesiastiche, né è loro riconosciuta od accordata alcuna esecuzione coatta.

La cognizione degli effetti giuridici, così di questi come d'ogni altro atto di esse Autorità, appartiene alla giurisdizione civile.

Però tali atti sono privi di effetto se contrari alle Leggi dello Stato od all'ordine pubblico, o lesi dei diritti dei privati, e vanno soggetti alle Leggi penali se costituiscono reato.

Art. 18. Con Legge ulteriore sarà provveduto al riordinamento, alla conservazione ed alla amministrazione delle proprietà ecclesiastiche nel Regno.

Art. 19. In tutte le materie che formano oggetto della presente Legge, cessa di avere effetto qualunque disposizione ora vigente, in quanto sia contraria alla Legge medesima.



## Felhasznált irodalom

### I. Forrásművek

- Bastgen H.*: Die römische Frage. Dokumente und Stimmen. I–III. k. Freiburg im Breisgau, 1917–19.
- Chiala L.*: Pagine di storia contemporanea dal 1858 al 1892. I–III. k. Torino-Roma, 1892–93.
- Crispolti C.-Aureli G.*: La politica di Leone XIII. da Luigi Galimberti a Mariano Rampolla. Roma, 1912.
- Erzberger M.*: Erlebnisse im Weltkriege. Stuttgart-Berlin, 1920.
- Ferrata, Card. D.*: Mémoires. I–III. k. Roma, 1920.
- Palamenghi-Crispi T.*: Die Memoiren Francesco Crispi's. Deutsch v. W. Wichmann. Berlin, 1912.
- Perraud, Le Card.*: Mes relations personnelles avec les deux derniers Papes Pie IX. et Léon XIII. Souvenirs, notes, lettres (1856–1903.) Paris, 1917.
- Prohászka O.*: XIII. Leo pápa beszédei és levelei. Budapest, 1891.
- Quadrotta G.*: La Chiesa cattolica nella crisi universale. Documenti. III–CLIII. Roma, 1921.
- Schlözer K. v.*: Letzte römische Briefe. 1882–1894. Stuttgart, 1924.
- Strucker A.*: Die Kundgebungen Papst Benedikts XV. zum Weltfrieden. Freiburg im Breisgau, 1917.

### II. Feldolgozások

#### a) Történelmi művek és értekezések

- Balanyi Gy.*: XIII. Leo pápa és a római kérdés. Budapesti Szemle CLXXV. k. (1918.) 171–195, 398–427. II.
- Böhtlingk A.*: Bismarck und das päpstliche Rom. Berlin, 1911.
- Brosch M.*: Geschichte des Kirchenstaates. I–II. k. Gotha, 1880–82.
- Buckner M.*: Zur Geschichte der päpstlichen Diplomatie und der kurialen Politik gegen Ausgang des 19. Jahrhunderts. Gelbe Hefte. III. 1. (1927.) 276–302. II.
- Cramer-Klett Th. Freiherr v.*: Kardinal Rampolla del Tindaro. Hochland XI. 2. (1914.) 1–19. II.
- Ua.*: Die Politik des Hl. Stuhles während der letzten vier Pontifikate. Gelbe Hefte. II. 1. (1925.) 258–298. II.
- Croce B.*: Storia d'Italia dal 1871 al 1915. Bari, 1928.
- Debidour A.*: L'Église catholique et l'État sous la troisième République (1870–1906.) I–II. k. Paris, 1909.
- De Cesare R.*: Le conclave de Léon XIII. Rome, 1887.
- Egelhaaf G.*: Geschichte der neuesten Zeit. V. kiad. Stuttgart, 1915.
- Eickholt K. A.*: Roms letzte Tage unter der Tiara. Freiburg im Breisgau, é. n.
- Füssy T.*: IX. Pius pápasága. I–III. k. Budapest, 1878–80.
- Hergenröther J. v.*: Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte. IV. kiad. Bearbeitet v. J. P. Kirsch. I–III. k. Freiburg im Br. 1902–07.
- Judet E.*: Le Vatican et la paix de Léon XIII. a Pie XI. Paris, 1927.
- Kraus F. X.*: Cavour. Mainz, 1902.
- Lefebvre de Béhaine E.*: Léon XIII. et le prince de Bismarck, fragments d'histoire diplomatique 1882–87. Paris, 1898.

- Löffler K.*: Papstgeschichte v. der franz. Revolution bis z. Gegenwart. Kempten-München, 1911.
- Lulvés J.*: Bismarck und die römische Frage. Deutsche Revue XLI., 2. (1916.) 145–158, 289–303. II.
- Mannhardt J. W.*: A fascizmus. Ford. Komán A. és Vucskits J. Miskolc, 1927.
- Massarette J.*: Der Einigung Italiens Werdegang und die Vernichtung der weltlichen Papstherrschaft. Regensburg, 1922.
- Narfon J. de.*: Léon XIII. intime. Paris, é. n.
- Nostitz-Rienech R. v.*: Zeitgeschichtliche Urkunden. Rom. Italien. Europa. Stimmen der Zeit. 93. k. (1917.) 72–107. II.
- Ua.*: Der Parlamentskampf ums Garantiesgesetz. Uo. 377–410. II.
- Ua.*: Die Regierungserklärungen im Parlamentskampf ums Garantiesgesetz. Uo. 445–67. II.
- Ua.*: Der Ausgang des Parlamentskampfes ums Garantiesgesetz und dessen europ. Begleiterscheinungen. Uo. 481–509. II.
- Ua.*: Die römische Frage im Frühjahr 1871. Uo. 551–67. II.
- Nürnberger A. J.*: Papsttum und Kirchenstaat. I–III. k. Mainz, 1897–98.
- O'Reilly B.*: Vie de Léon XIII. Paris, 1882.
- Premoli O.*: Storia ecclesiastica contemporanea. (1900–1925.) Torino-Roma 1925.
- Salvemini G.*: Il partito popolare e la questione Romana. Firenze, 1922.
- Sarfatti M. G.*: Mussolini élete. Ford. Kosztolányi D. Budapest, é. n.
- Schnürer G.*: Die Entstehung des Kirchenstaates Köln, 1894
- Sipos I.*: A római kérdés. Pécs, 1917.
- Solmi A.*: Itália föltámadása. Ford. Radó A. Budapest, é. n.
- Stutz U.*: Die päpstliche Diplomatie unter Leo XIII. Nach den Denkwürdigkeiten des Kardinals Domenico Ferrata. Berlin, 1926.
- Van Duerm Ch.*: Vicissitudes politiques du pouvoir temporel des papes. Lille, 1890.
- Vercesi E.*: Il movimento cattolico in Italia. (1870–1922.) Firenze, 1923.

## **b) Jogi művek és értekezések**

- Barabás A.*: A római kérdés jelenlegi állása. Magyar Kultúra, XIV. (1927.) 737–741. II.
- Bonfils H.*: Manuel de droit international public. Paris, 1894.
- Cappello F. M.*: Chiesa e stato. Roma, 1910.
- Coungny I.*: La papauté en droit international public. Paris, 1906.
- Delzons L.*: La souveraineté du pape. Revue des deux mondes. 1911. jul. 405–416. II.
- Dubois J.*: La papauté devant le droit international public et privé. Journal du droit international privé et de la jurisprudence comparée. 1910, 374–389. II.
- Fiore P.*: Il diritto internazionale codificato e la sua sanzione giuridica. III. kiad. Torino, 1900.
- Hanuy F.*: A pápa szuverénsége jogi szempontból. Hittud. Folyóirat. XVI. (1905.) 411–494. II.
- Ua.*: A római kérdés és a pápa szuverénsége. Egyházi Közlöny. 1915, 37–39. II.
- Ua.*: A pápa szuverénsége. Religio. LXXIX. (1920.) 7–28. II.
- Heiner F.*: Rechtsgültigkeit eines Verzichtes des Papstes auf den Kirchenstaat. Archiv f. kath. Kirchenrecht. 87. k. (1907.) 480–492. II.
- Hussarek M. Freiherr v.*: Grundsätzliche Betrachtungen zur römischen Frage. Schönerer Zukunft, III. (1927–28.) 284–5, 305–6. II.
- Nys E.*: Le droit international et la papauté. Revue de droit international et de législation comparée. 1878, 501–538. II.

- Pinchetti-Sanmarchi G. M.*: Guida diplomatica ecclesiastica. Attuale posizione giuridica internazionale della Santa Sede. Con un'appendice sulla Questione Romana. Roma, 1903.
- Scaduto F.*: Garantigie pontificie e relazioni tra stato e chiesa. Torino, 1884.
- Tischleder P.*: Die Staatslehre Leos XIII. M. Gladbach, 1925.
- Wynen A.*: Die Rechts- und insbesondere die Vermögensfähigkeit des apostolischen Stuhles nach internationalem Recht. Freiburg im Br. 1920.
- Ua.*: Die päpstliche Diplomatie geschichtlich und rechtlich dargestellt. Freiburg im Br. 1922.

### c) Háborús irodalom

- Balanyi Gy.*: A római kérdés. Magyar Kultúra. 1917. 1. 385–395, 439–450. II.
- Claar M.*: Italien, der päpstliche Stuhl und die Lösung der römischen Frage. Zeitschrift f. Politik. 1916, 321–370. II.
- Ebers G. J.*: Italien und das Garantiesetz. Köln, 1915.
- Ehrle F.*: Benedikt XV. und die Lösung der römischen Frage. Stimmen der Zeit. 91. k. (1916.) 505–535. II.
- Ua.*: Die römische Frage. Uo. 92. k. (1916.) 79–94. II.
- Ua.*: Weitere Erörterungen der römischen Frage. Uo. 92. k. (1917.) 481–494. II.
- Hilgenreiner K.*: Die römische Frage nach dem Weltkriege. Prag, 1915.
- Hoerber K.*: Der Papst und die römische Frage. Köln, 1916.
- Lama F. Ritter v.*: Papst und Vierband. Aktenstücke zum Artikel 15 des Londoner geheimen Abkommens. Augsburg, é. n.
- Lampert U.*: Die völkerrechtliche Stellung des apostolischen Stuhles. Trier, 1916.
- Lulvés J.*: Die Stellung des Papsttums im Weltkriege. (Der deutsche Krieg 76.) Stuttgart-Berlin, 1916.
- Mosca T.*: Della intangibilità sostanziale e permanente della legge delle garantigie. Nuova Antologia. 51. (1916.) 104. s kk. II.
- Milller J.*: Die völkerrechtliche Stellung des Papstes und die Friedenskonferenzen. Einsiedeln, 1916.
- Ua.*: Die Haager Convention vom 18. Október 1907. über das Vermittlungsrecht neutraler Staaten und die Frage der päpstlichen Vermittlung. Freiburg, 1916.
- Nathan E.*: Il papa e il congresso della pace. Nuova Antologia 51. (1916.) 610. s kk. II.
- Quadrotta G.*: Il papa, l'Italia e la guerra. Milano, 1915.
- Schrörs H.*: Die Einigung Italiens und das Entstehen der römischen Frage. Hochland. XV. 2. (1917–18.) 337–63. II.
- Soderini E.*: Perche il papa de ve partecipare al congresso della pace. Nuova Antologia. 51. (1916.) 432. s kk. II.
- Turi B.*: A háború belülről nézve. Budapest, 1916.
- Der Vatikan. Süddeutsche Monatshefte, März 1917.
- Wehberg H.*: Das Papsttum und der Weltfriede. M. Gladbach, 1915.
- Ua.*: Die Wiederaufrollung der römischen Frage im Weltkriege. Hochland. XIII. 1. (1915–16.) 129–36. II.

## Betűrendes névmutató

Adorján, I., pápa (772–795)  
Aguglia, Salvatore ügyvéd  
Aistulf longobárd király (749–756)  
Alarich nyug. gót király (395–410)  
Alberich római kényúr (932–954)  
Albornoz Egyed bíboros  
Alexander Severus római császár (222–235)  
Alfonz, XIII., sp. király  
Amadeo aostai hg., sp. király (1870–1873)  
Anjouk  
Angioletti o. tábornok  
Antonelli bíboros, államtitkár (1848–1876)  
Arnim porosz diplomata, római követ (1866–1871)  
Arnold, Bresciai  
Attila  
Auchtar frank hg.  
Audinot Rodolfo o. politikus  
Augusta német császárné

**B**artolomasi Angelo o. tábori püspök  
Basseville fr. diplomata  
Baylin de Monbel fr. diplomata  
Benedek, XV., pápa  
Benigni o. prelátus  
Bentivogli, bolognai kényurak  
Berthier fr. tábornok  
Bertini o. politikus  
Beust Frigyes gróf, osztrák-magyar külügyminiszter (1866–1867) és kancellár (1867–1871)  
Bismarck Herbert  
Bismarck Ottó  
Bixio o. tábornok  
Blanc Alberto br. o. államférfi  
Bompard R. fr. nemzetközi jogász  
Bonaiuti  
Boncompagni di Mombello o. politikus  
Bonghi Ruggero o. író és politikus  
Bonifác, VIII., pápa (1294–1303)  
Bonomi Ivanoe o. miniszterelnök (1921–1922)  
Borgia Cesare  
Boselli Paolo o. miniszterelnök (1916–1917)  
Bourbonok  
Bovio Giovanni o. jogtudós és politikus  
Bray-Steinburg Ottó gr. bajor külügyminiszter (1870–1871)  
Bruno Giordano o. filozófus (†1600. febr. 17.)  
Bozini Omero o. ügyvéd  
Busch Klemens Aug. német diplomata

Caccialupi gr.  
Cadorna Raffaello gr. o. tábornok  
Cameroni o. politikus  
Cantù Cesare o. történétíró  
Capecelatro di Castropagano Alfonso capui érsek, bíboros  
Capponi Gino o. államférfi és történétíró  
Carini o. tábornok  
Carnazza-Amari o. jogtudós  
Carpegna  
Casacca Nazareno  
Castagnola Stefano o. államférfi  
Cavour  
Chiesa, della I. XV. Benedek.  
Cialdini Enrico gaetai hg. o. tábornok  
Cipriani o. tábornok  
Civinini Giovanni o. politikus  
Claar M. német tanár  
Clemenceau  
Cola di Rienzi  
Colonnák  
Colonna Sciarra  
Combes Emile fr. miniszterelnök (1902–1905)  
Consalvi Ercole bíboros, államtitkár (1800–1823)  
Corchidio di Malavolta  
Cornaggia márki o. politikus  
Correnti Cesare o. közoktatásügyi miniszter (1869–1872)  
Cort van den Linden németalföldi politikus  
Crescentiusok  
Crispi Francesco o. belügyminiszter (1887) és miniszterelnök (1887–1891, 1893–1896)  
Crispoli Crispolto márki o. politikus  
Csernoch János  
Czacki Wladimir prelátus, párizsi nuncius

**De Facta** o. miniszterelnök (1922)  
Della Torre gr. o. politikus  
Demosthenes  
Desiderius longobárd király (757–774)  
Doebbing nepi püspök  
Drouyn de Lhuys fr. külügyminiszter (1862–1866)  
Dubois roueni bíboros érsek  
Dumont fr. tábornok

Ebers G. J. münsteri egyet, tanár  
Ehrle Franz jezsuita, bíboros  
Engel o. politikus  
Erzberger Matthias német államférfi  
Esték ferrarai kényurak  
Eutychius ravennai exarcha

- Fanti Manfredo o. tábornok  
Farini Luigi Carlo o. államférfi, miniszterelnök (1862–1863)  
Favre Jules fr. államférfi, külügyminiszter (1870–1871)  
Fazzari Achille o. politikus  
Federzoni Luigi o. politikus  
Ferenc József  
Ferrata Domenico párizsi nuncius, bíboros  
Ferrero Annibale o. tábornok  
Filopanti o. politikus  
Finocchiaro-Aprile Camillo o. államférfi, igazságügyminiszter (1911–1914)  
Fiore Pasquale o. nemzetközi jogász  
Foulon lyoni érsek  
Franchi Alessandro bíboros, államtitkár (1878)  
Frangipani  
Frey János néppárti képviselő  
Frigyes porosz hg.  
Frigyes német császár  
Fulrad s. denysi apát  
Fülöp, III. fr. király (1270–1285)  
Fülöp, IV. (Szép) fr. király (1285–1314)
- Galimberti Luigi prelátus, bécsi nuncius  
Garibaldi  
Gasparri Pietro bíboros, államtitkár  
Geffcken Friedrich Heinrich német jogi író  
Geiserich vandal király (428–477)  
Gentile Giovanni o. filozófus és politikus  
Gentiloni gr. o. politikus  
Gergely, Nagy Szent pápa (590–604)  
Gergely, II., pápa (715–731)  
Gergely, III., pápa (731–741)  
Gergely, VII., pápa (1073–1085)  
Gergely, X., pápa (1271–1276)  
Gergely, XVI., pápa (1830–1846)  
Gerlach prelátus  
Gilberga longobárd királyleány  
Gioberti Vincenzo  
Giolitti Giovanni o. államférfi, miniszterelnök (1903–1905, 1906–1909, 1911–1914)  
Grabovski osztrák tábornok  
Greppi o. diplomata  
Grimaldi Bernardino o. államférfi, földművelés- és kereskedelemügyi miniszter (1884–1888)  
Gualtero márki  
Gyula, II. pápa (1503–1513)
- Harcourt hg. fr. diplomata  
Heiner Franz német egyházjogász  
Henrik, III., német császár (1039–1056)  
Henrik porosz hg.  
Hertling Georg gr. német filozófus és államférfi  
Hildebrand, I. VII. Gergely.

Hilgenreiner Karl prágai egyet. tanár  
Hoerber Karl német jogi író  
Hohenlohe-Schillingsfürst Gustav Adolf hg. bíboros  
Honorius, III., pápa (1216–1227)  
Howard, sir Henry angol diplomata

Ince, I. pápa (402–417)  
Ince, III., pápa (1198–1216)  
Ince, VI., pápa (1352–1362)  
Ince, XI., pápa (1676–1689)  
István, III., pápa (752–757)  
Izabella spanyol királynő (1833–1868)  
Izvolzski Alexander Petrovics orosz államférfi, vatikáni követ (1888–1896)

Jacobini Ludovico bíboros, államtitkár (1880–1887)  
János, XII., pápa (955–964)  
Jeanne d'Arc  
Justinianus, II., keletrómai császár (685–695)

Kanzler Hermann pápai tábornok  
Kardoff, W. v. német politikus  
Karlmann frank király (768–771)  
Kaufmann ferencendi definitor  
Kálnoky Gusztáv gr. osztrák-magyar külügyminiszter (1881–1895)  
Károly, Martell, frank udvarnagy (714–741)  
Károly, Nagy, császár  
Károly, IV. császár (1347–1378)  
Károly, IV. király  
Kelemen, VI., pápa (1342–1352)  
Kelemen, VIII., pápa (1592–1605)  
Konstantin, Nagy, császár

Laguéronnière Louis Étienne vicomte de fr. publicista  
Lajos, Jámor, frank király és római császár (814–840)  
Lajos, XV., fr. király (1715–1774)  
La Marmora Alfonso Ferrero o. hadvezér és államférfi  
Lammasch Heinrich osztrák jogtudós és államférfi  
Lamoricière Christophe Léon Louis Juchault de fr. tábornok  
Lanza Giovanni o. miniszterelnök (1869–1873)  
Lavigerie Charles Martial Allemand karthagói érsek, bíboros  
Ledochowsky Wladimir Dionysius gr. jezsuita generális  
Lefebvre de Béhaine, comte Édouard fr. diplomata  
Leo, Nagy Szent, pápa (440–461)  
Leo, IX., pápa (1049–1054)  
Leo, XIII., pápa  
Leo, III., keletrómai császár (717–741)  
Liechtenstein-család  
Liutprand longobárd király (712–744)  
Lombardi o. politikus  
Loubet Émile fr. köztársasági elnök (1899–1906)

Lucci o. politikus

Lulvès J. német történétíró

**Macchiavelli**

Malatesták, rimini kényurak

Mamiani della Rovere Terenzio gr. o. államférfi

Mancini Pasquale Stanislao o. államférfi

Margit o. királyné

Martens Georg Friedrich v. német nemzetközi jogász

Martinucci o. építész

Mathild tusciai örgrófnő

Matteotti Giacomo o. szocialista képviselő

Mazzini Giuseppe o. forradalmár

Márton, V., pápa (1417–1431)

Meda Filippo o. politikus

Medolago-Albani gr.

Menabrea Luigi Federigo gr. o. államférfi, miniszterelnök (1867–1869)

Miglioli o. politikus

Migliorati o. diplomata

Miklós, II., pápa (1059–1061)

Miklós, III., pápa (1277–1280)

Minghetti Marco o. államférfi, miniszterelnök (1863–1864) és bécsi nagykövet (1870–1873)

Monaco la Valetta Raffaele bíboros

Montefeltrok, urbinoi kényurak

Mordini o. politikus

Mosca Tommaso o. politikus

Moustier, Marquis de fr. államférfi

Mussolini Arnaldo

Mussolini Benito

Napóleon, I., császár

Napóleon, III.

Napóleon, hg.

Nathan Ernesto o. politikus

Nigra Costantino gr. o. diplomata

Nina Lorenzo bíboros államtitkár (1878–1880)

Nitti Francesco Saverio o. államférfi, miniszterelnök (1919–1920)

Nogaret Guillaume fr. jogtudós és államférfi

**Odoaker** germán zsoldosvezér

Oktavián, I. XII. János

Olivi o. jogtudós

Orlando Vittorio Emanuele o. jogtudós és államférfi, miniszterelnök (1917–1919)

Orsini Felice o. merénylő

Orsinik o. hercegi cs.

Ottó, Nagy, német császár

Ottó, IV. (1198–1214)

**Palomba** osztrák diplomata

Pantaleoni Diomede o. orvos és politikus

Parocchi Lucido Mária bíboros



Pasolini Giuseppe gr. o. államférfi, külügyminiszter (1862–1863)  
Passaglia Carlo katolikus teológus  
Pál, Szent  
Pecci J., I. XIII. Leo.  
Pepoli Gioch. Napoleone márki o. államférfi  
Perathoner prelátus  
Pericoli lovag o. politikus  
Péter, Szent  
Phillips George német jogtudós  
Pierleoni római cs.  
Pietro Angelo di müncheni nuncius (1881–1887), bíboros  
Piou Jakab fr. politikus  
Pipin, Kis, frank király (751–768)  
Pius, VI., pápa (1775–1799)  
Pius, VII., pápa (1800–1823)  
Pius, IX., pápa (1846–1878)  
Pius, X., pápa (1903–1914)  
Pius, XI., pápa (1922–)  
Polenták, ravennai kényurak  
Polhé fr. tábornok  
Ponza di San Martino gr.

Rachis longobárd király (744–749)  
Raeli o. államférfi  
Rampolla del Tindaro Mariano bíboros államtitkár (1887–1903)  
Rattazzi Urbano gr. o. államférfi, miniszterelnök (1859–1860, 1862, 1867)  
Rattinger S. J. német egyházi író  
Rechberg Bernhard gr. osztrák külügyminiszter (1859–1864)  
Regout németalföldi politikus  
Riario Girolamo IV. Sixtus unokaöccse  
Ricasoli Bettino br. o. államférfi, miniszterelnök (1861–1862, 1866–1867)  
Richard aversai gr.  
Richard Franc. Marie Benj. párizsi érsek, bíboros  
Rivalta  
Róbert, Guiscard, normann hg.  
Rodino o. politikus  
Rosmini-Serbatì Antonio gr. o. filozófus  
Rouher Eugene fr. államminiszter (1863–1869)  
Rudolf, Habsburgi  
Ruspoli Francesco hg.  
Russell John angol külügyminiszter (1859–1865)

Santucci bíboros  
Sartiges fr. diplomata  
Sarto, I. X. Pius.  
Sándor, VI., pápa (1492–1503)  
Sándor, II., orosz cár (1855–1881)  
Sándor, III., orosz cár (1881–1894)  
Scaduto Francesco o. egyházjogász és történetíró  
Schlözer Kürt v. német diplomata, vatikáni követ (1882–1892)

Schrörs Heinrich német történetíró  
Sella Quintino o. államférfi, pénzügyminiszter (1869–1873)  
Sergius, I., pápa (687–701)  
Simeoni Giovanni bíboros, államtitkár (1876–1878)  
Simon, I. Péter  
Sixtus, IV., pápa (1471–1484)  
Soderini gr. o. politikus  
Sonnino Sidney br. o. államférfi, külügyminiszter (1914–1919)  
Spahn Péter német politikus  
Stotzinger br. bencés főapát  
Sturzo Luigi o. politikus

Talami o. államférfi  
Theoderich, Nagy, nyugati gót király (493–526)  
Thouvenel Edouard Antoine fr. államférfi, külügyminiszter (1860–1862)  
Toniolo o. tudós  
Torlonia Leopoldo hg. római polgármester  
Toscanelli o. politikus  
Tosti Luigi o. egyháztörténetíró  
Treves o. politikus  
Tripepi o. prelátus  
Trauttmansdorff Ferdinand gr. osztrák diplomata, vatikáni követ (1868–1872)  
Tusculumi grófok

Umberto o. király (1878–1900)

Valentinianus, I., római császár (364–375)  
Valette, de la fr. diplomata  
Viktor, II., pápa (1055–1057)  
Viktor Emánuel, II., o. király (1849–1878)  
Viktoria császárné  
Villa o. államférfi  
Vilmos, I., német császár  
Vilmos, II., német császár  
Visconti Barnabás milánói kényúr  
Visconti-Venosta Emilio o. államférfi, külügyminiszter (1863–1864, 1866–1867, 1869–1873)  
Volpe, della maiordomus

Windischgraetz hg.

Zakariás pápa (741–752)  
Zanardelli Giuseppe o. államférfi

## Részletes tartalom

### I. Az egyházi állam keletkezése és fejlődése

A pápai hatalom eredete és jellege. A lelki szuverénség természete és viszonya a világi szuverénséghez. A világi szuverénség legbiztosabb alapja a külön államterület. Az egyházi állam keletkezésének előzményei. A pápaság hatalmi állása a népvándorlás korában. Bizánc balkezes politikája. A pápaság és a frank királyok szövetkezése. Kis Pipin és Nagy Károly adományai. Az egyházi állam tényleges megalakulása. Viszontagságai a IX. és X. sz. Föllendülése és megszilárdulása a XI–XIII. sz. Az avignoni fogság és a nyomában járó zavarok. Albornoz bíboros. A reneszánsz -pápák politikája. II. Gyula. A francia forradalom hatása.

### II. Az egyházi állam megszűnése

Az egyházi állam külső és belső viszonyai a francia forradalom után. A karbonarizmus és a mazzinianizmus. Forradalmi mozgalmak. Gioberti és az újguelf iskola. IX. Pius trónralépése. A 48-as forradalom. IX. Pius menekülése. A közhangulat megváltozása Piemont javára. Cavour és III. Napóleon császár. Az 1859-i háború és hatása. Középolaszország forradalma. Napóleon sikertelen közbelépése. Castelfidardo. Romagna, Umbria és a márkák bekebelezése. Cavour egyházpolitikája és egyezkedési kísérletei. Napóleon újabb közbelépése. Garibaldi első támadása. Újabb egyezkedési tervek. A szeptemberi konvenció és hatása. Garibaldi második támadása. Mentana. A francia védősereg visszatérése. Napóleon utolsó közvetítési kísérletei. A francia-porosz háború kitörése. A francia őrség elvonulása. Az olasz politika ingadozása. Róma megszállásának diplomáciai előkészítése. 1870. szept. 20. IX. Pius magatartása.

### III. A garanciális törvény

Róma megszállásának következményei. A kormány a külföldre való tekintettel a pápa helyzetének törvényes rendezésére határozza el magát. De a korábban beígért tárgyi garanciákat és a nemzetköziesítés gondolatát elejti és javaslatában már csak a szuverénség látszatának megadására szorítkozik. Az előkészítő bizottság még ezt a szerény tervezetet is erősen megnyirbálja. A plénum tárgyalásai. A kormány és a többség ingadozó magatartása. A radikális ellenzék céltudatos harca és sikerei. A törvény megszavazása és szentesítése. Szövege.

### IV. A római kérdés elmérgesedése

A garanciális törvény elégtelensége. IX. Pius tiltakozik ellene. Az egyház és állam viszonyának megromlása. A kormány erőszakos egyházpolitikája. Birtokrablásai. Az alsóbb és felsőbb klérus üldözése. A közélet laicizálása. IX. Pius ismételt tiltakozása a kormány jogfosztó eljárása ellen; rendületlen kitartása jogai mellett és bizalma a jövőben. A Non expedit és hatása az olasz közéletre.

### V. XIII. Leo pápa és a római kérdés

IX. Pius hajthatatlansága. Mindenki utódjába veti reményét. XIII. Leo pápa egyénisége és a hozzáfűzött vérmes remények. Első nyilatkozatai. Az olasz hazafiak keserves csalódása. XIII. Leo diplomáciája. Első nagy sikere a német kultúrharc leszerelése és Bismarck megnyerése. A kancellár taktikázása a római kérdéssel. A Karolina-szigetek ügye. Galimberti első berlini útja. Váratlan békehangulat Olaszországban. A kiegyezés meghiúsulása és az ellenséges érzület felülkerekedése. Galimberti második berlini útja.

Bismarck most sem tud többet nyújtani üres biztatásnál. II. Vilmos császár vatikáni látogatása. Crispi és Bismarck Herbert puccsa. XIII. Leo végleg elfordul a hármasszövetségtől s helyette Franciaországhoz és Oroszországhoz közeledik. Szerepe a francia-orsz szövetség létrehozásában. Olaszország elhagyására készül, de a döntő lépést nem meri megtenni. Crispi újabb eredménytelen egyezkedési kísérlete. A ralliement-politika csődje. A szentszék kezdődő elszigetelődése. Olaszország rosszhiszeműsége a garanciális törvény alkalmazásában.

#### **VI. X. Pius pápa (1903–1914) és a római kérdés**

Az új pápa egyénisége. Egészen lelki ember; legfőbb vágya az egyház benső életének mélyítése. Állásfoglalása a római kérdéssel szemben. A francia kultúrharc kitörése és a szentszék teljes diplomáciai elszigetelődése. Az olasz katolikus társadalom fokozatos átalakulása. Szervezkedése és növekvő érdeklődése a szociális kérdések iránt. Első politikai szereplése. Az 1904. évi választás. A Non expedit fokozatos hatálytalanítása. Cattolici deputati si, deputati cattolici no. Az 1913. évi választás fényes eredménye. A római kérdés háttérbe szorulása. A pápa szuverénisége elméletben és gyakorlatban egyaránt bizonytalanná válik. Loubet köztársasági elnök római látogatása.

#### **VII. XV. Benedek pápa (1914–1922) és a római kérdés**

A világháború kitörése. A római kérdés föléléde. Ennek okai: a pápa kiváló egyénisége, a béke után sóvárgó népek bizalmának rohamos növekedése a szentszék mint legideálisabb semleges hatalom iránt és a garanciális törvény elégtelenségének nyilvánvalóvá válása. Az osztrák-magyar és német közvélemény meleg érdeklődése a római kérdés iránt. Parlamenti hangok. Társadalmi mozgalmak. A háborús irodalom visszhangja. Gyakorlati kísérletek a kérdés rendezésére. Az entente-tábor csekély érdeklődése. Az olasz katolikusok nyugtalankodása. A londoni szerződés 15. §-a nyomán támadt viták. A háború vége. Olaszország forrongó állapota. A néppárt megalakulása. A római kérdés napirenden maradása.

#### **VIII. A római kérdés legújabb fejleményei**

A fascizmus diadala. Mussolini egyházpolitikája. Viszonya a római kérdéshez. A Vatikán békekészsége. XI. Pius pápa első enciklikájának békés hangja. A néppárt magatartása és katasztrófája. Békehírek. Az első komoly békekísérlet. Jelentősége és biztató mellékkörülményei. Viszonylagos sikere

#### **IX. A római kérdés mérlege**

A kérdés megoldásának parancsoló szükségessége. Az 1870 előtti állapotokhoz való visszatérés leküzdhetetlen nehézségei. A megoldás csak békés úton vihető keresztül. Egyetlen lehetséges módja a kis terület eszméjének megvalósítása. Ennek előnyei. A kívánt terület megközelítő határai. A pénzügyi rendezés szükségessége. A nemzetközi szentesítés fontossága. Befejezés.

#### **Függelék. A garanciális törvény eredeti szövege**

##### **Felhasznált irodalom**

##### **Betűrendes névmutató**